

A. † A.
VINCAS KAMINSKAS
IŠ PERLOJU ŽUVĘS
UŽ TĖVYNĘ 1923M.
VASARIO 26D.
22M. AMŽIAUS

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI!

Jūsų rankose – antrasis *Nepriklausomybės sąsiuvinių* numeris. Pirmasis – jau šioji tokia praeitis. Jį galima ir gal net reikia aptarti.

Leidinyi sutiktas palankiai. Išgirdome daug šiltų žodžių. (Šaltieji gal pasieks vėliau.) Patys esame patenkinti leidiniu kaip faktu: jis nebe svajonė, o realus daiktas. Galime pasidžiaugti dalykiškais straipsniais, *Edukologijos* leidyklos geranorišku bendradarbiavimu tekstus įvesdinant į konkretų pavidalą. Ypatingą padėką norisi pareikšti *Petro ofseto* generaliniam direktoriui Petrui Kalibatui, kurio estetiką akivaizdžiausiai demonstruoja *Nepriklausomybės sąsiuvinių* poligrafija.

Matome ir kas negerai. Nepateisinamos yra korektūros klaidos. Ne visur nuosekliai parašyti iliustracijų pavadinimai. 36 p. Lavrentijus Berija pavadinamas Lavrentija. 80 p. nuo Vilniaus nubyrėjo V, neliko rubrikos *Pristatymai* ir parašo po anotacija, dailininkas Rimantas Dichavičius albumą ne *apipavidalino*, o *apibendrinoo* gi Alvydas Medalinskas tapo Arvydu. Atsiprašome. Nepažymėtos liko Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondo paremtos rubrikos. Ne visur pavyko išvengti akademiškai specializuoto kalbėjimo; tačiau ši – jau nebe techninė problema.

Antrasis numeris skiriamas dviem svarbiems paminėjimams: sukanka 20 metų nuo Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo ir 150 metų nuo Maironio gimimo. Straipsnį apie kelią Lietuvos Konstitucijos link parašė vienas iš jos kūrėjų, Mykolo Romerio universiteto profesorius Juozas Žilys. Užrašų fragmentais iš Konstitucijos kūrimo kasdienybės praturtino kitas šio universiteto profesorius V. Sinkevičius. Apie Maironio ataidus į šias dienas rašo buvęs *Atgimimo* redaktorius žurnalistas Linas Medelis.

Dokumentų skyrelyje publikuojamas LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sukurtos Komisijos Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo planui parengti vieno iš posėdžių protokolas, iš kurio ryškėja dvi požiūrio į valstybės atkūrimą linijos.

Mąstymų skyrelyje skelbiamos V. Landsbergio knygos *Rezistencijos pradžia* aptarimo metu Signatarų namuose pareikštos mintys apie istorinį nepriklausomybės siekio tęstinumą.

Anotuojama Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto parengta *Lietuvos politinės minties antologija*, pristatanti svarbiausias 1918–1940 metų lietuvių idėines ir politines koncepcijas.

Primename, kad žurnalas domisi visais valstybės nepriklausomybės aspektais – teoriniais, politiniais, juridiniais, istoriniais ir kitais, o autoriais kviečia visus šioms problemoms neabejinguosius.

Nepriklausomybės sąsiuviniai yra prenumeruojami. Nusipirkti žurnalą galima Vilniuje Universiteto knygyne *Littera* ir *Akademineje knygoje*, Kaune Vytauto Didžiojo universiteto knygyne, Šiauliuose Universiteto knygyne ir Klaipėdoje Ievos Simonaitytės bibliotekoje. Pasiskaityti žurnalą galima visose miestų ir rajonų bibliotekose.

Redaktorius

LIETUVIŲ TAUTA

– prieš daugelį amžių sukūrusi Lietuvos valstybę,
– jos teisinius pamatus grindusi Lietuvos Statutais ir Lietuvos Respublikos Konstitucijomis,
– šimtmečiais atkakliai gynusi savo laisvę ir nepriklausomybę,
– išsaugojusi savo dvasią, gimtąją kalbą, raštą ir papročius,
– įkūnydama prigimtinę žmogaus ir Tautos teisę laisvai gyventi ir kurti savo tėvų ir protėvių žemėje – nepriklausomoje Lietuvos valstybėje,
– puoselėdama Lietuvos žemėje tautinę santarvę,
– siekdama atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės,
atgimusios Lietuvos valstybės piliečių valia priima ir skelbia šią

KONSTITUCIJĄ

FAKTAI IR IŽVALGOS

JUOZAS ŽILYS

Mykolo Romerio universiteto profesorius

KELIAS Į LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJĄ: PAGRINDINIAI TEISINIAI POLITINIAI ŽENKLAI

Lietuvos šiuolaikinė konstitucinė tvarka formavosi keliais etapais. Pirmajam etapui priskirtinas 1988–1990 metų laikotarpis. Jo pagrindinis bruožas buvo galiojančios politinės sistemos revizija, o pagrindinis politinis veiksnys, skatinęs šią reviziją, – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio politinės idėjos ir veikla. Būtent tada pradėjo veikti tradicinės ir netradicinės politinės partijos, rekonstruota vienpartinė sistema. Tuo laikotarpiu buvo brandinama konstitucinės ateities vizija, ji materializavosi naujos Konstitucijos, teisės aktų projektų pavidalu. Pagrindinis Tautos išsivadavimo kovos tikslas pirmiausia buvo revizuoti esamą politinę konstrukciją, o paskui sukurti Tautos lūkesčius atitinkančius konstitucinius pagrindus, t. y. demokratiškai gyvastingą konstitucinę sandarą. Galima pridurti, kad buvusi teisinė tvarka apibūdintina kaip kvaziteisinė, o konstituciniu lygmeniu – kvazikonstitucinė.

Antrasis etapas sietinas su Laikinojo Pagrindinio Įstatymo galiojimo laikotarpiu nuo 1990 m. kovo 11 d. iki 1992 m. spalio 25 d., t. y. iki dabar galiojančios Konstitucijos priėmimo. Šį laikotarpį pagrįstai galima įvardyti kaip pereinamąjį. Tai buvo prieštaringa ir eklektiška sistema, daugeliu parametru panaši į buvusią sistemą, tačiau tas laikotarpis Lietuvos konstitucionalizmo raidoje labai svarbus. Tuo metu formavosi partinė sandara, brendo konstitucinis modelis, galiausiai buvo parengti konkretūs konstituciniai tekstai. Aštrioje polemikoje brendo valdžių sandaros ižvalgos, valstybės institucijų tarpusavio santykių pagrindai, kurie vėliau buvo išreikšti Konstitucijoje. Negalima nepaminėti ir to, kad tada kaupėsi parlamentinės demokratijos, Vyriausybės ir kitų valdymo institucijų funkcionavimo patirtis. Aišku, galima pastebėti ir negatyvių to meto politinės sistemos funkcionavimo bruožų, tačiau daugelis teorinių politinės sistemos nuostatų buvo išbandytos politinėje ir teisinėje tikrovėje.

Nuo 1992 m. spalio 25 d., t. y. Konstitucijos priėmimo, prasidėjo trečiasis politinės sistemos raidos etapas. Jo esminiais bruožais laikytini: šiuolaikiškos politinės sistemos konstitucinių pagrindų įtvirtinimas; valdžios galių konstitucinis ribojimas; Konstitucijos nuostatomis paremta dinamiška politinės sistemos raida; valstybės valdžios institucijų konstitucinės sąveikos tobulinimas; politinės sistemos konstitucinių pagrindų stabilumas, kurį pirmiausia lėmė griežta Konstitucijos keitimo tvarka; Konstitucijos saugumo garantijos (teisės aktų konstitucingumo kontrolė, konstitucinė atsakomybė už Konstitucijos pažeidimą (apkaltos procesas) ir kt.).

Žvelgdami į šiuolaikinę Lietuvos Respublikos Konstituciją, neišvengiamai matome ją Lietuvos konstitucionalizmo, lietuvių tautos puoselėtų demokratinų vertybių panoramoje. Kitaip sakant, ieškome tų atraminių vertybių, kurių visuma vienaip ar kitaip lėmė šiuolaikinės Lietuvos aukščiausiosios teisės principus, normų ir nuostatų sistemos logiką, Konstitucijoje skelbiamus politinius teisinius siekinius ir vertybes. Vadinas, iškyla Lietuvos konstitucinių tradicijų klausimas, kuriuo polemizuojant kartais jos regimos, o neretai pesimistiškai teigiama, kad praeityje nebuvo to kultūrinio pamato, kuriuo būtų galima grįsti konstitucinį šiuolaikiškumą.

Šiuo atžvilgiu 1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Valstybės Konstitucija yra išpūdingiausias reiškinys. Šis konstitucinis dokumentas – išskirtinis, nes būtent jis klojo demokratinis valstybingumo pamatus, atspindėjo lietuvių tautos lūkesčius, socialinius ir politinius siekius, pateikė atkuriamos valstybės konstitucinę apibrėžtį, ateities raidos gaires. Palyginkime tos Konstitucijos ir šiuolaikinės Konstitucijos preambules. Ir vienur, ir kitur skelbiama apie Tautos siekį gyventi nepriklausomoje, demokratiniais pagrindais funkcionuojančioje valstybėje, apie laisvę ir nenutrūkstamą kovą dėl jos, apie teisinį ir socialinį teisingumą, t. y. apie visa tai, kuo žmonės tada grindė ir dabar grindžia teisingo ir oraus gyvenimo lūkesčius. Konstitucinių preambulių nuostatos ir jų sisteminė visuma šių laikų konstitucionalizmo raidoje vis labiau įgyja savarankišką reikšmę.

Šaltiniuose, atkleidžiančiuose 1922 metų Konstitucijos rengimo ir priėmimo peripetijas, matome, kokie politiniai konfliktai Steigiamajame Seime kilo diskutuojant apie pagrindines konstitucinio reglamentavimo aktualijas. Jau tada ieškota ir rasta kompromisų apibūdinant Respublikos Prezidento, Seimo ir Vyriausybės kompetencijų sąveiką, rinkimų sistemą, mirties bausmės teisėtumą. Lietuvos Valstybės Konstitucijos kūrėjams ir leidėjams nesisekė rasti bendro sutarimo dėl įstatymų teisėtumo konstitucinės patikros institucinių formų. Skaitai Steigiamojo Seimo stenogramas ir su nuostaba konstatuoti, kad to meto politikos reiškiniai tiesiog tapatūs tiems, apie kuriuos Lietuvoje polemizuota 1990 metais atkūrus Nepriklausomybę, ir vėliau – kuriant Konstituciją.

Po demokratinės dvasios pokarinėje Europoje pakilimo prasidėjo demokratijos nuopuolis, jos drama. Tiesa, liko salelių, pavyzdžiui, Čekijos demokratinė kultūra, pagrįsta humaniškaisiais visuomeninio gyvenimo organizavimo ir funkcionavimo dėsniais. Deja, Lietuva nebuvo tokia sala. Tačiau 1922 metų Lietuvos Valstybės Konstitucijos dvelksmas išliko. Steigiamojo Seimo Konstitucijos rengimo komisijos pirmininkas Antanas Tumėnas, vėliau dėstydamas Universitete, reikalavo iš studentų savo žinias grįsti ne vėlesnių, bet 1922 metų Lietuvos Valstybės Konstitucijos principais ir nuostatomis. Prof. Stasys Šalkauskis laiške Respublikos Prezidentui Antanui Smetonai, reikšdamas nusivylimą, kad nesilaikoma politinių pažadų „senąją Konstituciją saugoti ir tesėti“, rašė: „/.../ teisinė visuomenės sąmonė negauna įrodymų, kad dabartinis režimas yra konstitucinio pobūdžio /.../. Tokia būklė negali neardyti pačių teisinės santvarkos pagrindų, nes ji yra susidariusi gilinant revoliuciją“.*

Taigi samprotaujant apie tai, koks yra šiuolaikinės Lietuvos konstitucinis paveldas, kuriuo būtų galima grįsti konstitucinę demokratinę tradiciją, reikėtų išskirti 1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Valstybės Konstituciją – nepaneigiamą istorinį šaltinį, tam tikru mastu padariusį įtaką ir 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje paskelbtoms ir teisiškai suformuluotoms konstitucinėms apibrėžtims. Tokiame kontekste vertinant praeitį ir dabartį, galima samprotauti ir apie prielaidas politiškai ir teisiškai aiškiau pabrėžti šių konstitucijų giminingumą, politines teises jų sąsajas.

Atgimimo laikotarpis: kova dėl teisės turėti savo teisę. Dabartinės Lietuvos Respublikos Konstitucijos turiniui įtakos turėjo ne tik Europos ir kitų pasaulio šalių konstitucinės vertybės, 1918–1940 metų Lietuvos Respublikos konstitucinis demokratinis paveldas, bet ir praėjusio amžiaus antrosios pusės lietuvių tautos pasipriešinimo politiniam režimui kovose brandintos, formuluotos ir skleistos demokratinų žmogaus teisių ir laisvių, nepriklausomos valstybės atkūrimo idėjos. Šių idėjų raiškos galia atsiskleidė Atgimimo laikotarpiu, o konkrečiai – Sąjūdžio

---

**1922 M. RUGPJŪČIO
1 D. LIETUVOS
VALSTYBĖS KONS-
TITUCIJA YRA
IŠPŪDINGIAUSIAS
REIŠKINYS.**

---

* Valstybės kūrimo dra-
ma: krizė ir vizijos.
Vilnius, Margi raštai,
2000, p.325.

steigiamojo suvažiavimo ir vėlesniuose dokumentuose, kai dainuojančioji revoliucija brėžė vis konkretesnius politinės kovos uždavinius ir šios kovos perspektyvos teisinio apibrėžtumo kontūrus. Taikioje revoliucijoje remtasi taikiomis priemonėmis, viena svarbiausių – teisinės sistemos pertvarka optimaliai pasinaudojant visais įmanomais būdais siekti šio tikslo. To laikotarpio dvasią prasmingai apibūdino Romualdas Ozolas, sakydamas, kad tai buvo kova dėl teisės turėti savo teisę. Jis teigė: „Kiekvienas svarbesnis Konstitucijos punktas gali būti išskleistas atitinkamais įstatymais /.../. Lietuvos įstatymų priiminėjimas – optimalus kovos už nepriklausomybę būdas parlamentinės kovos sąlygomis.“*

Parlamentinės demokratijos pirmąją idėją Sąjūdžio Bendrojoje programoje buvo taikios politinės kovos kelrodis, jos apibūdino judėjimo tikslus, uždavinius ir veikimo formas. Toje programoje skelbta apie Sąjūdžio siekį įgyvendinti viešumą ir demokratiją, skatinti pilietinį sąmoningumą ir aktyvumą. Teisinė valstybė buvo suprantama kaip tokia organizacija, kurioje „liaudies valia realiai atstovaujama visais įstatymų leidimo ir jų vykdymo bei teisminės valdžios lygmenimis“.** Tada teigta, kad jokia politinė organizacija neturi teisės uzurpuoti politinės valdžios, o įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios funkcijos turi būti griežtai atskirtos, visa tai turi kontroliuoti Konstitucinis Teismas. Brėžiant ateities vizijas manyta, kad „politinė valstybės santvarka privalo teisiškai garantuoti asmens laisvių ir pilietinių pareigų darną“, o „piliečio statusas remtųsi Visuotine žmogaus teisių deklaracija, Pilietinių ir politinių teisių paktu“***. Šiuo atžvilgiu galima paminėti daugelį dokumentų, tačiau išskirsime vieną iš jų – 1989 m. gegužės 14 d. Baltijos tautų teisių deklaraciją, kurią bendrame posėdyje priėmė Estijos Liaudies Fronto Įgaliotinių Taryba, Latvijos Liaudies Fronto Dūma ir Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimas. Deklaracijoje skelbta, kad tik tautų teisių pripažinimas, analogiškas žmogaus teisių pripažinimui, suteikia humanistinę ir demokratinę kiekvienos valstybės politinės raidos kryptį****. 1989 m. gegužės 18 d. tuometinė Aukščiausioji Taryba priėmė Deklaraciją „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“*****.

Dokumente „Baltijos kelias“, kurį 1989 m. rugpjūčio 12 d. Cėsiuose priėmė Baltijos Taryba ir 1989 m. rugpjūčio 23 d. Vilniuje patvirtino Sąjūdžio Seimas, proklamuoja, kad Baltijos kelias yra parlamentinis kelias į taikų mūsų valstybingumo atkūrimą. Baltijos kelias nekelia pavojaus niekam. Baltijos kelias užtikrina socialinę apsaugą, pilietines teises ir ekonominę pažangą visoms be išimties Baltijos tautoms. Baltijos kelias yra demokratijos kelias.*****

Demokratinės slinkties ženklino vis intensyvesnė teisinė kūryba, didėjantis pasipriešinimas kvaziteisei, kuri jėga buvo primesta Lietuvai. Reikėtų prisiminti lietuvių kalbos konstitucionalizavimą, istorinių valstybingumo simbolių atkūrimą, konstitucinį Lietuvos įstatymų viršenybės principo įtvirtinimą, įstatymų, reglamentuojančių pilietybės, referendumo visuomeninius santykius, priėmimą, taip pat teisės aktus dėl ekonominio savarankiškumo, žodžio, susirinkimų laisvės įgyvendinimo teisinių kriterijų nustatymą ir daugelį kitų teisės dokumentų.

Dar iki 1990 metų kovo 11-osios buvo rengiami įvairūs konstituciniai tekstai, o Mokslų akademijoje ir visuomenėje reikštų konstitucinių idėjų pagrindu subrandintas vientisas Konstitucijos projektas.***** Jį rengė oficiali darbo grupė: Pranas Kūris (pirmininkas), nariai – Juozas Bulavas, Jūratė Galinaitytė, Vitalijus Geržonas, Arvydas Juozaitis, Julius Juzeliūnas, Vytautas Landsbergis, Kęstutis Lapinskas, Kęstutis Lipeika, Justinas Marcinkevičius, Zenonas Namavičius, Mykolas Sluckis, Stasys Stačiokas, Vitas Tomkus, Stasys Vansevičius, Arūnas Žebriūnas, Juozas Žilys. Baigiant Konstitucijos projekto rengimą, V. Landsbergio iniciatyva buvo surašytas toks protokolas: „/.../ darbo grupė /.../ nuo 1988 m. rugsėjo 5 d. dirbo savarankiškai ir, pasirėmusi Mokslų akademijos parengtu projektu bei visuomenės pasiūlymais, baigė darbą, sudariusi Lietuvos TSR Konstitucijos naujos redakcijos projektą.“***** Šis dokumentas buvo ne tik reikšmingas politinis teisinis to meto reiškiny, bet atitinkamu mastu lėmė ir Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo turinį. Tuose konstituciniuose tekstuose vienaip ar kitaip teisiškai išreikšti lietuvių tautos siekliai buvo ne tik aktualūs tam laikui, bet ir suvokti kaip ateities konstitucinius modelius integruojančios vertybės, suponuojančios atitinkamą konstitucinio reglamentavimo kultūrą.

Tuo metu daugelio politinių organizacijų dokumentuose parlamentinės demokratijos idėjos ir jas atspindinti Konstitucija buvo pripažįstami kaip neišvengiami veiksniai, lemiantys valstybingumo raidos kryptis. Politinių partijų programose skelbta, kad turės būti atskirtos valstybės valdžios, įtvirtinta Konstitucijos viršenybė, užtikrintos žmogaus teisės ir laisvės.

Antai Lietuvos demokratų partijos programoje teigta, kad suvereni valstybės valdžia turi priklausyti Tautai ir turi būti vykdoma demokratiškai, o valstybės institucijos veikia pagal

* Ozolas R. *Kur dabar esame? Atgimimas, 1989 m. kovo 31 d.*

** *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio steigiamasis suvažiavimas. Vilnius, Mintis, 1990, p. 203.*

*** *Ten pat, p. 203.*

**** *Lietuvos kelias. I. Vilnius, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. 1989, p. 89.*

***** *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 15-167.*

***** *Lietuvos kelias. I. Vilnius, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. 1989, p. 59, 60.*

***** *Konstitucijos projektas buvo paskelbtas Atgimime 1988 m. lapkričio 15 d.*

***** *Iš asmeninio autoriaus archyvo.*

demokratinio būdu priimtą Lietuvos Respublikos Konstituciją ir įstatymus, užtikrinančius politinių pažiūrų, žodžio, spaudos, sąžinės, religijos, mitingų, demonstracijų laisvę. Kitas akcentas: teisingumo institucijos – nepriklausomos nuo politinės valdžios ir valdymo įstaigų. Raginta įsteigti konstitucinį teismą.*

1989 m. gegužės 11 d. Deklaracijoje „Atkurkime Lietuvos socialdemokratų partiją“ socialdemokratai skelbė, kad demokratija yra ir reali politinė santvarka, ir pažangos siekimo metodas, ir moralinė žmogaus vertybė. Vėliau priimtoje Lietuvos socialdemokratų partijos programoje pritarta parlamentarizmui kaip vaisingiausiai įvairių visuomenės grupių – socialinių, nacionalinių, politinių, kultūrinių, religinių – dialogo formai.**

Lietuvos demokratinės darbo partijos programinių nuostatų projekte orientuotasi į demokratinę visuomenės, valstybės raidą, o parlamentinė respublika turinti sudaryti sąlygas įgyvendinti humanizmo idealus, užtikrinti lietuvių tautos išlikimą ir istorinį tęstinumą. Reikštas įsitikinimas, kad tik įgyvendinus valdžių padalijimo principą bus sudarytos realios sąlygos sklandžiai funkcionuoti valdžios demokratinėi sandarai ir apsaugoti valstybę nuo autoritarinio režimo pavojaus, nuo atskirų visuomenės grupių, sluoksnių ir asmenų politinio, ekonominio ir psichologinio diktato.***

Lietuvos Respublikos Laikinasis Pagrindinis Įstatymas Lietuvos konstitucionalizmo raidoje. Sąjūdžio rinkimų programa, kuria buvo grindžiama Sąjūdžio politinė veikla 1990 m. vasario 24 d. vykusiuose rinkimuose į Aukščiausiąją Tarybą apibrėžė tikslus, kuriuos turės įgyvendinti Sąjūdžio remti deputatai.**** Deklaruota, kad paskelbus Valstybės atkūrimą reikės priimti nepriklausomos Lietuvos laikinąją konstituciją, joje turės būti įtvirtintas demokratiškas ir aiškus parlamentinės, vykdomosios ir teismo valdžių atskyrimas, numatyta visuotiniai ir laisvai renkamos valdžios reguliari kaita, o piliečių renkami valdžios organai privalės turėti visų kitų valdžios organų skyrimo ir kontrolės teisę pagal įstatymų nustatytas ribas. Buvo teigiama, kad laikinojoje konstitucijoje prezidento funkcijas reikės pavesti kolegialiai institucijai – Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui.

Apibendrintai galima tarti, kad nors Laikinasis Pagrindinis Įstatymas savo forma ir priminė tarybinio laikotarpio konstitucinį reglamentavimą, tačiau jo konstitucinė prigimtis, pokyčiai politinėje sistemoje, visuomeninių santykių turinys, valstybės institucijų sprendžiamos socialinės aktualijos bylojo apie fundamentalius politinius pokyčius. Lietuvos Respublikos Laikinasis Pagrindinis Įstatymas vertintinas visų pirma kaip Lietuvos Respublikos laikinoji konstitucija, jo nustatytais politiniais teisiniais pagrindais buvo atkuriamas valstybingumas, grindžiama valstybės sandara, imamasi politinių teisinių veiksmų užtikrinant žmogaus teises ir laisves, kurios, beje, neatsiejamoms nuo Lietuvos valstybės atkūrimo ir tolesnės jos konstitucinės raidos.

Vertinant Laikinojo Pagrindinio Įstatymo genezę ir jame įtvirtintą valstybės valdžios institucijų sandarą bei jų kompetencijas, derėtų pabrėžti, kad Laikinojo Pagrindinio Įstatymo ištakos akivaizdžiai matomos iš 1988–1990 metų politinio teisinio proceso fragmentų ir jų visumos. Vertinant šį konstitucinį aktą istorijos kontekste, reikėtų prisiminti, kad Lietuvos konstitucionalizmo raidoje taip pat būta laikotarpių, kai galiojo laikinieji konstituciniai aktai: 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai****, 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai*****, 1920 m. birželio 10 d. Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija.***** Prie laikinųjų konstitucijų atitinkamu mastu priskirtina ir 1928 m. gegužės 15 d. Lietuvos Valstybės Konstitucija*****, nes buvo nustatyta, kad ji turi būti „tikrinama ne vėliau kaip per dešimt metų tautos atsiklausymo keliu“.

Tai, kad Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pagrindinė paskirtis buvo sudaryti prielaidas spręsti neatidėliotinus valstybės, visuomenės organizavimo klausimus ir kartu rengti nuolatinę Konstituciją, atsispindėjo ne tik ji svarstant Aukščiausiojoje Taryboje, tačiau ir vėlesnių politinių veiksmų metu. Jau priimant Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą buvo siūloma jį tobulinti, todėl Aukščiausioji Taryba sudarė redakcinę komisiją ir pavedė jai per tris savaites parengti pasiūlymus dėl Laikinojo Pagrindinio Įstatymo tobulinimo.***** Laikinosios Konstitucijos taisymą lengvino ir palyginti nesudėtinga jos keitimo tvarka.*****

Plačiau neanalizuojant Laikinojo Pagrindinio Įstatymo keitimų ir jų pobūdžio, reikėtų atkreipti dėmesį į baigiamąjį jo raidos etapą, t. y. į 1992 m. liepos 7 d. įstatymą „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo ir Lietuvos Respublikos aukščiausiosios valstybinės valdžios institucijos pavadinimo pakeitimo“***** Šios konstitucinės pataisos ženklino politinio proceso posūkį į naują konstitucinę būseną: būsimąjo Seimo rinkimus, Lietuvos Respublikos Konstitucijos spartų rengimą ir priėmimą referendume. Aukš-

* Lietuvos demokratų partijos steigiamojo suvažiavimo medžiaga. Vilnius, 1989, p. 4.

** Andriukaitis V. P. Nepriklausomybė ir demokratija LSDP siekiuose ir veikloje // Penkeri Lietuvos valstybingumo atkūrimo metai. Sud. V. Kašauskienė, red. Č. Bauža. Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1997, p. 25.

*** Tiesa, 1990 m. lapkričio 27 d.

**** Sąjūdžio rinkiminė programa // Lietuvos Sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas. Sud. D. Blažytė, V. Kašauskienė. Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998, p. 333–349.

***** Lietuvos aidas, 1918, Nr. 130.

***** Priedėlis prie Laikinosios vyriausybės žinių, 1919, Nr. 6/24a.

***** Laikinosios vyriausybės žinios, 1920, Nr. 37–407.

***** Vyriausybės žinios, 1928, Nr. 275–1778.

***** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys, 1. Vilnius, p. 57.

***** Plačiau apie Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą žr.: Žilys J. Laikinasis Pagrindinis Įstatymas Lietuvos Respublikos Konstitucinėje sistemoje // Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda. Kolektyvinė monografija, Vilnius, Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, p. 28–95.

***** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. 22–634.

čiausioji Taryba šiuos kelius grindė logiškais teisiniais veiksmais ir aktais, kurie lėmė valstybės valdžios perdavimą Lietuvos Respublikos Seimui – Tautos (steigiamosios valdžios) valia ir galia sukurtai ir įgaliojai įsteigtajai valdžiai. Lietuvos Respublikos aukščiausiosios valstybės valdžios institucijos – Aukščiausiosios Tarybos – pavadinimas buvo pakeistas į Lietuvos Respublikos Seimo pavadinimą. Šios nuostatos turėjo įsigaliooti nuo pirmojo po rinkimų Seimo posėdžio pradžios. Taip Aukščiausioji Taryba išreiškė savo požiūrį į Lietuvos Respublikos konstitucinės sistemos esminę rekonstrukciją ir jos kryptį. Aišku, kad šias Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pataisas galima vertinti ir kaip politinę direktyvą Konstitucijos projekto rengėjams priimti būtent tokią, o ne kitokią būsimojo parlamento koncepciją.

Aukščiausioji Taryba priėmė dar vieną reikšmingą sprendimą – panaikino Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 7 skirsnį („Liaudies deputatų tarybų sistema ir jų veiklos principai“). Tai reiškė, kad pagaliau buvo atsisakyta vadinamosios „vieningosios valstybinės valdžios“ oficialiosios doktrinos, kuri buvo apibūdinta nuostata, kad „Liaudies deputatų tarybos – Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, rajonų, miestų, gyvenviečių ir apylinkių Liaudies deputatų tarybos – sudaro vieningą Lietuvos atstovaujamųjų valstybinės valdžios organų sistemą“. Taigi nuo 1992 m. liepos 7 d. Lietuvos Respublikos konstitucinėje sistemoje nebeliko „liaudies deputatų tarybų“, jas pakeitė „savivaldybių tarybos“.

Pirmieji konstitucinės ateities politiniai teisiniai kontūrai. Diskusiją dėl Lietuvos valstybės konstitucinių pagrindų skatino daugelis veiksnių, apie kuriuos reikėtų samprotauti visapusiškiau, tačiau šiuo atveju tik pažymėsime, kad Aukščiausiojoje Taryboje kuo toliau, tuo akivaizdžiau buvo regima, jog Konstitucijos rengimas ir atitinkamų darbų organizavimas tampa vis ryškiau aiškėjančia Aukščiausiosios Tarybos istorine misija ir jos priederme. Demokratijos plėtra buvo tokia sparti, kad Laikinojo Pagrindinio Įstatymo normomis tiesiog nebuvo įmanoma užtikrinti dinamiškos visuomeninių santykių kaitos, o konstitucinio reglamentavimo problemos vis labiau brovėsi į politinę tikrovę. „Prasidėjo politinė bei juridinė kova už naujosios Konstitucijos sukūrimą. Politinė kova todėl, kad tuo metu ir visuomenėje, ir parlamente buvo išryškėjusi pakankamai aiški pirminė politinė diferenciacija. Juridinė, kadangi skirtingos politinės jėgos netapačiai traktavo valstybę ir jos teisės pagrindą Konstituciją, savo politiniams tikslams pasitelkdamos juridinius optimalaus jurisdikcijos pobūdžio įrodinėjimo argumentus. Tai irgi nepaprastai įdomus, atskiros tyrimo reikalaujantis aspektas, geriausiai reprezentuotas būtent tuo laikotarpiu – Laikinojo Pagrindinio Įstatymo merdėjimo laikotarpiu.“*

Atskirai nagrinėtini ir atkurtos Lietuvos valstybės tarptautinės padėties aspektai, kiek tai buvo susiję su Vakarų demokratijoje suvoktomis ir plėtojamomis konstitucinės demokratijos formomis. Jau 1990 metais vis dažniau kildavo probleminių klausimų, kokia valstybės valdymo forma būtų optimali, kokia konstitucine ideologija bus vadovaujama konstitucingumo raidoje, kaip užtikrinti konstitucijos politinę, socialinę, teisinę saugą.

Šiuo požiūriu vertindami politinę aplinką, negalime neatkreipti dėmesio į 1990 m. gegužės 30 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimą „Dėl strateginio planavimo grupės sudarymo“ (Grupės nariai buvo: Bronislovas Juozas Kuzmickas, Egidijus Klumbys, Gediminas Šerkšnys, Vilius Baldišis).** Šio darinio tikslas – „geriau planuoti ir koordinuoti Lietuvos Respublikos nepriklausomybės įtvirtinimo darbus“. Nors ši grupė reikšmingesnių darbų ir neatliko, tačiau tai, kad ji buvo sudaryta, rodo pastangas turėti bent minimaliai apibrėžtą valstybingumo raidos planą ar viziją.

Atsižvelgdamas į tai, kad į politinį gyvenimą vis labiau skverbėsi nuolatinės konstitucijos aktualija, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas 1990 m. lapkričio 7 d. priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimo“ ir patvirtino Konstitucijos projekto rengimo grupę: Vytautas Landsbergis (grupės vadovas), Juozas Bulavas, Algimantas Džiegoraitis, Juozas Galginaitis, Valdemaras Katkus, Pranas Kūris, Kęstutis Lapinskas, Zenonas Namavičius, Vytautas Pakalniškis, Artūras Paulauskas, Jonas Prapiestis, Stasys Stačiokas, Česlovas Vytautas Stankevičius, Gediminas Šerkšnys, Aurimas Taurantas, Juozas Žilys.*** Šio darinio personalinė sudėtis rodo, kad buvo vadovautasi tiek politinio atstovavimo principu, tiek ir profesinio darbo patirtį turinčių asmenų žiniomis. Darbo grupė turėjo parengti Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepciją ir iki 1991 m. gruodžio 31 d. pateikti ją Prezidiumui. Dėl daugelio priežasčių darbai užtruko, o grupės veiklos rezultatas – Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenys, paskelbti „Lietuvos aide“**** 1991 m. gegužės 1 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenų“***** buvo numatyta, kad Metmenys bus svarstomi iki 1991 m. rugpjūčio 1 d., o Prezidiumas

* Ozolas R. 1992 metų Lietuvos Respublikos Konstitucijos prielaidos // Lietuvos Respublikos Konstitucija penkerių metų retrospektyvoje. Konferencijos medžiaga. Sud. D. Blažytė, V. Kašauskienė, red. Č. Bauža. Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998, p. 39.

** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys, 1. Vilnius, p. 471.

*** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys, 2. Vilnius, p. 600, 601.

**** Lietuvos Respublikos Konstitucijos metmenys. Lietuvos aidas, 1990 m. gegužės 10 d.

***** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys, 3. Vilnius, p. 506.

apibendrins gautus pasiūlymus, praneš apie juos Aukščiausiajai Tarybai ir siūlys nutarti, kaip toliau turi būti organizuojamas Konstitucijos rengimo darbas.*

Visapusiškiau neanalizuojant *Metmenų* turinio, galima atkreipti dėmesį į reikšmingiausias nuostatas. *Metmenyse* buvo įtvirtintas demokratinis Lietuvos valstybės pobūdis. Jis atsispindėjo daugelyje *Metmenų* nuostatų. Patikslinant teiginį, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė Respublika, kartu buvo apibrėžta valstybės valdymo forma: „Lietuvos Respublika pagal valdymo formą yra demokratinė Respublika, kurioje valstybės valdžią įgyvendina demokratiniais rinkimais išrinktas Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, taip pat Teismas.“

Greta valstybės valdžių atskyrimo įtvirtinimo, kuris pripažintas pamatiniu valstybės organizavimo principu, *Metmenyse* apibūdintos ir pagrindinės kiekvienos valdžios funkcijos: Seimas yra vienintelis įstatymų leidėjas, Prezidentui ir Vyriausybei tenka vykdomosios valdžios funkcijos, Teismas vykdo teisengumą. Pabrėžiant valstybės valdžių sąveikos neišvengiamumą, konstatuota: visos valdžios institucijos yra viena su kita susijusios. Konstitucija ir įstatymai nustato jų tarpusavio teisinius santykius, veiklos kontrolės būdus ir formas. Toks valdžių atribojimas ir jų atsvaros reiškia, kad jokia valstybės institucija negali sutelkti visos ir absoliučios valdžios, visos yra viena kitos kontroliuojamos.

Metmenyse išskirtinis dėmesys skiriamas valstybės formai apibūdinti, bet atskirai buvo apibrėžiama ir valstybės teritorinės santvarkos forma. Buvo skelbiama: Lietuvos Respublika yra vieninga (unitarinė) valstybė, todėl jos teritorija negali būti daloma į kokius nors valstybinius darinius. Lietuvos Respublika savo teritoriją tvarko nustatydamą administracinę-teritorinę jos suskirstymą vietiniam valstybiniam valdymui ir teritorinei savivaldai funkcionuoti. Numatyta, kad administracinio-teritorinio suskirstymo sistema ir principai turės būti nustatyti Konstitucijoje.

Teisinės valstybės samprata *Metmenyse* suformuluota glaustai, nurodyti tik esminiai jos požymiai: Lietuvos Respublika yra teisinė valstybė. Jos veikla ir santykiai su savo piliečiais ir juridiniais asmenimis grindžiami Lietuvos Respublikos Konstitucija ir įstatymais, priimtais demokratine tvarka. Valdžios institucijų galių ribas nustato Konstitucija ir įstatymai. Jokie teisiniai aktai ir veiksmai negali prieštarauti Konstitucijai. Visos valdžios institucijos, pareigūnai ir piliečiai lygūs prieš įstatymus. Valstybė garantuoja konstitucinę priežiūrą tam, kad visa valstybės valdžia veiktų pagal Konstituciją. Teisinės valstybės koncepcija išreiškta ir žmogaus teisių ir laisvių filosofijoje.

Socialinės valstybės samprata *Metmenyse* nebuvo išsamiau atskleista, nors socialinės valstybės požymių galima rasti. Teigta, kad Lietuvos ūkis grindžiamas nuosavybės teise ir privačia iniciatyva, tačiau nurodyta, kad Konstitucija draudžia rinkos monopolizavimą ir saugo konkurencijos laisvę, nustato ūkio valstybinio reguliavimo ribas, finansų sistemos funkcionavimo, biudžeto sudarymo ir vykdymo tvarką. Įstatymai turi saugoti, kad ūkinė iniciatyva nekenktų bendrai gerovei, piliečių teisėms ir laisvėms. Skelbta, kad nuosavybė naudojama nedarant žalos kitų žmonių gyvybei ir sveikatai, laisvei, garbei ir orumui. Pastaroji nuostata reiškė ne ką kita, o tai, jog valstybė gali įgyvendinti priemones, kurios užtikrintų ne tik savininko, bet ir visų kitų žmonių gerovę.

Atsižvelgdami į pagrindinius *Metmenų* turinio bruožus, galime daryti kai kurias bendro pobūdžio išvadas: 1) *Metmenys* buvo kuriami sudėtingomis politinėmis sąlygomis, t. y. tada, kai buvo siekiama įtvirtinti Lietuvos nepriklausomą valstybę, jos tarptautinį pripažinimą. Šioje veikloje buvo pasitelkiamos įvairios politinės teisinės priemonės, o viena reikšmingiausių – naujos Konstitucijos kūryba; 2) *Metmenys* buvo siekis konsoliduoti išreikšti bent bendruosius konstitucinės sistemos bruožus, kurie būtų visuotinių svarstymų pradžia kelyje į nuolatinę Lietuvos Respublikos Konstituciją; 3) esminis klausimas, kurį bandyta spręsti *Metmenyse*, – valstybės valdžios konstrukcija. Tai buvo sudėtinga problema, nes ji įvairiapusiškais saitais susijusi su skirtingų socialinių politinių grupių interesais, kultūros, ideologijos, teisės reiškiniais; 4) *Metmenyse* atsispindėjo prielankumas parlamentinės demokratijos prioritetams. Ir neatsitiktinai: tuo metu labai daug žmonių parlamentinėje demokratijoje matė politinių ir teisinių lūkesčių įgyvendinimo prielaidas. Tokia demokratijos kultūra savo savastimi buvo neatsiejamai suaugusi su Atgimimo laiko daugiataukstantiniais žmonių susirinkimais, kuriuose prabilo, reiškė savo valią ir galią suverenais – Tauta, iš jų kilusi.

Metmenys ne tik ženklino konstitucinės kūrybos neformalųjį etapą, bet ir atspindėjo visuomenėje populiarias politines teises idėjas dėl Lietuvos būsimosios politinės sistemos pagrindinių parametru, t. y. apibendrintai išreiškė to laikotarpio politinės teisinės kultūros esminguosius

VALDŽIOS INSTITUCIJŲ GALIŲ RIBAS NUSTATO KONSTITUCIJA IR ĮSTATYMAI. JOKIE TEISINIAI AKTAI IR VEIKSMAI NEGALI PRIESTARAUTI KONSTITUCIJAI. VISOS VALDŽIOS INSTITUCIJOS, PAREIGŪNAI IR PILIEČIAI LYGŪS PRIEŠ ĮSTATYMUS.

* Plačiau apie Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos *metmenis* žr.: Žilys J. Konstitucijos koncepcijos *metmenys* – žingsnis Lietuvos Respublikos Konstitucijos link // *Justitia*, 2001, Nr. 3, p. 6–8, 24–27; 2001, Nr. 4–5, p. 8–12.

bruožus. Dėl *Metmenų* turinio būta prieštaringų nuomonių. Štai pastebėta, kad *Metmenų* kūrėjai buvo nenuoseklūs apibrėždami valdžios institucijų galias, valstybės valdymo formą, kai buvo siekta suderinti tiek parlamentinės, tiek ir prezidentinės demokratijos reiškinius, institutus ir jų sąveiką. Šiame konstituciniame dokumente iš tiesų atsispindi pastangos ieškoti ir rasti politinių teisinių kompromisų variantų, kurie lemtų ir ateities konstitucinius susitarimus, tačiau reikėtų pripažinti ir tai, kad panašiai atsitiko ir rengiant Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektą, kai kompromisai buvo neišvengiami brandinant išmintingų politinių sprendimų prielaidas.

Naujausiųjų laikų Lietuvos konstitucionalizme ypatinga reikšmė teiktina 1991 m. vasario 9 d. apklausai (plebiscitui). Dar tebetvyrant politinei socialinei įtampai, kurią sąlygojo 1991 m. sausio 13-osios drama, 1991 m. sausio 16 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje Pirmininkas Vytautas Landsbergis pasiūlė surengti gyventojų apklausą – ar jie pritaria naujos rengiamos Lietuvos Respublikos Konstitucijos teiginiui: Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika. Tą pačią dieną buvo priimtas Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos gyventojų apklausos“.* Šią apklausą organizuoti buvo pavesta Vyriausybei ir savivaldybėms. Apklausoje galėjo dalyvauti gyventojai, kurie turėjo Lietuvos pilietybę arba pilietybės teisę pagal Lietuvos pilietybės įstatymą.

Gali kilti klausimas, kodėl 1990 m. kovo 11 d. atkūrus Lietuvos valstybę, 1991 m. vasario 9 d. reikėjo dar kartą deklaruoti, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika. Siekiant bent iš dalies atsakyti į šį klausimą, reikėtų nors bendrais bruožais įvertinti kai kurias to meto politines ir teises aplinkybes.

Pirma. Visuotinė apklausa (plebiscitas) buvo atsakymas į Sovietų Sąjungos organizuojamą referendumą dėl SSRS išlikimo, kuris turėjo įvykti 1991 m. kovo 17 dieną. Lietuvos politinė ir teisinė pozicija dėl to referendumo buvo suformuluota 1991 m. vasario 22 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Vyriausybės pareiškime „Dėl 1991 m. kovo 17 dieną Tarybų Sąjungoje rengiamo TSRS referendumo“.** Šiame dokumente buvo pabrėžta, kad nuo 1990 m. kovo 11 d. „/.../ jokie TSRS įstatymai ar valdžios nutarimai Lietuvoje neveikia ir jos žmonių niekaip neįpareigoja“. Buvo priminta, kad „/.../ pasaulio valstybių bendrija niekada nepripažino Lietuvos aneksijos ir teisiniu požiūriu Lietuva niekada nebuvo TSRS teritorijos dalimi“. Ir pagaliau buvo pabrėžta, kad tokio referendumo organizavimas yra ne kas kita“, /.../ kaip šiurkštus kišimasis į Lietuvos Respublikos vidaus reikalus ir naujas pasikėsinimas į jos suverenitetą“.

Antra. Apklausa (plebiscitas) kai kuriais aspektais sietina su Lietuvos konstitucionalizmo istorijos reiškiniais. Štai 1920 m. gegužės 15 d. susirinkusiojo Steigiamojo Seimo darbo pradžios pirmasis veiksmas buvo Lietuvos valstybės nepriklausomybės proklamavimas, nors 1918 m. vasario 16 d. Akte šis klausimas iš esmės jau buvo išspręstas. Steigiamojo Seimo Pirmininkas Aleksandras Stulginskis šią situaciją apibūdino taip: „Einant prie konkrečių Steigiamojo Seimo darbų, pirmuoju Steigiamojo Seimo darbu turėtų būti Lietuvos nepriklausomybės skelbimas. Steigiamasis Seimas visu autoritetingumu turi pasauliui pareikšti, kad Lietuva yra nutraukus visus valstybinius ryšius, kuriais ji buvo kadaise sujungta su kitom valstybėm; Steigiamasis Seimas taria Lietuvą esant atstatytą, kaip nepriklausomą valstybę.“***

Trečia. 1991 m. vasario 9 d. apklausa (plebiscitas) vertintina ir Lietuvos tarptautinių santykių kontekste. Apibūdinant apklausą (plebiscitą) šiuo aspektu, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Vakarų valstybių politinės vadovybės įvairiomis progoms reiškė nuomonę, esą Lietuviai tauta nepriklausomybės klausimą turėtų išspręsti referendumu. Taigi vienas iš apklausos (plebiscito) siekinių buvo patvirtinti pasaulio demokratinėi civilizacijai lietuvių tautos suverenų ryžtą atkurti nepriklausomą demokratinę valstybę. Buvo prognozuojama, kad būtent toks Tautos suverenų galių išreiškimas sustiprins Lietuvos valstybės prestižą tarptautinėje bendrijoje, pagreitins jos pripažinimą ir diplomatinių santykių plėtrą.

Apklausos (plebiscito) organizavimo prielaidos rėmėsi ne tik vidaus ir užsienio politikos bendraisiais tikslais ir uždaviniais. Lietuvos žmonių apklausa ir jų pareikšta nuomonė buvo ypač svarbi konstitucionalizmo raidai. Steigiamosios valdžios (Tautos) pareikšta suvereni galia dėl Lietuvos valstybės buvo tas konstitucinis ir moralinis pagrindas, kuriuo remdamasi įsteigtoji valdžia (Aukščiausioji Taryba) galėjo tęsti pradėtą valstybės atkūrimo darbą, spartinti konstitucinę kūrybą. Teiginys „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ apibendrino ir suvienijo iki tol vartojamus Lietuvos valstybės apibrėžimus. Ir šia prasme Tautos valios ir jos suverenų galių išreiškimas buvo neabejotinai svarbus ne tik tada, bet prasmingas ir dabartyje.****

* Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 3-80.

** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys, 2. Vilnius, p. 538.

*** Daugirdaitė-Sruogienė V. Lietuvos Steigiamasis Seimas. D. 1 ir 2. New-York, Tautos fondas, 1975, p. 65.

**** Apie apklausos (plebiscito) organizavimą plačiau žr.: Žilys J. 1991 m. vasario 9 d. apklausa (plebiscitas) Lietuvos konstitucionalizmo požiūriu // Justitia, 2001, Nr. 1, p. 8-11.

Įvykusi apklausa (plebiscitas) buvo pagrindas 1991 m. vasario 11 d. priimti Lietuvos Respublikos konstitucinį įstatymą „Dėl Lietuvos valstybės“, kuris tapo Lietuvos Respublikos Konstitucijos organiška sudedamąja dalimi.* Tai įtvirtinta Konstitucijos 150 straipsnyje. Konstitucinio įstatymo 2 straipsnio norma, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“, gali būti pakeista tik Tautos visuotinės apklausos (plebiscito) būdu, jeigu tam pritartų ne mažiau kaip trys ketvirtadaliai Lietuvos piliečių, turinčių aktyviąją rinkimų teisę. Ši nuostata suformuluota Konstitucijos 148 straipsnio pirmojoje dalyje.

Apibūdinant 1991 m. vasario 9 d. apklausos (plebiscito) politinę teisinę genezę pagrįstai teigiama, kad „svarbiausias teisinis veiksmas – pasekmė to, kas įvyko sausio 13-ąją – buvo mūsų organizuotas ir vasario 9 d. įvykdytas plebiscitas dėl Lietuvos Nepriklausomybės. Jo ištakos glūdėjo ankstesniuose sovietų reikalavimuose, o paskui ir priimtame įstatyme, kad iš Sąjungos galima išeiti tik per referendumą, ir tai dukart pakartota.“**

Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo aktualija konstituciniame procese. Palyginti ramų Konstitucijos metmenų svarstymą ir samprotavimus apie konstitucinę ateitį visuomenėje įaudrino kai kurių politikos veikėjų ir politinių organizacijų pasiūlymai dėl Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo. Lietuvos Sąjūdžio Seimo Taryba 1991 m. spalio 22 d. paskelbė pareiškimą „Dėl Lietuvos Respublikos prezidento institucijos atkūrimo“***. Sąjūdžio Seimo Taryba pažymėjo, kad Lietuvos Respublika – jau visuotinai pripažinta valstybė, Jungtinių Tautų organizacijos narė. Pareiškime buvo pabrėžta: „Šiandieninė Lietuvos situacija, ypač jos vidaus reikalai, visus mus įpareigoja ieškoti kiek galima greitesnių sprendimų. Bene optimaliausias jų – Lietuvos Respublikos prezidento institucijos atkūrimas.“ Pasiūlymas nedelsiant, dar 1991 metų rudenį, atkurti Respublikos Prezidento instituciją buvo grindžiamas šiais argumentais: būtų visiškai suformuota valdymo sistema, padidėtų valdžios veiksmingumas, taptų efektyvesnis parlamento ir vyriausybės darbas, nusistovėtų valdžios santykis; esmingiau ir konstruktyviau būtų galima kurti ekonomiką ir kultūrą, išlaikyti socialinę pusiausvyrą, atkurti ir įtvirtinti žmogaus teises; būtų įteisinta asmeninė atsakomybė už svarbių valstybės reikalų sprendimus; būtų sutvarkytas valstybės atstovavimas.

1991 m. lapkričio 30 d. Lietuvos Sąjūdžio Seimas pritarė Sąjūdžio Seimo Tarybos pateiktiems įstatymų dėl Prezidento institucijos projektams. Sąjūdžio Seimas įgaliojo Seimo Tarybą šiuo klausimu nedelsiant organizuoti referendumą, kuris galėtų būti sustabdytas, jeigu Aukščiausioji Taryba priimtų atitinkamus įstatymus ir nutarimą dėl neatidėliotinų Respublikos Prezidento rinkimų****. Netrukus spaudoje buvo paskelbti įstatymų „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“ ir „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo ir Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo“ projektai*****.

Siekimą nedelsiant atkurti Respublikos Prezidento instituciją dar labiau sustiprino Lietuvos Sąjūdžio III suvažiavimo 1991 m. gruodžio 16 d. rezoliucija „Dėl Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo“*****. Suvažiavimas įpareigojo Sąjūdžio Seimą ir Seimo Tarybą tęsti pradėtą darbą, kad konstruktyviai ir kaip galima greičiau būtų pasiektas tikslas, o Sąjūdžio remti Aukščiausiosios Tarybos deputatai buvo paraginti visokeriopai palaikyti Prezidento institucijos atkūrimą.

1991 m. gruodžio 9 d. Vilniaus miesto savivaldybės taryboje patvirtintas iniciatyvinės grupės paskelbti referendumą registracijos aktas. Surinkus įstatyme nustatytą rinkėjų parašų skaičių, referendumo surengimo klausimas svarstytas Aukščiausiosios Tarybos Prezidiume, o paskui – Aukščiausiojoje Taryboje. Po aštrios politinės diskusijos 1992 m. kovo 12 d. Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą „Dėl referendumo dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo“*****. Buvo nutarta: paskelbti referendumą dėl Lietuvos Respublikos įstatymų „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“ ir „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos ir dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo“ projektų 1992 metų gegužės 23 dieną; įrašyti į biuletenį slaptam balsavimui tokį referendumui pateikiamą klausimą: „Ar jūs pritariate Lietuvos Respublikos įstatymų „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“ bei „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos ir dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo“ projektams?“ Sąjūdžio Seimo Taryba paskelbė spaudoje patobulintus konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“ ir įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo“ ryšium su Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atkūrimu“ projektus, o pareiškime buvo rašoma, kad neatsisakoma ir kitų Prezidento institucijos atkūrimo būdų – siūlyta įstatymų

* Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 6-166.

** Landsbergis V. Lūžis prie Baltijos. Politinė biografija. Vilnius, Vaga, 1997, p. 260, 261.

*** Lietuvos aidas, 1991 m. spalio 22 d.

**** Sąjūdžio informacinės agentūros savaitinių žinių biuletenis, 1991 m. gruodžio 2–9 d., Nr. 1.

***** Lietuvos aidas, 1991 m. gruodžio 19 d.

***** Ten pat.

***** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. 10-239.

projektus priimti Aukščiausiojoje Taryboje ir numatyto referendumo dieną (arba kiek vėliau) skelbti Prezidento rinkimus.*

Įstatymų projektuose formuluotos nuostatos dėl prezidentinės valdžios, kurių pagrindinė idėja – stiprinti valstybės vadovo galias parlamento ir Vyriausybės atžvilgiu. Galima atkreipti dėmesį į pagrindinius tada projektuoto konstitucinio reglamentavimo fragmentus. Štai buvo numatoma, kad Prezidentas gali paleisti Vyriausybę be Seimo sutikimo, o atleidžiant Ministrą Pirmininką kartu turi būti atleidžiami ir kiti ministrai. Jam buvo suteikiama teisė sustabdyti įstatymams prieštaraujančius Vyriausybės nutarimus ir potvarkius, tačiau tokį sprendimą Vyriausybė galėjo apskusti Aukščiausiam Teismui ar Konstituciniam Teismui. Seimo įstatymų leidybą Prezidentas būtų galėjęs koreguoti įvairiais būdais: buvo numatyta teisė teikti ne tik įstatymų projektus, bet ir darbotvarkės prioritetus, o Seimas privalėjo juos svarstyti, be to, buvo siūloma Prezidentui suteikti teisę reikalauti kurio nors klausimo svarstymo ypatingos skubos tvarka. Prezidentas galėjo šaukti neeilinę Seimo sesiją ar posėdį savo iniciatyva, nustatyti, kuriems klausimams svarstyti sesija šaukiama. Prezidentas taip pat galėjo teikti paskelbtos neeilinės sesijos ar posėdžio darbotvarkės papildymų. Įstatymų projektuose buvo numatyti ir tie atvejai, kai Prezidentas gali paleisti Seimą nelaukdamas kadencijos pabaigos. Vienas iš tokių atvejų buvo tas, kai Seimą paleisti siūlė Vyriausybė po Seimo jai pareikšto nepasitikėjimo. Prezidentas būtų turėjęs konstitucinę prielaidą paleisti Seimą ir skelbti neeilinius rinkimus, kai Seimas „ilgą laiką negali vykdyti įstatymdavystės“.

1991 m. gruodžio 5 d. ir 1992 m. kovo 31 d. paskelbtų įstatymų projektų turinys buvo dar tobulinamas, o baigiamieji variantai prieš referendumą paskelbti „Lietuvos aide“.** Buvo matoma tendencija ieškoti Seimo ir Prezidento galių pusiausvyros, artėta prie vadinamosios „mišrios“ valstybės valdymo formą išreiškiančių konstitucinių apibūdinimų.

Konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“ projekto pabaigoje buvo sakoma, kad šis įstatymas turi būti paskelbtas per tris dienas po referendumo komisijos pranešimo apie įstatymo priėmimą ir įsigaliojti jo paskelbimo dieną. Numatyta, kad tuo įstatymu nustatyti Prezidento konstituciniai įgaliojimai gali būti pakeisti tik referendumu. Skelbta, kad pirmieji Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimai pagal minėtą įstatymą turi būti surengti ne vėliau kaip per keturis mėnesius nuo įstatymo įsigaliojimo.

Įstatymų projektai, pateikti 1992 m. gegužės 23 d. referendumui, nebuvo priimti. Į referendumą atvyko 57,64 procento rinkėjų, o įstatymų projektams pritarė 39,96 procento visų rinkėjų. Lietuvos piliečių valia buvo svarbus veiksnys ne tik pasirenkant Lietuvos valstybės valdymo formą, nustatant valdžios institucijų galias, bet ir ieškant bei randant konstruktyvias politinių kompromisų formas, išreiškiamas konkrečiuose konstituciniuose tekstuose.***

Konstitucingumo raidos teisinis apibūdinimas ir įtvirtinimas kaip politinę tikrovę atspindintis reiškinys. Jau minėjome kai kuriuos politinius teisinius veiksnys, kurie skatino diskusiją dėl Konstitucijos ir spartino konstitucinę kūrybą. Šiuo atžvilgiu vienas reikšmingiausių įvykių – parlamentiniai debatai Aukščiausiojoje Taryboje apie konstitucingumo raidą, Konstitucijos rengimo etapus ir politines socialines sąlygas, į kurias turi būti atsižvelgiama konstruojant konstitucinio reglamentavimo gaires bei veiksmų intensyvumą.

1991 metų spalio mėnesį tokią diskusiją inicijavo 82 Aukščiausiosios Tarybos deputatai iš įvairių tuo metu jau egzistavusių frakcijų. Buvo parengtas ir oficialiai pateiktas Aukščiausiosios Tarybos nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos konstitucingumo raidos“ projektas. Pristatydamas projektą Aukščiausiosios Tarybos posėdyje 1991 m. spalio 22 d. deputatas Rolandas Paulauskas kalbėjo apie priežastis, paskatinusias reikštis šiai iniciatyvai: „Matyt, pagrindinė priežastis čia būtų ta, kad visuomenėje kils svarstymų banga dėl tolesnio Aukščiausiosios Tarybos darbo, dėl galimų rinkimų į naują Seimą, dėl Prezidento rinkimų /.../. Todėl šitoj situacijoje neišvengiamai turi būti ir mūsų balsas. Turi būti ir mūsų atsakymas, kaip mes patys įsivaizduojame savo darbą ir koks jis turi būti.“****

Parlamentinius debatus dėl konstitucinio proceso lėmė objektyvios ir subjektyvios aplinkybės. Apibendrintai jas būtų galima apibūdinti taip: 1) naujos Konstitucijos, valstybės institucijų kompetencijų ir jų sandaros modelio paiešką lėmė parlamentinės demokratijos patyrimas ir raida po 1991 metų kovo 11-osios, taip pat akivaizdus poreikis sukurti tokį modelį, kuriame valstybės valdžios ne tik atskirtos, galios apribotos, tačiau jos ir bendradarbiauja įgyvendindamos valstybės vidaus ir išorės funkcijas; 2) apie Konstitucijos rengimo poreikį bylojo atsikuriančių ir naujai besisteigiančių politinių partijų programos, jų iniciatyva rengti ir paskelbti konstituciniai projektai; 3) Konstitucijos rengimą lėmė ir Lietuvos valstybės tarp-

* Lietuvos aidas, 1992 m. kovo 31 d.

** Lietuvos aidas, 1992 m. gegužės 7 d.

*** Plačiau apie siekius nedelsiant atkurti Respublikos Prezidento instituciją žr.: Žilys J. Kai kurie Lietuvos vadovo konstitucinio instituto atkūrimo ir įtvirtinimo veiksniai konstituciniame procese 1988–1992 metais // Prezidentas valstybės valdžios institucijų sistemoje. Vilnius, leidykla MES, 2011, p. 39–80.

**** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ketvirtosios sesija. 1991 m. spalio 22 d. posėdžių stenogramos, Nr. 42, p. 130.

tautinis pripažinimas, Lietuvos Respublikos tapimas tarptautinės demokratinės bendrijos organiškąja dalimi.

Polemiką Aukščiausiojoje Taryboje dėl konstitucingumo raidos akivaizdžiai provokavo vis labiau intensyvėjanti diskusija ir konkretūs politiniai veiksmai dėl valstybės vadovo – Prezidento – institucijos atkūrimo ir institucijos konstitucionalizavimo pagal Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą, t. y. nelaukiant naujos Konstitucijos. Tai buvo bene lemtingiausias veiksnys, paskatinęs Aukščiausiosios Tarybos veiksmus konsoliduoti konstitucines idėjas bendrame konstituciniame tekste.

Aukščiausiosios Tarybos deputatas Vytautas Petras Plečkaitis atkreipė dėmesį ir į tai, kad diskusiją ir nutarimo dėl konstitucingumo raidos rengimą paskatino teisininkų Zenono Juknevičiaus, Jono Prapiesčio, Stasio Stačioko, Juozo Žilio paskelbtas straipsnis apie konstitucines tradicijas ir jų tęstinumą.* Minėtas straipsnis ir jame reikšti samprotavimai vertinti nevienareikšmiškai. Štai buvo sakoma, kad straipsnyje tartum kviečiama atkurti politinę sistemą, egzistavusią Lietuvoje prieš karą, t. y. pagal 1938 metų Konstituciją. Tačiau ir tada, ir dabar galima pasakyti, kad straipsnio idėjose ne tik kad nebuvo nieko panašaus, bet atvirkščiai, teigta, kad „pirma, neišvengiamai reikia atsisakyti „Tautos vado“ idėjos, kuria buvo grindžiamas Prezidento statusas; antra, įtvirtinti prioritetinę Seimo, kaip atstovaujančiosios ir vienintelės įstatymų leidybos institucijos, teisinę padėtį; trečia, atstatyti žmogaus ir piliečio teisinį statusą, atsižvelgiant į šiuolaikines šios problemos sampratas; ketvirta, įtvirtinti Tautos valios tiesioginio įgyvendinimo formas – rinkimus, referendumus“. Autoriai siūlė demokratinę konstitucijos rengimo ir priėmimo tvarką. Atsižvelgdami į 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos įstatymą „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“**, kuriuo iš dalies buvo simboliškai atnaujintas šios Konstitucijos galiojimas Lietuvos Respublikos teritorijoje, autoriai samprotavo, kad tos Konstitucijos tekstas turėtų būti iš esmės reformuotas, subrandinta nauja konstitucinė filosofija, atitinkanti šiuolaikinio modernaus demokratinio pasaulio prioritetus. Taip pat buvo atsižvelgiama ir į 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos įstatymą „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“***, kuriuo sustabdant 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimą konstatuotas būtinumas suderinti šios Konstitucijos nuostatas „su pakitusiais politiniais, ekonominiais ir kitais visuomeniniais santykiais“.

1991 m. lapkričio 5 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos konstitucingumo raidos“**** nubrėžtos pagrindinės Konstitucijos rengimo gairės, politinės, socialinės, teisinės prielaidos, į kurias turi būti atsižvelgiama formuluojant konstitucinę doktriną ir konkretų konstitucinį tekstą. Išskirtinai buvo pažymėta, kad Konstitucijoje turi būti atspindėtas spartus valstybinių struktūrų kitimas, naujų santykių visuomenėje formavimasis. Skelbta, kad Konstitucijoje, vadovaujantis tęstinumo principu, turi būti susieti visi Lietuvos valstybės raidos etapai su dabartine valstybingumo raiška. Turint galvoje tai, kad laikinoji Konstitucija buvo pereinamojo laikotarpio konstitucinis aktas, o parlamentinės demokratijos raida diktavo atitinkamus konstitucinio reglamentavimo pokyčius, nutarime sakyta, kad „atskiros, jau dabar būtinos, naujos teisinės normos gali būti konstituciškai įtvirtintos, darant pataisas Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme“.

Pabrėžiant tai, kad Konstitucija yra ir bendrieji valstybės organizavimo principai, ir tiesioginio veikimo normos, realizuojamos tik esant tam tikroms ekonominėms ir politinėms sąlygoms, Konstitucijos priėmimas buvo siejamas su: SSRS okupacinės kariuomenės nedelsiamu išvedimu; ekonomikos reformos esminiu įgyvendinimu; Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo įgyvendinimu; administracinio-teritorinio suskirstymo ir savivaldos bei teisinės sistemos reforma. Pabrėžta, kad Konstitucijos projekto rengimas ir parengimas priimti turi būti nuoseklus, pagrindinės nuostatos pateikiamos visuotinėms piliečių apklausoms, t. y. visuomenei turėjo būti aiškus Konstitucijos rengimo ir priėmimo procesas, jo turinys ir esmė.

Numatyta tokia Konstitucijos projekto rengimo tvarka: 1) iki 1991 m. gruodžio 1 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas pateikia Aukščiausiąjai Tarybai jo sudarytos Konstitucijos projekto rengimo grupės parengtų Konstitucijos metmenų svarstymo visuomenėje rezultatus ir išvadas; 2) iki 1991 m. sausio 1 d. sudaroma Aukščiausiosios Tarybos deputatų Konstitucijos rengimo komisija, kurios sudėties projektą pateikia Aukščiausiosios Tarybos seniūnas, suderinęs su deputatų frakcijomis; 3) iki 1992 m. vasario 1 d. Laikinoji Konstitucijos rengimo komisija kartu su Aukščiausiosios Tarybos Valstybės atkūrimo ir Konstitucijos komisija pateikia Aukščiausiąjai Tarybai Konstitucijos svarstymo etapų projektą.

* Juknevičius Z., Prapiesčio J., Stačiokas S., Žilys J. Apie Lietuvos valstybės konstitucines tradicijas ir jų tęstinumą // Lietuvos aidas, 1991 m. spalio 19 d.

** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 9-223.

*** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 9-224.

**** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 32-874.

Debatų Aukščiausiojoje Taryboje, priimtas nutarimas dėl konstitucingumo raidos buvo reikšmingas politinis teisinis veiksnys, bylojantis apie pastangas spartinti konstitucinį procesą, kurio vienas tikslų – Konstitucijos rengimas ir priėmimas, grindžiamas parlamentinės demokratijos dėsniais ir procedūromis.

Igyvendinant Aukščiausiosios Tarybos nutarimą dėl konstitucingumo raidos, turėjo būti sudaroma deputatų komisija Konstitucijos projektui parengti. Diskutuota dėl jos sudarymo principų. 1991 m. gruodžio 9 d. vykusiame parlamento visų frakcijų vadovų arba įgaliotųjų atstovų susitikime tartasi dėl bendrųjų pagrindų, kuriais remiantis bus sudaroma ši struktūra. Ir susitikime, ir kitą dieną vykusiame Aukščiausiosios Tarybos posėdyje pavyko suformuluoti pagrindinį Komisijos sudarymo principą, t. y. nutarta ją organizuoti remiantis visų frakcijų atstovavimu ir atsižvelgiant į frakcijas sudarančių narių skaičių. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui Vytautui Landsbergiui atsisakius būti Komisijoje, buvo patvirtinta tokia Komisijos personalinė sudėtis: Vytenis Povilas Andriukaitis (Centro frakcija), Zbignevas Balcevičius (Lenkų frakcija), Bronislovas Genzelis (Kairiųjų frakcija), Egidijus Jarašiūnas (Jungtinė Sąjūdžio frakcija), Stasys Kropas (Nuosaikiųjų frakcija), Kęstutis Lapinskas (nepriklausantis frakcijoms), Jonas Liaučius (Tautininkų frakcija), Donatas Morkūnas (Liberalų frakcija), Kazimieras Motieka (Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojas), Romualdas Ozolas (Centro frakcija), Rolandas Paulauskas (Tautos pažangos frakcija), Liudvikas Narcizas Rasimavičius (Jungtinė Sąjūdžio frakcija), Zita Šličytė (Jungtinė Sąjūdžio frakcija), Aurimas Taurantas (nepriklausantis frakcijoms).^{*} 1992 m. sausio 15 d. Komisijos pirmininku buvo išrinktas deputatas K. Lapinskas, o 1992 m. sausio 16 d. Aukščiausioji Taryba jį patvirtino Komisijos vadovu.^{**}

Diskutuojant apie Komisijos sudarymo principus kartu samprotauta apie šio struktūrinio darinio darbo organizavimą, bendradarbiavimą su kitais Aukščiausiosios Tarybos politiniais dariniais ir pačia Aukščiausiąja Taryba. Štai buvo nepritarta pasiūlymams sudaryti specialistų grupę, kuri rengtų Konstitucijos projektą (Zenonas Juknevičius), samprotauta apie tai, kad esminiai Konstitucijos teiginiai ir nuostatos būtų aptariami ir tvirtinami Aukščiausiojoje Taryboje ar dėl jų atsiklausoma Tautos referendume (Aurimas Taurantas). Ieškant susitarimų galimybės dėl Komisijos narių optimalaus skaičiaus, laikytasi nuomonės, kad Komisijos veikla bus konstruktyvesnė, jeigu joje darbuosis ne daugiau kaip 13–14 Aukščiausiosios Tarybos deputatų. Siekiant sudaryti galimybes Konstitucijos projekto rengimo darbuose dalyvauti ir kitiems deputatams, priimtame nutarime numatyta, kad Komisijos darbe galės dalyvauti visi frakcijų siūlomi deputatai.

Parlamentiniuose debatuose dėl Konstitucijos projekto rengimo komisijos pabrėžta, o priimtame nutarime įtvirtinta, kad Komisija privalės bendradarbiauti su Aukščiausiosios Tarybos Valstybės atkūrimo ir Konstitucijos komisija ir kartu iki 1992 m. kovo 25 d. pateikti Konstitucijos projekto variantą Aukščiausiajai Tarybai. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui pavesta patvirtinti Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti darbo nuostatus.

Pirmajame Komisijos posėdyje, kuris sušauktas 1992 m. sausio 20 d., buvo svarstomas šių nuostatų projektas, potencialūs klausimai, kurie iškils Komisijos veikloje. Deputatas Romualdas Ozolas pabrėžė, kad Komisijos darbas turėtų būti kuo viešesnis, o konstitucinės pozicijos aptariamose visuomenėje, politinėse partijose, visuomeninėse organizacijose. Jo nuomone, tik tokiu keliu einant galima rasti politinius teisinius kompromisus, kurie būtų Konstitucijos pagrindas. Diskutuota apie tai, kokia apimtimi atsižvelgti į Lietuvos valstybės konstitucinį paveldą, ilgaamžę Lietuvos valstybės teisinę tradiciją, Europos ir kitų pasaulio šalių demokratinius konstitucinius reiškinius. Deputatas Aurimas Taurantas samprotavo, kad Konstitucijos koncepcijos metmenys, kurie buvo parengti ir paskelbti visuomenei svarstyti, galėtų būti priimami kaip atspirties pozicijos, kai kas galėtų būti patobulinama ir ieškoma naujų susitarimo galimybių. Polemizuota, koks Komisijos narių skaičius galėtų pateikti alternatyvas dėl paskirų Konstitucijos projekto straipsnių, nuostatų, normų. Kai kurie Komisijos nariai samprotavo, kad Konstitucijos projekto atskirų dalių turinys turėtų būti derinamas su Aukščiausiosios Tarybos nuolatinėmis komisijomis, tačiau dauguma Komisijos narių dvejavo dėl tokios darbo organizavimo krypties. Nuogąstauta, kad taip gali atsirasti daug kliuvinių konstruktyviai veiklai.

Svarstant apie tai, nuo ko pradėti darbą, deputatas Kęstutis Lapinskas reziümavo, kad pagrindinis klausimas, kuris neišvengiamai aktualizuosis, – valstybės valdžios institucijų sandara, jų kompetencijos, sąveikos principai. Prieita prie bendros išvados, kad pirmiausia būtina rengti tų Konstitucijos projekto skyrių, kurie reglamentuoja Seimo, Respublikos Prezidento

^{*} Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. gruodžio 10 d. nutarimas „Dėl Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti sudarymo“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 36-978.

^{**} Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti pirmininko patvirtinimo“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. 3-47.

ir Vyriausybės statusą, tekstus ir jų pagrindu organizuoti diskusiją dėl optimalaus valstybės valdymo formos modelio.

1992 m. sausio 22 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas priėmė nutarimą „Dėl Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti darbo organizavimo“, kuriuo buvo patvirtinti Komisijos nuostatai, taip pat darbo grupės nariai ir ekspertai.* Nuostatuose Prezidiumas formulavo ne tik organizacinio pobūdžio taisykles, kuriomis turėtų būti vadovaujama, tačiau ir bendresnio pobūdžio politines gaires, į kurias turėtų būti atsižvelgiama. Štai apibrėžta, kad rengdama Konstitucijos projektą Komisija turi vadovautis ilgaamžę Lietuvos valstybingumo patirtimi, atsižvelgti į Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenis ir tarpukario Lietuvos valstybės konstitucijas, taip pat Europos valstybių ir kitų šalių konstitucijų demokratines idėjas. Pažymint, kad darbo ir Konstitucijos projekto svarstymo tvarką Komisija reglamentuoja pati, nurodoma, kad turi būti ne mažiau kaip du projekto svarstymo etapai – preliminarinis ir įvertinantis ekspertų išvadas. Prezidiumas patvirtino Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti darbo grupės narius: Juozas Žilys (grupės vadovas), Gediminas Bulotas, Egidijus Kūris, Jūratė Ladauskaitė (sekretorė), Remigijus Mockevičius (sekretorius), Algirdas Prapiestis (redaktorius), Vytautas Sinkevičius, Šarūnas Vilčinskas, taip pat ekspertus: Juozas Bulavas, Mindaugas Maksimaitis, Zenonas Namavičius, Bronius Nemickas, Alvydas Pumputis, Ernestas Raškauskas, Stasys Stačiokas, Paulius Žumbakis. Darbo grupė, atsižvelgdama į Komisijos išsakytas ar suformuluotas pagrindines idėjas bei sumanymus, turėjo rengti pirminius tekstus svarstymui ir juos taisyti pagal svarstymo Komisijoje rezultatus. Apsvarstyti ir preliminariniai aprobuoti Konstitucijos projekto skyriai (skirsniai) turėjo būti teikiami ekspertams susipažinti ir rekomendacijoms bei išvadoms pareikšti. Komisija, įvertinusi ekspertų išvadas bei rekomendacijas ir padariusi būtinas pataisas ar papildymus, turėjo visą Konstitucijos projektą vėl teikti ekspertams vertinti, o paskui – Aukščiausiosios Tarybos Valstybės atkūrimo ir Konstitucijos komisijai pastaboms pareikšti.

Komisijos darbe galėjo dalyvauti ir kiti deputatai, kuriuos pasiūlė frakcijos, tačiau laikantis proporcingo frakcijų atstovavimo principo. Jie turėjo teisę kalbėti ir teikti pasiūlymus renginiuose, kuriuos organizavo Komisija (diskusijos, seminarai, Konstitucijos projekto (jo dalių) aptarimai). Kiti deputatai eiliniuose Komisijos posėdžiuose nuomonę galėjo reikšti tik per jų frakcijai atstovaujančius Komisijos narius.

Nuostatuose buvo nurodyta, kad svarstomu klausimu turi būti ieškoma visuotinio susitarimo, o jeigu tai neįmanoma, – sprendimai priimami visų Komisijos narių balsų dauguma. Numatytas Komisijos posėdžių kvorumas – sprendimai galėjo būti priimami, kai posėdyje dalyvauja ne mažiau kaip pusė visų Komisijos narių. Komisijos narių mažuma, bet ne mažiau kaip trys, galėjo pateikti Aukščiausiajai Tarybai alternatyvų ginčijamo straipsnio ar jo dalies variantą. Komisijos parengtas ir Aukščiausiosios Tarybos patvirtintas Konstitucijos projektas turėjo būti skelbiamas visuomenei svarstyti 3–6 mėnesius. Patobulintas Konstitucijos projektas vėl turėjo būti teikiamas Aukščiausiajai Tarybai kartu su pasiūlymais dėl Konstitucijos projekto tolesnio rengimo ir priėmimo tvarkos.

Igyvendindama Aukščiausiosios Tarybos nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos konstitucingumo raidos“, 1992 m. vasario 11 d. Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekto rengimo etapų“.** Nustatyti Konstitucijos projekto rengimo terminai: iki 1992 m. kovo 15 d. – Konstitucijos projekto pirmojo varianto parengimas ir pateikimas Aukščiausiajai Tarybai; 1992 m. kovo 15–31 d. – bendra diskusija Aukščiausiojoje Taryboje dėl Konstitucijos projekto principinių nuostatų ir dėl galimybės pateikti projektą visuomenei svarstyti; 1992 m. balandžio 1–30 d. – Konstitucijos projekto parengimas visuomenei svarstyti atsižvelgus į Aukščiausiosios Tarybos rekomendacijas; 1992 m. gegužės 1 d. – rugpjūčio 31 d. – paskelbto Konstitucijos projekto svarstymas; 1992 m. rugsėjo 1 d. – spalio 1 d. – Konstitucijos projekto taisymas, atsižvelgiant į visuomenės svarstymo rezultatus; 1992 m. spalio 15 d. – pataisytas ir Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti patvirtinto Konstitucijos projekto pateikimas svarstyti Aukščiausiajai Tarybai.

Taigi galima režiūuoti, kad 1991 m. lapkričio 5 d. Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos konstitucingumo raidos“, 1991 m. gruodžio 10 d. nutarimas „Dėl Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti sudarymo“, 1992 m. sausio 22 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimas „Dėl Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti darbo organizavimo“, taip pat prieš tai minėtas Aukščiausiosios Tarybos nutarimas dėl Konstitucijos rengimo etapų nubrėžė pagrindines politines ir organizacines gaires, kuriomis turėjo būti vadovaujama Konstitucijos projekto kūrimo veikloje.

* Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1992 m. sausio 22 d. nutarimas „Dėl Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti darbo organizavimo“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys, 4. Vilnius, 1992, p.588–590.

** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. 7-159.

Konstitucijos projekto rengimo politinės komplikacijos ir bendrų susitarimų galimybių paieška. Pirmuosiuose Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui rengti posėdžiuose pradėti svarstyti bendro pobūdžio Konstitucijos projekto koncepcijos klausimai. Be tokių politinių orientacijų nebuvo galimybės rengti Konstitucijos skirsnių konkrečių tekstų. Iš principo sutarus dėl Konstitucijos projekto struktūros, konstitucinių normų sistemos pereita prie esminių konstitucinio reguliavimo problemų – valstybės ir Tautos sąveikos apibrėžimo principinių klausimų, valdžios institucijų kompetencijų, įgaliojimų ribų ir bendradarbiavimo konstitucinių pagrindų.

1992 m. sausio 27 d. Komisijos posėdyje pradėjo aiškėti deputatų, kurie atstovavo skirtingoms parlamentinėms frakcijoms, nuostatos dėl būsimosios valstybės institucinės sandaros, įstatymų leidimo ir vykdomosios valdžios konstitucinio lygmens prioritetų. Pasitelkus nors ir nekokybiškas posėdžio stenogramas, asmeninius autoriaus užrašus bei kitus šaltinius* galima atkurti kai kuriuos tada vykusios diskusijos fragmentus:

R. Ozolas. Turi būti akcentuojamas ir įgyvendinamas parlamentinės respublikos modelis su „mažesniais respublikos prezidento įgaliojimais“. „Nacionalinė valstybė orientuota į save ir atvira pasauliui“.

V. P. Andriukaitis. Reikia orientuotis į parlamentinę respubliką, kuri užtikrins „normalų gyvenimą“. Prezidento institucijai neturi būti teikiamas prioritetas. Vykdomoji valdžia koncentruojasi vyriausybėje ir premjero rankose. Konstitucinis Teismas.

B. Genzelis. Prioritetai parlamentinei respublikai, o respublikos prezidentas įgyvendina valstybės reprezentavimo funkcijas. Stipri vyriausybė. Būtinai Konstitucinis Teismas. Neatmetina respublikos prezidento teisė kai kuriais atvejais paleisti parlamentą, tačiau visa tai turi būti preciziškai reglamentuota.

J. Jarašiūnas. Reikalinga „veiksminga valdžia“. 1922 m. Konstitucija buvo tik „ideali forma“. Jos mechanškai negalime perkelti į šiandieną. Valdžios turi būti savarankiškos, stiprios, subalansuotos. Respublikos prezidentas turi turėti galių įtakoti parlamento ir vyriausybės veiklą. Įstatymų teisėtumo kontrolė.

Z. Šličytė. Valdžių padalinimo principas – svarbiausia. „Valstybės galva“ – respublikos prezidentas turi turėti Konstitucinių galių parlamento ir vyriausybės atžvilgiu. Veto teisė – būtina. Respublikos prezidentas pasirašo ir vyriausybės teisės aktus, jam suteiktina ir įstatymų leidimo iniciatyvos teisė.

L. N. Rasimavičius. „Visos valdžios parlamentui negalima atiduoti“. Nė viena valdžios šaka negali turėti absoliučios valdžios. Parlamentas turi turėti ir teisę prieš laiką nutraukti savo įgaliojimus. Parlamentinės demokratijos „trapumas“.

D. Morkūnas. Būtina „tvirta“ vykdomoji valdžia. Derinti prezidentinės ir parlamentinės demokratijos elementus. Labiausiai priimtini Vokietijos, Didžiosios Britanijos modeliai.

K. Motieka. Pagrindinis principas – valdžių atskyrimas ir įgaliojimų subalansavimas. Savarankiška teisminė valdžia, kurios „kontroliuoti“ negalima. Prezidento funkcijų nereikėtų „jungti“ su vyriausybės įgaliojimais.

J. Liaučius. Klausimas dėl parlamentinės ar prezidentinės valdymo formos nėra esminis. Svarbu, kad visos valdžios funkcionuotų efektyviai. Reikia dviejų rūmų parlamento. Prezidentas turi turėti realius įgaliojimus, bet ne parlamento sąskaita.

Z. Balcevičius. Prioritetai – parlamentinė demokratija. Konstitucinis Teismas.

A. Taurantas. Parlamentinė respublika, kaip Europos tradicija – Konstitucijos pagrindas. Reikia numatyti konkrečius atvejus, kai Seimas pats gali nutraukti savo įgaliojimus. Kokios rinkimų sistemos pagrindu bus formuojamas Seimas?

K. Lapinskas. Reikia kurti modernios demokratinės valstybės modelį. Stiprinti parlamento statusą kaip atsvarą vykdomajai valdžiai. Ribotos prezidento galios parlamento ir vyriausybės atžvilgiu, ypatingai pavojinga teisė „paleisti“ parlamentą. Įtvirtinti „Seimo išliekamumo“ garantijas. Teisminė valdžia – stipri ir nepriklausoma.

Jau pirmoji diskusija Komisijoje bylojo, kad nebus vieningos nuomonės dėl Konstitucijos ir išimtinai – dėl valstybės institucijų funkcijų apibrėžimų, įgaliojimų apimtys, t. y. dėl fundamentalųjų pozicijų, kuriomis remiantis turėtų būti konstruojami valstybės organizacijos principai ir jų realizavimo politiniai teisiniai mechanizmai.

Darbo grupės nariai, dalyvaujant Komisijos pirmininkui Kęstučiui Lapinskui, rengė pirmuosius Konstitucijos projekto skirsnių tekstus. Jų turinys rėmėsi Komisijos narių daugumos samprotavimais apie konstitucinio reguliavimo kryptis, būsimosios valstybinės sandaros

* Sinkevičius V. 1992 m. Konstitucijos rengimas: to laikotarpio užrašų fragmentai // *Jurisprudencija, Mokslo darbai*, Nr. 19(3), 2012, p. 889–906.

dėsnius. Tie tekstai buvo „sumontuoti“ į vientisą Konstitucijos projektą, kurio data – 1992 m. vasario 26 d.* Pažymėta, kad šis projektas „Neplatinamas“. Šis preliminarus projektas buvo išverstas į anglų kalbą. 1992 m. kovo pirmosiomis dienomis šio straipsnio autorius drauge su Kęstučiu Lapinsku ir Aukščiausiosios Tarybos Teisinės sistemos komisijos pirmininku Jonu Prapiesčiu JAV teisininkų asociacijos kvietimu lankėsi Vašingtone. Lietuvių kilmės amerikiečio advokato Ernesto Raškausko iniciatyva buvo organizuotas seminaras dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekto, kuriame dalyvavo žymiausi JAV teisininkai – mokslininkai, teisėjai, advokatai. Įvyko plataus masto profesionali diskusija apie Konstitucinio reguliavimo aktualijas, europinę ir amerikietiškąją teisės tradiciją. Įvyko susitikimas Lietuvos Respublikos ambasadoje. Ambasadorius Stasys Lozoraitis itin dėmesingai klausė pasakojimo kaip kuriama Konstitucija. Turėdamas galvoje, kad vyks referendumas dėl respublikos prezidento institucijos atkūrimo, diplomatiškai teiravosi, kodėl nelaukiant Konstitucijos priėmimo statomas „prezidentinis fligelis“, užuot visų pirma suprojektavus vientisą „architektūrinę konstitucinį rūmą“.

Konstitucijos projektas buvo intensyviai nagrinėjamas Komisijoje, atsižvelgiama į Komisijos narių samprotavimus ir konkrečius pasiūlymus. Konstitucijos projekto darbai intensyvėjo, nes reikėjo atsižvelgti į Aukščiausiosios Tarybos suformuluotas politines gaires ir nustatytus terminus.

1992 m. kovo 17 d. Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti pirmininkas deputatas Kęstutis Lapinskas Aukščiausiosios Tarybos posėdyje pranešė apie tai, kad Komisija jau parengė Konstitucijos projekto „darbinį“ variantą. Apibūdinant pagrindines Komisijos veiklos kryptis, buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad Komisija siekia sukurti originalų Konstitucijos projektą ir nesivadovavo nė vienu iš konkrečių Konstitucijos projektų, kurie buvo paskelbti viešumoje. Tai nereiškia, kad nebuvo atsižvelgiama į 1922 ir 1938 metų konstitucijas, Konstitucijos koncepcijos metmenis, taip pat į idėjas, deklaruotas įvairiuose konstitucinių projektų tekstuose. Aukščiausioji Taryba priėmė protokolinį nutarimą, kuriuo atsižvelgė į informaciją apie atliktą darbą, pritarė Komisijos siūlymui, kad Konstitucijos projekto pirmasis variantas turi būti įteiktas Aukščiausiajai Tarybai preliminariai svarstyti kovo 31 dieną.**

Beje, tada, kai Konstitucijos rengimo komisija pradėjo darbą, kaip jau minėjome, viešai buvo paskelbti įvairūs Konstitucijų variantai. Originalią Konstitucijos versiją jau 1990 m. rudenį pasiūlė Lietuvos teisininkų draugijos Konstitucinės teisės komisija.*** Akivaizdžiai buvo linkstama į JAV konstitucinę tradiciją. Amerikietiškos kultūros pagrindu Konstitucijos projektą parengė ir paskelbė amerikiečiai Lori Vyman (Lowry Wyman) ir Bernabas Džonsonas (Bernab Johnson).**** Lietuvos liberalų sąjungos valdyba paskelbė 1938 m. Lietuvos Konstitucijos naujos redakcijos projektą, kuriuo siekta „tęsti Lietuvos Respublikos konstitucingumo tradicijas“.***** Viešai nepaskelbti egzistavo Lietuvos socialdemokratų partijos rengtas projektas ir individualios konstitucinės versijos. Šie Konstitucijų projektai tartum signalizavo apie tai, kad diskusijos dėl Konstitucijos bus nelengvos.

Kaip ir buvo galima tikėtis, Laikinojoje komisijoje Konstitucijos projektui parengti kuo toliau, tuo „grafiškiau“ ryškėjo Konstitucijos projekto nuostatų takoskyros. 1992 m. kovo 31 d. Laikinajai komisijai aprobus preliminarų tekstą ir nutarus teikti jį Aukščiausiajai Tarybai, trys Komisijos nariai (E. Jarašiūnas, Z. Šličytė, L. N. Rasimavičius) pasiūlė daugelio straipsnių alternatyvas, o vėliau parengė ir alternatyvų vientisą Konstitucijos projektą.

Skirtingas pozicijas dėl Konstitucijos projekto nuostatų atskleidė polemika Aukščiausiojoje Taryboje 1992 m. balandžio 7 d., kai Laikinosios komisijos pirmininkas Kęstutis Lapinskas pateikė Komisijos daugumos Konstitucijos viziją, o deputatas Egidijus Jarašiūnas – kitą Konstitucijos turinio koncepciją.***** Balandžio 14 d. Aukščiausiojoje Taryboje vyko Konstitucijos projekto pirmasis svarstymas, kai vėl buvo pabrėžti skirtingi požiūriai į kai kurias konstitucines nuostatas ir išskirtinai į valdžios organizavimo principus ir institucines galias.*****

Išsamiau neanalizuodami nesutampančių pozicijų, atkreipsime dėmesį tik į esmingiausias nuostatas. Visų pirma tai buvo susiję su Lietuvos valstybės parlamento – Seimo – konstitucinio statuso apibrėžimu. Komisijos Konstitucijos projekte buvo numatoma, kad Seimas atskaitingas tik Tautai, „todėl niekas jokia dingstimi negali jo veiklos riboti, nutraukti ar stabdyti“. Vadovaujantis šiuo fundamentaliuoju principu, Konstitucijos projekte nebuvo numatyta jokių prielaidų neeiliniams Seimo rinkimams. Alternatyviame Konstitucijos projekte buvo normos, konstituciškai legalizuojančios atitinkamus atvejus, kai galėjo būti surengti neeiliniai Seimo rinkimai: 1) jei Seimas ne mažiau kaip du kartus iš eilės nustatytais terminais nepatvirtino Prezidento teikiamų kandidatų į Ministrus Pirmininkus arba du kartus iš eilės nepritarė Vyriausybės

* Šis Konstitucijos projektas yra ir autoriaus asmeniniame archyve.

** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos penktoji sesija. 1992 m. kovo 17 d. posėdžių stenogramos, Nr. 52, p. 305–307.

*** Vilčinskas Š. Lietuvos Konstitucijos projekto principai. Vilnius, 1991. Pasak leidinio autoriaus, rengiant šį projektą dalyvavo ir Lietuvos filosofų draugija.

**** Lietuvos Respublikos Konstitucija // Atgimimas, 1991 m. birželio 20–27 d.

***** Lietuvos Respublikos Konstitucija (projektas) // Lietuvos aidas, 1992 m. vasario 25 d.

***** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos penktoji sesija. 1992 m. balandžio 7 d. posėdžių stenogramos, Nr. 53, p. 251–266.

***** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos penktoji sesija. 1992 m. balandžio 14 d. posėdžių stenogramos, Nr. 54, p. 158–179, 181–194.

veiklos deklaracijai; 2) Vyriausybės siūlymu, jei Seimas pareiškė Vyriausybei nepasitikėjimą; 3) jei Seimas per du mėnesius nuo biudžetinių metų pradžios nepatvirtina valstybės biudžeto. Seimo rinkimus turėjo skelbti Respublikos Prezidentas. Tiesa, buvo numatyta, kad po neeilinių Seimo rinkimų, kurie buvo surengti dėl to, jog Seimas du kartus nepatvirtino Prezidento teikiamų kandidatų į Ministrus Pirmininkus arba du kartus iš eilės nepritarė Vyriausybės veiklos deklaracijai, naujai susirinkęs Seimas vėl nepritarė Prezidento siūlomai Ministro Pirmininko kandidatūrai arba Vyriausybės veiklos deklaracijai, Prezidentas galėjo skelbti referendumą dėl neeilinių Respublikos Prezidento rinkimų.

Kitas aspektas buvo tas, kad Komisijos parengtame Konstitucijos projekte numatant, jog Seimą sudaro 140 deputatų, renkamų ketveriems metams, formuluota nuostata apie Seimo narių rotaciją: Seimas atnaujinamas per pusę kas dveji metai, o rinkimai turi būti vykdomi antrąjį vasario sekmadienį. Alternatyvų autoriai buvo įsitikinę, kad tokia Seimo formavimo tvarka bus destabilizuojantis veiksnys parlamentinėje demokratijoje, todėl tvirtino, kad Seimą turėtų sudaryti 120 Seimo narių (Tautos atstovų), kurie būtų renkami ketveriems metams pagal mažoritarinę rinkimų sistemą ir visai Seimo kadencijai.

Išsiskyrė nuomonės ir dėl Seimo narių statuso kai kurių elementų. Komisijos Konstitucijos variante buvo numatoma, kad visi Seimo nariai privalo nuolat dirbti Seime, išskyrus atvejus, kai jie skiriami Ministru Pirmininku arba ministru. Tokia pozicija buvo nepriimtina kitai pusei. Buvo teigiama, kad galimybė eiti pareigas ir vykdomojoje valdžioje pažeidžia valdžių atskyrimo principą ir nesuderinama su parlamentinės demokratijos standartais.

Skirtingai buvo įsivaizduojamas Respublikos Prezidento konstitucinio statuso turinys. Alternatyviame Konstitucijos projekte buvo numatytos kai kurios Respublikos Prezidento konstitucinės prerogatyvos Seimo atžvilgiu, kurios nebuvo formuluojamos Komisijos projekte. Štai valstybės vadovas gali „papildyti neeilinės sesijos dienotvarkę“, „teikti pirmiausia svarstytinus Seimo dienotvarkės klausimus“, reikalauti kurio nors įstatymo ar klausimo svarstymo Seime be eilės, skubaus priėmimo procedūros. Tas pat pasakytina ir apie Respublikos Prezidento galias Vyriausybės atžvilgiu. Jis turės teisę ne tik dalyvauti Vyriausybės posėdžiuose, bet ir jiems pirmininkauti, galės atleisti Ministrą Pirmininką, reorganizuoti Vyriausybę, sustabdyti Vyriausybės nutarimus ir potvarkius, prieštaraujančius įstatymams, ir siūlyti Seimui juos panaikinti.

Skyrėsi požiūriai ir dėl konstitucinės kontrolės koncepcijos. Komisijos Konstitucijos variante šią funkciją turės vykdyti Konstitucinis Teismas, o alternatyvaus projekto rengėjai buvo įsitikinę, kad įstatymų atitiktį Konstitucijai turi vertinti Vyriausiasis Tribunolas, kuris apibūdintas kaip aukščiausiasis teismas, t. y. aukščiausioji teisminės sistemos grandis. Kitaip buvo matoma ir žmogaus teisių apibrėžimo konstrukcija, jos dėstymo sistema ir akcentai.

1992 m. balandžio 21 d. po debatų Aukščiausioji Taryba nutarė pritarti Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti atliktam Konstitucijos projekto rengimo darbui ir pavedė šį projektą parengti spaudai, o suredaguotą projektą iki 1992 m. gegužės 1 d. paskelbti visuomenei svarstyti.*

1992 m. gegužės 6 d. buvo paskelbta Deklaracija dėl Lietuvos Konstitucijos, ją pasirašė Lietuvos Sąjūdis, Lietuvos demokratų partija, Lietuvos krikščionių demokratų partija, Lietuvos tautininkų sąjunga. Deklaracijoje paskelbta apie koalicijos Konstitucijos projektui rengti sudarymą ir siekimą, kad jis būtų priimtas.** 1992 m. gegužės 14 d. „Lietuvos aide“ paskelbtas koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ darbo grupės parengtas Konstitucijos projektas.*** Žvelgiant į šį Konstitucijos projektą, buvo regimos jo sąsajos su referendumui teikiama konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“ ir įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo ryšium su Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atkūrimu“ projektais, taip pat su Lietuvos liberalų sąjungos valdybos paskelbtu Konstitucijos projektu.

Konstitucinio proceso orientyrai: Seimo rinkimai, Lietuvos valstybės demokratinės raidos konstitucinių pagrindų sukūrimas ir įtvirtinimas. Kaip jau minėjome, 1992 m. gegužės 23 d. referendumui pateikti įstatymai nebuvo priimti. Politinė įtampa, tvyrojusi Aukščiausiojoje Taryboje ir visuomenėje iki referendumo, ne tik išliko, tačiau, ryškėjant naujoms politinių aistrų sankirtoms, lėmė politinio gyvenimo akcentus, kurie savo ruožtu diktavo principinių susitarimų ir sprendimų paieškas. Politinė priešprieša Aukščiausiojoje Taryboje, vadinamoji „parlamentinė rezistencija“, po referendumo sukūrė tokią situaciją, kai parlamentas negalėjo priimti bent kiek reikšmingesnių sprendimų. Vis labiau ryškėjo neeilinių parlamento rinkimų perspektyva. 1992 m. birželio 2 d. deputatas Rolandas Paulauskas, kalbėdamas apie naujai

* Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos penktoji sesija. 1992 m. balandžio 21 d. posėdžių stenogramos, Nr. 55, p. 52–75; Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. balandžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekto paskelbimo visuomenei svarstyti // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys, 5. Vilnius, 1992, p. 100. Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas paskelbtas: Lietuvos aidas, 1992 m. gegužės 1 d.

** Lietuvos aidas, 1992 m. gegužės 6 d.

*** Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas // Lietuvos aidas, 1992 m. gegužės 14 d.

iškiliusias aktualijas ir tarsi apibendrinamas nuotaikas Aukščiausiojoje Taryboje, sakė: „/.../ rinkimai turi vienaip ar kitaip išspręsti tas politines problemas, kurios čia susipynė į sunkiai atpainiojamą mazgą, kitaip sakant, turi sukurti naują politinę kokybę. O tam, kad nauja politinė kokybė gimtų, vien tikrai rinkimų, tokių mechaninių rinkimų, be naujos Konstitucijos, be naujo rinkimų įstatymo, be prezidento rinkimų įstatymo, be prezidento rinkimų datos... Aš niekaip nesuprantu, ką mes tada gausim“.*

1992 m. birželio 3 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas pareiškimu kreipėsi į Aukščiausiąją Tarybą ir siūlė oponuojančioms Aukščiausiosios Tarybos politinėms grupėms kuo greičiau susitarti tarpusavyje dėl naujų rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą datos, geriausia rudens pradžioje, taip pat dėl rinkimų sistemos.** Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis 1992 m. birželio 4 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje siūlė: „/.../ kai ką net labai greitai daryti, kad rinktume vieneriems metams Seimą Konstitucijai priimti ir kai kuriems būtiniais darbais“***. Susidariusi situacija ir neatidėliotinių veiksmų poreikis reikštas daugelio frakcijų pareiškimuose, deputatų kalbose, o bendri kompromisai ir susitarimai apibendrintai išreikšti 1992 m. birželio 9 d. Aukščiausiosios Tarybos pareškime**** konstruojant tokią politinių ir teisinių veiksmų seką:

1. Rinkimai į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą (Seimą) bus rengiami pagal naują (arba pataisytą tebegaliojantį) Aukščiausiosios Tarybos (Seimo) rinkimų įstatymą, paremtą mišria rinkimų sistema, rugsėjo pabaigoje – lapkričio pradžioje.

2. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (Seimo) rinkimų dieną pateikti referendumui naujos Konstitucijos projektą. Jeigu bendras Konstitucijos projektas nebūtų parengtas, konsultaciniam referendumui teikiamos pagrindinių Konstitucijos nuostatų (dėl valdžios galių) alternatyvos.

3. Pavesti frakciniu pagrindu sudarytoms derinimo komisijoms iki 1992 m. birželio 16 d. pateikti rinkimų įstatymo projekto metmenis, o iki birželio 23 d. – suderintas pagrindines Konstitucijos nuostatas.

4. Priimti naują (arba pataisytą tebegaliojantį) rinkimų įstatymą iki 1992 m. birželio 30 d. ir, nutraukus Aukščiausiosios Tarybos įgaliojimus pirma laiko, paskelbti rinkimus į naują Aukščiausiąją Tarybą (Seimą). Beje, šis punktas buvo patikslintas 1992 m. birželio 30 d. numatant, kad rinkimų įstatymas turės būti priimtas iki 1992 m. liepos 3 d. ir performuluota nuostata dėl Aukščiausiosios Tarybos įgaliojimų nutraukimo.

5. Tęsti konsultacijas tarp Aukščiausiosios Tarybos frakcijų ir šioms sutarus pateikti Aukščiausiosios Tarybos posėdžių darbotvarkei įstatymus ir klausimus, kurios Aukščiausioji Taryba turės priimti iki naujų rinkimų.

1992 m. birželio 18 d. Aukščiausiosios Tarybos nutarime „Dėl pirmalaikių rinkimų į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą (Seimą) sistemos ir datos“, tęsiant praktiką, kai Aukščiausioji Taryba savo aktu juridiskai fiksuoja susitarimus tarp frakcijų, nustatė, kad rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą (Seimą) vyks 1992 m. spalio 25 d. pagal mišriąją sistemą: 50 procentų Aukščiausiosios Tarybos (Seimo) narių išrenkama mažoritarinės, o 50 procentų – proporcinės rinkimų sistemos pagrindu. Iš esmės buvo pritarta ir rinkimų įstatymo metmenims.***** 1992 m. liepos 9 d. Aukščiausioji Taryba paskelbė rinkimus į Lietuvos Respublikos Seimą vyksiant 1992 m. spalio 25 d. ir konstatavo, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos įgaliojimai baigsis tą dieną, kai Seimas susirinks į pirmąjį posėdį. Taip pat buvo nutarta kartu su rinkimais į Lietuvos Respublikos Seimą skelbti referendumą dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos.*****

Jau nuo birželio vidurio Aukščiausiojoje Taryboje susidarė neformalios, tarpfrakciniu pagrindu veikiančios deputatų grupės, siekiančios ieškoti ir rasti bendrų susitarimų prielaidas. Taip pradėjo veikti ir konstitucinių problemų derinimo grupė, kuri dėjo pastangas parengti suderintą Konstitucijos projektą. Šios grupės veikla buvo optimaliai konstruktyvi, nes 1992 m. rugpjūčio 4 d. Aukščiausioji Taryba, išvengdama aštresnės polemikos, pritarė parengtam konsoliduotam protokolui, kuriame apibrėžtos fundamentaliosios pozicijos dėl būsimosios Konstitucijos. Protokolą pasirašė: Vytenis Povilas Andriukaitis ir Romualdas Ozolas (Centro frakcija), Liudvikas Narcizas Rasimavičius (Jungtinė Sąjūdžio frakcija), Bronislovas Genzelis (LDDP frakcija), Zbignevas Balcevičius (Lenkų frakcija), Eduardas Vilkas (Liberalų frakcija), Vytautas Paliūnas (Nuosaikiųjų frakcija), Egidijus Jarašiūnas (Santaros frakcija), Algimantas Sėjūnas (Tautininkų frakcija), Aurimas Taurantas (Tautos pažangos frakcija), Kęstutis Lapinskas – 10 nepriklausančių frakcijoms deputatų grupės vardu.*

* Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos penktoji sesija. 1992 m. birželio 2 d. posėdžių stenogramos, Nr. 58, p. 67.

** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1992 m. birželio 3 d. pareiškimas // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys, 5. Vilnius, 1992, p. 444.

*** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos penktoji sesija. 1992 m. birželio 2 d. posėdžių stenogramos, Nr. 58, p. 98.

**** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1992 m. birželio 9 d. pareiškimas // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. 18-517.

***** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. 19-552.

***** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. liepos 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų 1992 m. spalio 25 d.“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. 21-620.

Turint galvoje tai, kad šis protokolas buvo lemtingas posūkis Konstitucijos rengimo procese, reikėtų bent fragmentiškai įvertinti pagrindines jo nuostatas. Protokole numatyta, kad suderinto Konstitucijos projekto rengimo pagrindas – Konstitucijos rengimo komisijos ir Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ darbo grupės parengti projektai. Deputatams Kęstučiui Lapinskui ir Egidijui Jarašiūnui pavesta iki 1992 m. rugsėjo 1 d. parengti vientisą Konstitucijos projekto tekstą, o rugsėjo 3 d. pradėti jį svarstyti Konstitucijos problemų derinimo grupėje ir Konstitucijos rengimo komisijoje. Sprendimai galėjo būti priimami projektus remiančių grupių atstovų sutarimu. Suderintu Konstitucijos projektu laikomas bendras tekstas arba bendras tekstas su atskirų straipsnių alternatyvomis. Darbo rezultatai turėjo būti pristatyti Aukščiausiosios Tarybai, o 1992 m. rugsėjo 17–25 dienomis organizuotas svarstymas parlamente. Projektui turėjo pritarti absoliuti visų deputatų balsų dauguma ir tik po to jis galėjo būti teikiamas referendumui.

Protokole buvo numatyta sudaryti sąlygas naujai išrinktam Seimui dalyvauti Konstitucijos tobulinimo darbe ir nustatyta tokia Konstitucijos keitimo tvarka: 1) skirsniai, apibūdinantys Lietuvos valstybę, žmogaus ir piliečio teisės bei laisvės, taip pat skirsnis dėl Konstitucijos keitimo keičiami tik referendumu; 2) visą kitą Konstitucijos dalį Seimas gali keisti 2/3 visų narių balsų dauguma; 3) šešis mėnesius nuo įsigaliojimo atskiras Konstitucijos dalis Seimas gali keisti 3/5 visų narių balsų dauguma. Į šią protokolo dalį vertėtų atkreipti dėmesį, nes tai lyginamojoje konstitucinėje teisėje buvo originalus reiškinys, kai Konstitucijos rengėjas, prognozuodamas galimas nesutarimų prielaidas, paveda šias problemas spręsti būsimajai įstatymų leidimo institucijai – Seimui.

Protokole fiksuotos tik tos konstitucinės nuostatos, kurios neinspiravo aštresnės polemikos, o tos, dėl kurių nebuvo sutarta, neminėtos. Taigi iki referendumo turėjo būti dirbama labai intensyviai, konstruktyviai ieškoma ir randama galimybių priimti išmintingus sprendimus, atveriančius kelius į naują konstitucinę tikrovę.

Tačiau politinė tikrovė ir toliau buvo problemiška. 1992 m. rugsėjo 17 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje Konstitucijos rengimo komisijos pirmininkas Kęstutis Lapinskas pažymėjo: „Tačiau dėl įvairių priežasčių suderintą Konstitucijos projektą suderinti nepavyko ir buvo dirbama kiekvienos deputatų grupės stovykloje atskirai, prie savų Konstitucijos projektų .../ ir todėl parlamentinė Konstitucijos komisija priėjo išvadą, kad toliau reikia tęsti Konstitucijos rengimo darbą. Buvo pasirinktas naujas radikalus Konstitucijos rengimo būdas: nuspręsta parengti naują Konstitucijos projektą.“**

Apie tai, kad nepavyksta rasti kompromisų, bylojo Santaros „Už demokratinę Lietuvą“ paskelbtas patobulintas Konstitucijos projektas, kuris apibūdintas kaip Santaros „Už demokratinę Lietuvą“ rinkimų programos dalis.*** Projektą rengė Lietuvos Respublikos Konstitucijos visuomeninė komisija: Vytautas Ambrazas, Egidijus Jarašiūnas (komisijos pirmininkas), Isakas Kaganas, Valdemaras Katkus, Zenonas Namavičius, Stasys Stačiokas, Česlovas Vytautas Stankevičius, Juozas Tumelis. Pristatydamas visuomenei Konstitucijos projektą, Komisija teigė: „Konstitucija turi tapti naujo, kokybiškai kito Lietuvos teisės vystymosi etapo pradžia. Todėl siekiame, kad jos normos neturėtų pereinamojo laikotarpio normoms būdingų savybių.“ Šis projektas vėliau dar kartą paskelbtas ir „Atgimime“****. Apibūdinant projektą rašyta: „Mūsų projektas – kitokios teisės siekinys. Teisės, kuriai nepriimtinas mechaniškas normų jungimas, eklektika, deklaruojamų principų paneigimas tolesniame tekste, klasikinių parlamentinės demokratijos principų nepaisymas. Niekada negalėjome suprasti, kad jeigu nenumatysi konfliktų išsprendimo būdo, tai gali išvis jų nebūti. Siekėm vieningo akto.“

Atrodė, kad situacija iš tiesų yra dramatiška ir be konstruktyvių išeičių. Laiko iki referendumo buvo visiškai nedaug, o Konstitucijos projekto teksto, kuris galėtų būti teikiamas referendumui, taip pat nebuvo. Kitaip sakant, egzistavo dvi profesionaliai parengtos, tačiau pagal konstitucinio reguliavimo turinį gana ženkliai besiskiriančios konstitucinės versijos. Neturėdamas galimybių ir informacijos visapusiškiau pakomentuoti visų aplinkybių, šio straipsnio autorius gali tik pasakyti, kad 1992 m. rugsėjo 29 d. į jo darbo kabinetą atėjo visų pagrindinių Aukščiausiosios Tarybos deputatų frakcijų atstovai.***** Susėdus prie stalo ir diskutuojant apie Konstitucijos projekto perspektyvas, frakcijų atstovai pasiūlė parengti naują Konstitucijos projekto versiją remiantis jau egzistuojančiais projektais. Nemint visų detalių, galima tik prisiminti, kad šio darbo ėmėmės su Vytautu Sinkevičium. Vėliau prisidėjo ir Gediminas Bulotas. Rengiant kompromisinį konstitucinį tekstą, buvo vadovaujama jau minėtais Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti ir Santaros „Už demokratinę Lietuvą“ paskelbtais

* Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. rugpjūčio 4 d. nutarimas „Dėl pritarimo Aukščiausiosios Tarybos konstitucinių problemų derinimo grupės protokolui“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. 24-708.

** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos šeštoji sesija. 1992 m. rugsėjo 17 d. posėdžių stenogramos, Nr. 64, p. 77.

*** Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas // Lietuvos aidas, 1992 m. rugsėjo 11 d.

**** Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas // Atgimimas, 1992 m. spalio 5 d.

***** Tuo metu straipsnio autorius ėjo Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus vedėjo pareigas.

projektas. Žinoma, buvo atsižvelgta į Aukščiausiosios Tarybos konstitucinių problemų derinimo grupės protokolą ir juo aprobuotas konstitucines nuostatas. Tokiu būdu radosi naujas Konstitucijos projekto tekstas, kuris buvo įteiktas šį darbą inicijavusiems frakcijų atstovams.*

Šis dokumentas buvo pagrindas, kuriuo remdamasi pradėjo darbą konstitucinių problemų derinimo grupė. 1992 m. spalio 4 d. grupės darbui pradėjo vadovauti Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis. Pirmajame šios darbo grupės posėdyje buvo sprendžiama, kokių mastu yra priimtinas toks Konstitucijos projekto variantas. Straipsnio autoriaus fragmentiški užrašai byloja, kad iš esmės buvo sutarta šio teksto pagrindu pradėti diskusiją dėl Konstitucijos, tačiau individualūs vertinimai buvo įvairūs. Štai Eduardas Vilkas sakė, „kad šiuo projektu labiau gali būti patenkinta „dešinioji pusė“, tačiau dėl jo jau galima kalbėti“. Egidijus Jarašiūnas siūlė pradėti svarstymus dėl principinių pozicijų. Vytenis Povilas Andriukaitis pastebėdamas, kad „pernelyg buvo orientuojamasi į vieną projektą“, taip pat ragino „imtis darbo“. Vytautui Landsbergiui pasiūlius visų pirma išspręsti klausimą, kaip bus priimama Konstitucija, dauguma grupės narių laikėsi nuomonės, kad šią problemą reikia „palikti ateičiai“. Pirmųjų diskusijų pagrindinė tema buvo Seimo konstitucinio statuso apibrėžimas kaip „raktas“ sprendžiant kitus klausimus dėl valstybės valdžios institucinės sistemos ir atitinkamų kompetencijų.

Vėlesniuose posėdžiuose Pirmininko kabinete iki išnaktų buvo tariamasi, ieškoma optimalių sprendimų, kurie būtų priimtini ir suartintų įvairias nuomones. Aukščiausiosios Tarybos vadovai, konstitucinių problemų derinimo grupės nariai suvokė, kad Konstitucijos projekto parengimas yra valstybės masto ir svarbos uždavinys, o jų darbo rezultatai ilgam laikotarpiui lems Lietuvos Respublikos konstitucinę raidą.**

1992 m. spalio 6 d. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis, pranešdamas apie suderinto Konstitucijos projekto rengimą, samprotavo, kad būsimasis referendumas turėtų iš principo pritarti šitai Konstitucijos kryptiai ir jos nuostatomis su išlyga, kad naujai išrinktas Lietuvos Respublikos Seimas turi teisę pabaigti ir patikslinti kai kurias nuostatas. Buvo neatmetama galimybė, kad referendume būtų ne priimama Konstitucija, bet jai pritarta, o Seimas baigtų jam pavestą darbą.***

1992 m. spalio 7 d. posėdyje Pirmininkas pranešė, kad pavyko parengti „sutartinį“ Konstitucijos projektą ir jis apskritai priimtinas derinimo grupei. Pradėdamas apibūdinti teikiamo deputatams Konstitucijos projekto turinį, Vytautas Landsbergis kalbėjo: „/.../ vakar buvo baigtas ilgas susitarimo procesas, kuris tęsėsi keletą mėnesių, siekiant suartinti pozicijas ir skirtingus Konstitucijų projektus. Ir tai, kas kai kada atrodė labai sunkiai pasiekama arba beveik nepasiekama, pasirodo, galų gale vis dėlto pasiekama“.**** Konstitucinių nuostatų alternatyviškumo variantą pakeitė naujai rasta kita teisinė forma – pažymėti Konstitucijos projekte tie straipsniai, kuriuos nustatyta tvarka galės pakeisti naujai išrinktas Seimas. Taip buvo išėita iš savotiškos aklavietės, o būsimajam Seimui deleguota konstitucinė galimybė galutinai išspręsti Konstitucijos išbaigtumo problemą. Taip radosi vadinamasis „suderintas projektas“.

Konstitucijos projektas svarstytas frakcijose, o 1992 m. spalio 12 d. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko kabinete įvyko frakcijų atstovų pasitarimas.***** Jame pareikštos frakcijų pozicijos dėl Konstitucijos projekto:

Eduardas Vilkas (Liberalų frakcija): frakcija nusiteikusi pritarti Konstitucijos projektui, kai kas nepatinka, tačiau „tai tik detalės“. Labai mažai laiko dar visapusiškiau nagrinėti Konstitucijos projekto turinį.

Eugenijus Gentvilas (Nuosaikiųjų frakcija): visumoje pritariame. Gali būti diskutuojama tik dėl keleto straipsnių.

Ryšardas Maciejkianecas (Lenkų frakcija): Konstitucijos projektui galima pritarti, tačiau gyventojai neturėjo galimybės visapusiškiau nagrinėti jo turinį.

Bronislovas Genzelis (Lietuvos demokratinės darbo partijos frakcija): frakcijos dauguma Konstitucijos projektui nepritaria. Tekstas gal ir priimtinas, tačiau nebuvo laiko išsamiau jį analizuoti. Gal reikia daugiau straipsnių pažymėti žvaigždutėmis ir suteikti galimybes būsimajam Seimui išspręsti probleminius klausimus.

Gediminas Ilgūnas (Centro frakcija): reikia rengti plačią diskusiją dėl Konstitucijos projekto. Projektui galima pritarti.

Vytautas PALIŪNAS (Nuosaikiųjų frakcija): balsuosime „už“.

Stasys Malkevičius (Sąjūdžio jungtinė frakcija): suvokiant, kad projektas nėra tobulas, jam bus pritarta.

* Apie tai plačiau žr.:
Sinkevičius V.
1992 m. Konstitucijos rengimas: to laikotarpio užrašų fragmentai // *Jurisprudencija, Mokslo darbai*, Nr. 19(3), p. 900–903.

** Apie tai plačiau žr.:
Prapiestis J., Žilys J. *Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją // Lietuvos aidas*, 1992 m. spalio 21 d.

*** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos šeštoji sesija. 1992 m. spalio 6 d. posėdžių stenogramos, Nr. 64, p. 338–340.

**** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos šeštoji sesija. 1992 m. spalio 7 d. posėdžių stenogramos, Nr. 65, p. 3.

***** Šio pasitarimo fragmentai užfiksuoti autoriaus asmeniniame archyve.

Egidijus Jarašiūnas (Sąjūdžio santaros frakcija): Konstitucijos projekto tekstu „per daug nesižaviu“, tačiau bus gerbiami pasiekti susitarimai ir balsuojama „už“.

Povilas Varanauskas (Reorganizuota tautininkų frakcija): nepriimtina tai, kad labai nukrypstama nuo 1938 m. Lietuvos Konstitucijos, tačiau atsižvelgiant į realią politinę situaciją frakcijos narių dauguma pritaria šiam Konstitucijos projektui.

Nuomonės, kurios pareikštos šiame Aukščiausiosios Tarybos deputatų frakcijų atstovų pasitarime, bylojo, kad „iš principo“ buvo galima laukti pozityvaus Aukščiausiosios Tarybos sprendimo dėl Konstitucijos.

1992 m. spalio 12 d. Aukščiausiosios Tarybos deputatams buvo įteiktas „suderintas ir suredaguotas“ Konstitucijos projektas ir pradėtas svarstyti Aukščiausiosios Tarybos posėdžiuose. Lygiagrečiai buvo svarstomas įstatymo „Dėl referendumo Lietuvos Respublikos Konstitucijai priimti“ projektas ir įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ projektas.

Diskusija dėl Konstitucijos projekto buvo įtempta. Tai iliustruoja Aukščiausiosios Tarybos deputatų pozicijos bei vis nauji pasiūlymai dėl pateikto Konstitucijos projekto teksto.* Nors būta įvairių nuomonių, tačiau balsavimas buvo pozityvus. Už nutarimą, kuriuo buvo pritarta Konstitucijos projektui, balsavo 98 deputatai, prieš – 2, susilaikė 6.**

1992 m. spalio 25 d. referendume Lietuvos Respublikos piliečiai pritarė Konstitucijai. Už ją balsavo 56,7 procento visų į rinkėjų sąrašus įrašytų Lietuvos piliečių.

1992 m. lapkričio 6 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo posėdžių salėje, kuri vėliau pavadinta Konstitucijos sale, įvyko iškilminga ceremonija: buvo pasirašyta ir paskelbta Lietuvos Respublikos Konstitucija. Renginyje dalyvavo Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Vyriausybės nariai, Aukščiausiosios Tarybos nuolatinė komisija pirmininkai, Lietuvos konfesijų hierarchai, politinių partijų ir judėjimų, visuomeninių organizacijų atstovai, Vilniuje akredituoti užsienio valstybių diplomatai.

Vertinant šiuolaikinės Konstitucijos istoriškai reikšmingas ištakas, vis dėlto reikėtų pasakyti, kad viena pagrindinių problemų buvo valstybės valdžios institucijų galių klausimas, o konkrečiau – Respublikos Prezidento prerogatyvos parlamento ir vykdomosios valdžios atžvilgiu. To meto politinė panorama akivaizdžiai rodo, kad referendumo rezultatai patvirtino Tautos polinkį suteikti prioritetą parlamentinės demokratijos vertybėms, o parlamentarizmas suvoktas kaip neišvengiamas dėsningumas, jungiantis Lietuvos demokratinio konstitucinio paveldo reiškinius ir šiuolaikinės Lietuvos politinės gyvensenos aktualijas.

Kai kurios baigiamosios mintys ir išvados. Negalima neatkreipti dėmesio į tai, kad pirmą kartą Lietuvos valstybės istorijoje Konstitucijos priėmimo funkciją atliko aukščiausias ir jokiomis sąlygomis nekvestionuojamas suverenas – Tauta. Šiuo požiūriu 1992 m. spalio 25 d. politinio teisinio lygmens kartelė buvo pakelta į tokį aukštį, kuris bus sunkiai pasiekiamas regimoje perspektyvoje būsiesiems Konstitucijos konstruktoriams.

Ši Konstitucija, jei lyginsime ją su 1918–1940 metų Lietuvos Respublikos laikinosiomis ir nuolatinėmis konstitucijomis, yra tvariausia, nes jau 20 metų jos pagrindu veikia Tautos sukurta valstybės organizacija. Padaryti Konstitucijos pakeitimai ir papildymai iš esmės nesumenkino jos socialinės reikšmės, o nepavykę bandymai ją rekonstruoti tik patvirtino, kad trumpalaikiai tikslai nepasiekiami tada, kai konstruktyvioji Tautos atstovų dauguma vadovaujasi visuotinėmis demokratinėmis konstitucinėmis vertybėmis. Sudėtinga Konstitucijos keitimo tvarka yra viena iš teisinių kliūčių, kuri visiškai pasiteisino ir kurios pagrįstumas bei prasmingumas buvo prognozuojamas Lietuvos konstitucionalizmo ateičiai.

Lietuvos konstitucinės istorijos tyrėjai, kaip, beje, daro ir dabarties vertintojai, diskutuos apie valstybės valdžios konstrukciją Konstitucijoje. Ką jie pastebės? Galbūt įžvelgs Konstitucijos kūrėjo, t. y. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos, pastangas suderinti valdžios galias taip, kad bet kuriuo atveju nebūtų nei parlamentokratijos, nei vykdomosios valdžios visavaldiškumo, neatsirastų „vadizmo“ prielaidų? Ateityje žmonės, aišku, matys, kokia sudėtinga konstrukcija buvo sukurta, tačiau vertindami objektyviai turėtų patvirtinti, kad tai lėmė istorinis politinis lietuvių tautos patyrimas, vadinamosios istorijos pamokos, iš kurių sėmėsi išminties Konstitucijos kūrėjai ir leidėjai. Jie negalėtų nesuvokti, kad parlamentinės demokratijos prioritetai, akivaizdžiai regimi šiuolaikinėje konstitucinėje sistemoje, buvo pasirinkti neatsitiktinai. Nors parlamentinė demokratija ir yra viena sudėtingiausių valstybės valdymo formų, viešos parlamentinės diskusijos, vieši vykdomosios valdžios darbų svarstymai, konstruktyvi parlamentinė kontrolė yra nepakeičiamos demokratinio saugumo garantijos.

* Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos šeštoji sesija. 1992 m. spalio 12 d. ir 13 d. posėdžių stenogramos, Nr. 65, p. 94–142, 143–164, 166–183, 187–200.

** Ten pat, p. 187.

Konstitucijos saugai skirtas ypatingas dėmesys. Teisinės užkardos nepagrįstai Konstitucijos revizijai, atsakomybė už jos pažeidimus, išskirtinis konstitucinių įstatymų vaidmuo konstitucinėje sistemoje yra labai svarbios teisinės garantijos, tačiau Konstitucinio Teismo vaidmens išskirtinumas akivaizdus. Jo aktuose atsispindi konstitucinės aktualijos, konstituciniai konfliktai, kuriuos lemia demokratinės visuomenės ir valstybės raidos aktualijos.

Reikia pripažinti ir tai, kad Konstitucijos, joje įtvirtintų vertybių saugos klausimas gali tapti aktualus ypač tada, kai sutrinka visuomenės, valstybės veikla sprendžiant žmonėms gyvybiškiausius socialinio būvio klausimus, kai ištikus ekonomikos ir finansų krizėms gali būti kėsinamasi į elementariausias socialines žmonių teises. Konstitucijos stabilumą savaime lemia socialinė tvarka, kai visuomeninio gyvenimo pagrindas yra teisingumas, socialinių grupių ir jų interesų santarvė, visapusiškai pateisinamas nuosavybės santykių reglamentavimas. Apibendrinant galima teigti, kad Konstitucijos socialinės garantijos yra tokia visuomenės ir valstybės organizacija, kuri priimtina daugumai žmonių ir kuri užtikrins Tautos ir valstybės demokratinę raidą. Socialinio teisingumo deformacijos, nusivylimas valstybės institucijų veikla socialinėje srityje gali provokuoti negatyvius reiškinius demokratijoje, populistinių idėjų sklaidą ir jų įtaką žmonių socialinei elgsenai. Visiems, kurie turi galią priimti sprendimus, reikėtų turėti omenyje tai, kad Konstitucija ne tik yra teisinės sistemos šerdis, aukščiausioji teisė ir teisiškumo matas, bet ir suponuoja socialinės sandaros funkcionavimo principus, socialinės politikos gaires, kurių, kaip ir teisinių vertybių, nederėtų ignoruoti.

Visada reikėtų itin pabrėžti, kad Konstitucija savaime nevisagallė. Nors ji yra visa apimanti visuomenės ir valstybės raidos programa, ateities projektas, tačiau ją įgyvendina žmonės, t. y. politikai, valstybės institucijos ir nevyriausybinės organizacijos. Šios veiklos išmintingumas ir toliaregiškumas iš esmės ir lems Konstitucijoje išreikštų idėjų tvarumą Tautos gyvenime.

Lietuvos Respublikos
Konstitucijos pasirašymo
ceremonija 1992 m.
lapkričio 6 d.

VYTAUTAS SINKEVIČIUS

Mykolo Romerio universiteto profesorius

1992 METŲ KONSTITUCIJOS RENGIMAS: TO LAIKOTARPIO UŽRAŠŲ FRAGMENTAI

* J. Žilys. *Konstitucijos koncepcijos metmenys – žingsnis Lietuvos Respublikos Konstitucijos link*. Justitia, 2001, Nr. 3, p. 7.

** Šis nutarimas „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žiniuose“ nebuvo skelbtas. Jis yra Seimo teisės aktų duomenų bazėje, Nr. I-753.

*** Lietuvos aidas, 1991 m. spalio 29 d.

**** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 32-874.

***** Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 36-978.

***** J. Žilys. 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijos kai kurios teisinės ir politinės ištakos. *Jurisprudencija*. 2002, t. 30(22), p. 169.

***** Lietuvos aidas, 1992 m. gegužės 1 d.

***** Lietuvos aidas, 1992 m. gegužės 6 d.

***** Lietuvos aidas, 1992 m. gegužės 19 d.

Vietoj įvado. 1990 m. kovo 11 d. priėmus Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą (Laikinąją Konstituciją), labai greitai paaiškėjo, kad jis neatitinka naujų visuomenės ir valstybės poreikių, naujai besiklostančių ekonominių, politinių, socialinių santykių. Tapo akivaizdu, jog būtina kuo skubiau parengti naują Konstituciją. Jos rengimas vyko aštriai diskutuojant dėl įvairių dalykų, o ypač dėl valstybės valdžių sąrangos, jų įgaliojimų ir tarpusavio santykių. Straipsnio autorius betarpiškai dalyvavo rengiant Konstitucijos projektą, buvo Konstitucijos projekto rengimo darbo grupės narys. Straipsnyje pateikiami tuo laikotarpiu darytų užrašų apie Konstitucijos rengimo Laikinosios komisijos ir darbo grupės posėdžius fragmentai. Jie atskleidžia ją rengusių deputatų ir teisės specialistų pažiūrų įvairovę, parodo, kaip nelengvai gimė Konstitucijos projektas. Tai patvirtina ir Konstitucijos projekto rengimo chronologija.

1990 m. ir 1991 m. pirmoje pusėje buvo paskelbti pirmieji Konstitucijų projektai (parengti Lietuvos teisininkų ir filosofų draugijų narių, Lietuvos demokratinės darbo partijos, amerikiečių L. Vyman (Wyman) ir B. Džonsono (Johnson))* Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1990 m. lapkričio 7 d. nutarimu buvo sudaryta deputatų ir teisininkų grupė parengti Konstitucijos koncepcijos metmenis**. Šiai grupei vadovavo Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis. Lietuvos Sąjūdžio Seimo taryba 1991 m. spalio 22 d. paskelbė pareiškimą „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo“***. 1991 m. lapkričio 5 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos konstitucingumo raidos“****, o 1991 m. gruodžio 10 d. nutarimu sudarė Laikinąją komisiją Konstitucijos projektui parengti****. Šiai komisijai vadovavo K. Lapinskas. 1992 m. kovo 3 d. minėta Laikinoji komisija aprobavo savo parengtą Konstitucijos projektą; jis buvo pateiktas Aukščiausiajai Tarybai. Trys Laikinosios komisijos nariai pateikė daugelio Konstitucijos straipsnių alternatyvas*****. 1992 m. balandžio 21 d. Aukščiausioji Taryba pritarė Laikinosios komisijos atliktam darbui ir nutarė paskelbti projektą visuomenei svarstyti*****. 1992 m. gegužės 6 d. Lietuvos Sąjūdis, Demokratų partija, Krikščionių demokratų partija, Lietuvių tautininkų sąjunga sudarė koaliciją alternatyviam Konstitucijos projektui parengti*****. Netrukus spaudoje buvo paskelbtas Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ parengtas alternatyvus Konstitucijos projektas*****. 1992 m. gegužės 23 d. įvyko referendumas dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo – šiam pasiūlymui nebuvo pritarta. Taip

atsirado du alternatyvūs Konstitucijos projektai. Esminis jų skirtumas – skirtingas požiūris į tai, kokia turi būti valstybės valdžių sąranga, įgaliojimai, tarpusavio sąveika. Laikinosios komisijos parengtas projektas buvo grindžiamas parlamentinės respublikos valdymo forma, o Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ parengtame Konstitucijos projekte dominavo pusiau prezidentinės respublikos valdymo modelis. Siekiant parengti vieną Konstitucijos projektą, kurį galima būtų teikti Tautos referendumui, buvo ieškoma politinių ir teisinių kompromisų. Tam buvo sudaryta Konstitucinių problemų derinimo grupė. Aukščiausioji Taryba 1992 m. rugpjūčio 4 d. nutarimu pritarė Derinimo grupės parengtam protokolui*. 1992 m. rugsėjo pabaigoje – spalio pradžioje iš dviejų alternatyvių Konstitucijos projektų buvo parengtas vienas vadinamas „kompromisinis“ Konstitucijos projektas, kuris buvo pateiktas Aukščiausiajai Tarybai, o vėliau, – Tautos referendumui.

Iš dienoraščio.

1991 m. vasario 18 d. (pirmadienis.) Vakare (18. 30.) vyko Konstitucijos projekto rengimo grupės (Konceptijos metmenų) posėdis. Vadovavo V. Landsbergis. Amerikiečiai L. Vyman ir B. Džonsonas pateikė jų parengtą Konstitucijos projektą, kuris grindžiamas prezidentine valdymo forma ir yra JAV konstitucijos modelis. Tiesa, truputėlį pataisytas ir, kaip jie patys sako, pritaikytas Lietuvai. L. Vyman sako, kad mes patys nežinome, kaip rašyti Konstituciją, nežinome, kur kreiptis ir kas mums gali padėti, todėl jie jaučia pareigą padėti Lietuvai. Taigi, pasirodo, kad mes patys nieko nesugebame?! J. Galginaitis tyliai klausia manęs: kodėl jie mus laiko papuasais, ar mes panašūs į juos? K. Lapinskas ir S. Stačiokas žvalgydamiesi vienas į kitą kantriai laukė, kol B. Džonsonas dėstė elementarius dalykus; P. Kūris taip pat tylėjo, tačiau visų veido išraiška buvo tokia ironiška, kad jos nesuprato tik tas, kas nenorėjo suprasti /.../. Tačiau atrodo, jog tai, ką sakė B. Džonsonas, kai kuriems posėdyje dalyvavusiems mūsų labai aukštiems politikams buvo naujiena, nes jie vis ragino užsirašyti, nes tai esą labai svarbu, ir net stebėjosi, kodėl mes, posėdyje dalyvaujantys teisininkai, neužsirašome to, ką sako kolegos amerikiečiai... Tiesiog nebuvo ką užsirašyti.

L. Vyman, B. Džonsonas ir A. Dziegoraitis atkakliai perša prezidentinę valdymo formą. Kai K. Lapinskas pasiūlė Pirmininkui pateikti Aukščiausiajai Tarybai abu Konstitucijos variantus (parlamentinės ir prezidentinės respublikos), Pirmininkas lyg teisindamasis atsakė, kad jis visiškai nesirengia teikti prioriteto prezidentinei formai, kad tai yra konsultantų nuomonė ir kad mums reikia žinoti pasaulio valstybių patirtį...

J. Galginaitis įitaria, kad vyksta žaidimas, kad L. Vyman ne šiaip sau labai proteguojama, visur remiama ir jos žodžiais dažnai remiamasi. Taip galvoja ir kai kurie kiti grupės nariai. J. Žilys man tiesiai pasakė: Vytai, pamatysi, turėsime prezidentinę respubliką.

/.../ L. Vyman informavo, kad JAV kongresmenų delegacija, kuri neseniai lankėsi pas mus, pavedė jai atrinkti 30-ties žmonių grupę, kuri galėtų maždaug pusmečiui vyksti į JAV ir ten pasimokyti. Kai sugrįš, jie tuojau pat galės pradėti vykdyti naują Konstituciją. Įdomu, ką tokio jie ten išmoks, kad gautas žinias iš karto pritaikytų visiškai kitoje realybėje, Lietuvoje?! Ko gero, L. Vyman įsitikinusi, kad mes nukopijuosime JAV Konstituciją, jų teisės sistemą ir ją naudosisimės. Tačiau JAV konstitucija ne mūsų tradicijai, ne mūsų politinei kultūrai, teisinei sąmonei. Mes turime pakankamai savo molio, kad galėtume nulipdyti savo Konstituciją. Kaip ji iki šiol to nesupranta? O gal tik vaizduoja, kad nesupranta? Apskritai, jos ir jos vyro B. Džonsono pasitikėjimas savimi tiesiog stebina ... (Rimtais veidais dėsto elementarias vadovėlines tiesas, manydami, kad atskleidžia kažką ypač vertingą. Mūsų profesūra tik iš pagarbos Pirmininkui tiesiai nepasako jam visko, ką galvoja apie tokius konsultantus. O gal reikėtų pasakyti, sutauptume laiko!)

Galvoju dar apie vieną dalyką, kuris verčia susimąstyti. /.../ Diskusijos chaotiškos, klausimai ir problemos neakcentuojamos, daug tuščiažodžiavimo, „nuėjimo į šalį“. Ar iš nepatyrimo, ar todėl, kad siekiama konkretaus tikslo: pripratinti prie prezidentinės respublikos idėjos, aptarti ją įvairiais aspektais, o paskui įgyvendinti? Jeigu ne viską iš karto, tai bent kai kuriuos elementus... Nežinau, gal aš klystu, tačiau kartais apima būtent tokios abejonės, nes daug ko iš to, kas vyksta, negaliu suprasti.

1991 m. kovo 4 d. (pirmadienis). Apie 11 val. paskambino Pirmininko sekretorė ir pasakė, kad šiandien 16 val. yra kviečiamas Konstitucijos grupės posėdis, kad reikia informuoti narius. Tai buvo truputį netikėta, nes posėdžiui reikia pasirengti, o mes dar nebuvome padarę to, ką plana-

---

TAIGI, PASIRODO,
KAD MES PATYS
NIEKO NESUGE-
BAME?! J. GALGI-
NAITIS TYLIAI
KLAUSIA MANĖS:
KODĖL JIE MUS
LAIKO PAPUASAIS,
AR MES PANAŠŪS Į
JUOS?

---

* Lietuvos Respublikos ir
Vyriausybės žinios,
1992, Nr. 24-708.

vome. Nuėjau pas J. Žilį, pas jį radau J. Prapiestį. Pasakiau apie posėdį. Prisimindamas praėjusio posėdžio metu mūsų skyriui* duotą pavedimą apibendrinti turimą medžiagą, pasiūliau J. Žiliui pakviesti A. Dziegoraitį, S. Stačioką ir pamėginti parengti vieną variantą su alternatyvomis. Jis iš karto sutiko. S. Stačioko neradau, jis buvo paskaitose; apie 14 val. atėjo A. Dziegoraitis. Mes su J. Žiliu jau buvome peržiūrėję tekstus, kuriuos parengė Z. Namavičius, S. Stačiokas, K. Lapinskas (vienas tekstas), ir kitą tekstą, kurį pateikė B. Nemickas ir A. Dziegoraitis. Skirtumų buvo nedaug, pagrindu paėmėme K. Lapinsko grupės tekstą, o A. Dziegoraičio teksto dalis tik klijavome prie jo. Baigėme prieš pat posėdį, skubiai nunešiau naują bendrą variantą daugini, tai užtruko apie 15 min., tad į komisijos posėdį nuėjau tik 16.10. Pas Pirmininką jau buvo susirinkę P. Kūris, S. Stačiokas, J. Galginaitis, A. Paulauskas, A. Taurantas, J. Žilys, A. Dziegoraitis, Z. Namavičius. Išdalinau projekto tekstą. Komisija iš karto pradėjo jį svarstyti. Darbą baigėme apie 19 val., nes Pirmininkas skubėjo į spaudos konferenciją. Peržiūrėjome tik 4 psl. iš 15-kos. Kai svarstėme straipsnius apie žmogaus teises, pasiūliau pasirinkti kitokį dėstymo būdą, t. y. rašyti, kad „niekas negali... varžyti, pažeisti, trukdyti“ ir pan., o ne taip, kaip iki šiol vartojome – „žmogus turi teisę...“. Argumentavau, kad taip yra JAV konstitucijoje. Be abejo, grupės nariai teisininkai gerai žinojo apie tokį teisių ir laisvių formulavimo būdą, jie pritarė, grupė sutiko. Sutarta, kad perredaguosime visus straipsnius ir pasirinksime „teigimo“ formą ir „draudimo“ pažeisti teises ir laisves formą. (Juk jos yra prigimtinės.)

1991 m. kovo 10 d. Visą savaitę vyko Konstitucijos projekto grupės posėdžiai. Prasidėdavo vėlai vakare, apie 20 val., ir tęsdavosi iki vidurnakčio, o kartais ir ilgiau.

Č. Stankevičius kategoriškai tik už parlamentinę respubliką, todėl siekia įrašyti nuostatas, kurios nesudarytų net mažiausios galimybės įsitvirtinti Prezidentui. Jis pasiūlė įrašyti, kad Prezidentą renka tik Seimas, tačiau kiti grupės nariai jo pasiūlymo lyg „neišgirdo“, todėl projekte liko ir kitas variantas, t. y. Prezidentą gali rinkti tauta (tiesiogiai).

Nustebino Č. Stankevičiaus pozicija ir supratimas apie teismo nepriklausomumą. Posėdyje jis kelis kartus teiravosi: „Nesuprantu, kaip bus kontroliuojamas teismas. Niekaip negaliu sutikti, kad teisėjai būtų skiriami iki gyvos galvos“. J. Galginaitis, J. Žilys ir aš įrodinėjome, kad teismo nepriklausomybė yra būtina, kad tai mažesnė blogybė, negu jo priklausomybė ir kontrolė. Tačiau Č. Stankevičius vis klausinėjo: „Kaip bus kontroliuojamas teismas“? Tuomet nuėjau į savo darbo kabinetą, atsinešiau straipsnį apie suvienytos Vokietijos justiciją ir garsiai perskaičiau tą vietą, kurioje rašoma apie teismų nepriklausomybę, apie tai, kad žmonija iki šiol nieko geresnio nesugalvojo, norėdama užtikrinti įstatymo galią. Č. Stankevičius pasiklausė, patylėjo, tačiau ką jis galvoja – neaišku. Jeigu taip mąsto vienas iš aukščiausių valstybės pareigūnų, darosi neramu. Vėliau A. Paulauskas, Lietuvos Respublikos prokuroras, pasakojo, kad ir jam Č. Stankevičius kelis kartus sakęs, jog „reikia pagalvoti apie teismų kontrolę, nes teismai ne visada teisingai sprendžia bylas“. Ir dar priminė vieną konkrečią bylą dėl vieno namo Kaune. Ją nagrinėjo ir tikrino visų grandžių teismai, žiūrėjo prokuratūra, tačiau ieškovas liko nepatenkintas, nes byla buvo išspręsta ne jo naudai. Č. Stankevičius pasiūlė A. Paulauskui užprotestuoti teismo sprendimą ir pagrasino, kad jeigu tai nebus padaryta, tuomet jis /.../ „perduos bylą nagrinėti parlamentui“. Taigi su tokiu supratimu apie teismo nepriklausomumą galima labai toli nueiti... Politikai vėl pradės nagrinėti konkrečias teismines bylas?! Toks etapas mūsų istorijoje jau buvo, argi jau užmiršome, kuo visa tai baigėsi ....

Apie dar vieną įdomų dalyką. Č. Stankevičius visus labai ragino pagalvoti, kaip bus įgyvendinama Konstitucija, kokia tvarka bus formuojami nauji valdžios organai. S. Stačiokas pasiūlė variantą, kurio pagrindinė idėja tokia: dabar veikiančios institucijos išlaiko savo įgaliojimus iki kadencijos pabaigos arba iki tol, kol bus reorganizuotos. Kai šis pasiūlymas buvo pateiktas, deputatai grupės nariai net kažkaip lengviau atsikvėpė: jų įgaliojimai greitai nesibaigs! Vėliau S. Stačiokas šypsodamasis sakė: na štai, atrodo pavyko nuraminti žmones.

Vienu metu Č. Stankevičius net buvo suabejojęs, ar jis neturi pasitraukti iš grupės, nes svarstomas ir prezidentinės respublikos modelis. Jis klausinėjo J. Žilio, iš kur grupėje atsirado A. Dziegoraitis, kas jis ir kodėl taip atkakliai perša prezidentinį modelį. Kai J. Žilys atsakė, jog grupės dauguma remia parlamentinės respublikos modelį, Č. Stankevičius nusiramino.

V. Landsbergis forsuoja grupės darbą. Jis labai nori, kad iki kovo 11 d. jau turėtume kažkokį variantą, apie kurį galima būtų paskelbti visuomenei, kurį galima būtų svarstyti. Jis kaip visada

**V. LANDSBERGIS
FORSUOJA GRU-
PĖS DARBĄ. JIS
LABAI NORI, KAD
IKI KOVO 11 D. JAU
TURĖTUME KAŽ-
KOKĮ VARIANTĄ,
APIE KURĮ GALIMA
BŪTŲ PASKELB-
TI VISUOMENEI,
KURĮ GALIMA
BŪTŲ SVARSTYTI.**

* Aukščiausiosios
Tarybos Juridinis
skyrius. Aut.

santūrus, netgi tais atvejais, kai Č. Stankevičius, išvelgęs bent mažiausią galimybę stipriai prezidentinei valdžiai, puola įrodinėti, jog reikia daryti kitaip. Tiesiog pažvelgia į jį ir pasako: „Klausyk, Česlovi, juk viso šito čia nėra“. Arba paprasčiausiai nusileidžia ir sutinka su jo siūlymais, sakydamas: „Juk tai dar ne Konstitucija, tegul ją pasvarsto, vėliau pažiūrėsime“. Na, o kartais tiesiog pajuokauja, ironizuoja ir... sutinka. Taip buvo ir tada, kai kilo diskusija, ar Prezidentas galės daryti įtaką ministrams. Seimo deputatai tai darys pasinaudodami paklausimais ir kitais būdais, ko nenumatyta Prezidentui. Pirmininkas paklausė: tai kaip gi čia bus, Prezidentas – ir nieko negalės padaryti ministrui? J. Žilys pamėgino aiškinti, kad Prezidentas visada ras vieną ar kitą galimybę paveikti ministrą. V. Landsbergis replikavo: ar aš turėsiu turėti savo deputatą, na, bent vieną deputatą? Ar tai turėjote galvoje? (Žinoma tai visus gerokai pralinksmino).

A. Taurantas pasiūlė įrašyti, kad rinkimai vykdomi proporcinge sistema, t. y. bus balsuojama už partijų sąrašus. Šį pasiūlymą įrašėme į tekstą, tačiau jo nekritikavo tik dvi dienas. Trečią dieną Pirmininkas ir Č. Stankevičius paklausė: o ką reikės daryti žmonėms, kurie norės būti kandidatais, tačiau nenorės priklausyti jokiai partijai? Juk be jos paramos jie nepateks į sąrašus, turės žymiai mažiau šansų. A. Taurantas dar mėgino paaiškinti, kad tai paskatins partijų kūrimąsi, tačiau jo argumentai nebuvo labai įtikinantys, todėl atsirado alternatyva – deputatai gali būti renkami ir mažoritarine sistema.

Konstitucijos koncepciją baigėme rengti kovo 7 d. apie 24 val. Penktadienį tikslinome redakciją, padauginau tekstą grupės nariams. Kelias dienas galima bus ramiai paskaityti, o sekmadienį, kovo 10 d. vakare, 20 val., įvyks Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo posėdis, kuriame ši koncepcija turėtų būti kažkaip įvertinta.

1991 m. balandžio 24 d. (trečiadienis). Įvyko Konstitucijos projekto rengimo grupės posėdis. Nurtarta šiame etape daugiau nieko netaisyti, Konstitucijos koncepciją skelbti svarstyti visuomenei.

Iš Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti posėdžių užrašų.

1992 m. sausio 27 d. (pirmadienis). Dalyvauja: K. Lapinskas, R. Ozolas, V. Andriukaitis, B. Genzelis, Z. Šličytė, K. Motieka, S. Kruopas, J. Liaučius, A. Taurantas, D. Morkūnas, Z. Balcevičius, N. Rasimavičius, E. Jarašiūnas, J. Žilys, V. Sinkevičius, G. Bulotas.

Klausimai: 1) valstybės valdžios struktūra; 2) komisijos vidinis reglamentas (darbo taisyklės; turės parengti teisininkai – J. Žilys, V. Sinkevičius ir G. Bulotas).

Dėl Konstitucijos projekto teksto: formuluotės turi būti lakoniškos, tačiau aiškos, pakankamai detalios, kad jų būtų negalima skirtingai traktuoti; vengti formuluočių, kurias greitai gali tekti keisti; rašyti platesnį, išsamesnį tekstą, tačiau lakoniškai.

Sutarta, kad Konstitucijos dalį apie žmogaus teises rašys E. Kūris ir Š. Vilčinskas; dalį apie valdžios institucijas, jų struktūrą, tarpusavio santykius – J. Žilys, V. Sinkevičius, G. Bulotas.

Sutarta dėl Konstitucijos rengimo etapų: 1) projekto pirmas variantas – iki kovo 15 d.; 2) bendra diskusija parlamente dėl principinių teiginių – nuo kovo 15 d. iki balandžio vidurio; 3) Konstitucijos projekto svarstymas visuomenėje – nuo balandžio vidurio iki rugsėjo 1 d.; 4) Konstitucijos projekto taisymai ir papildymai – iki spalio 1 d.; 5) pataisyto projekto pateikimas Aukščiausiajai Tarybai – apie spalio 15 d.

Diskusija dėl valdžios institucijų ir jų struktūros. Pagrindinis klausimas – kokios valstybės norime; nuo to priklausys principai, kurios formuluosime.

R. OZOLAS. Buvo referendumas, jame suformuluoti pagrindiniai teiginiai. Tai demokratinė respublika. Būtų naudingiau, jeigu dominuotų vykdomoji valdžia. Vykdomoji valdžia turi būti griežtai kontroliuojama. Ją gali kontroliuoti tik parlamentas, nes vienas asmuo, pvz., Prezidentas, to nepajėgs padaryti. Prezidentas gali būti, tačiau jo įgaliojimai turi būti kuo mažesni. Visuomenėje yra vienmatis žmonių požiūris, žmonės gali pradėti diktuoti Prezidentui, jis gali neatsilaikyti. Jis negali būti vienas atsakingas už valstybę. Manau, kad taip turėsime gyventi dar maždaug 20 metų. Taigi, stiprinti parlamentinės respublikos koncepciją.

Valstybė turi būti nacionalinė. Ji turi būti orientuota ir į pasaulį, turi būti atvira. Lietuvių tautą irgi turime matyti pasaulio plėtotės kontekste. Niekas negali pateisinti veiksmų prieš žmogų, prieš žmoniškumą.

V. ANDRIUKAITIS. Europa turi stiprų parlamentarizmo modelį. Prancūzijoje taip pat stiprus ir parlamentas. Lietuva turėjo 1922 m. Konstituciją, tai parlamentarizmo pavyzdys. Sąjūdžio programoje irgi parlamentinė demokratinė respublika. To nereikia keisti. Prezidentas galimas, bet pačioje parlamentarizmo struktūroje. Prioritetas – žmogaus laisvės, tautos laisvės.

Dėl dvejų ar vieno rūmų? Dar reikia pasitarti. Demokratija yra silpna, abu modeliai turi savo privalumų.

B. GENZELIS. Buvo referendumas, jo rezultatai žinomi. Prezidentinės respublikos galimos tik ten, kur yra demokratijos tradicijos. Pas mus – tik parlamentinė respublika. Turi būti sunkus Konstitucijos keitimo mechanizmas. Prezidentinėje respublikoje gali įsivyrėti totalitarizmas. Prezidentas galimas tik kaip valstybės reprezentantas. Stipri valdžia turi būti Vyriausybėje. Ji turi būti gerai kontroliuojama. Konstituciją reikia kurti valstybei, o ne konkrečiam asmeniui. Kontrolės sistemoje – ir Konstitucinis Teismas. Jis prižiūrės, kad ir Prezidentas neviršytų savo įgaliojimų. Konstitucinio Teismo sprendimai turi būti privalomi visiems, net parlamentui ir Prezidentui. Aš už parlamentinę respubliką. Teisėta tik 1922 m. Konstitucija, kitos Konstitucijos buvo primestos.

Z. ŠLIČYTĖ. Valdžią reikia padalinti. Vykdomoji valdžia – tai ne tik įstatymų vykdymas. Tai ir valdymas, administravimas. Ji ne tik vykdo įstatymus, bet ir priima aktus nustatytoje leistinose ribose. Valstybės galva Prezidentas taip pat turi turėti galimybę veikti ir parlamentą, ir Vyriausybę. Jis turi turėti teisę siūlyti Seimui priimti įstatymus, gražinti juos papildomai svarstyti; Prezidentas pasirašo ir Vyriausybės aktus.

Teisminė valdžia – sudėtinė valdžios dalis. Visos trys valdžios turi būti kontroliuojamos. Koks mechanizmas? Konstitucinis Teismas kontroliuos tik tai, ar priimti aktai atitinka Konstituciją. Gal reikia ir Administracinio teismo, kuris kontroliuos pareigūnų veiksmus?

Valdžių atskyrimas – per Prezidentą, kuris reguliuoja valdymą.

N. RASIMAVIČIUS. Nors referendumas ir pasisakė už parlamentinę respubliką, tačiau tos tezės niekas gerai nediskutavo. Konstitucija nebus ilgaamžė, dabar tokios parengti nepavyks, tai neįmanoma. Istorija rodo, kad visi, kurie po karo priėmė labai geras demokratines Konstitucijas, ėjo per diktatūrą, fašizmą ir pan. (?) Visos valdžios parlamentui negalima atiduoti. Jis yra amorfinė masė, korumpuotas. Reikia ieškoti vidurio: nei parlamentas, nei Prezidentas negali turėti absoliučios valdžios. Parlamentas turi turėti galimybę save paleisti. Turime remtis Prancūzijos pavyzdžiu, kad visos valdžios turėtų stiprius įgaliojimus.

Z. ŠLIČYTĖ. Svarbu ieškoti būdų, kaip parlamentas galėtų efektyviai kontroliuoti Vyriausybę.

K. MOTIEKA. Nors ir pasisakome už demokratiją, tačiau be tikro valdžių atskyrimo jokios demokratijos nebus. Nuogąstauju, kai Prezidentą bandoma jungti su Vyriausybe. Tai didžiausias pavojus, kai vykdomoji ir įstatymų leidžiamoji valdžios yra sumaišytos. Savivalda rodo, kad sumaišyti pavojinga. Svarbiau atidalinti valdžias. Negalima net galvoti apie teismų kontrolę. Tai neleis įgyvendinti įstatymų. Teisėjai turi būti „atsakomingi“, bet ne kontroliuojami.

E. JARAŠIŪNAS. Konstitucija turi stovėti ant šios dienos realybės pamato. Turime žiūrėti, ko norime ir kas tai mums gali garantuoti. Svarbiausia – užtikrinti visuomenės stabilumą. Kas jį gali užtikrinti? Ar esamos struktūros gali tai padaryti? Reikalinga veiksminga valdžia. Jeigu nesugebame užtikrinti įstatymo galiojimo – blogai. Valdžios turi būti savarankiškos, stiprios, tarp jų turi būti pusiausvyra. 1922 m. Konstitucija yra tik ideali forma, bet jos turinys diskutuotinas. Jie irgi rėmėsi Prancūzijos modeliais. Mechanškai negalime perkelti į šias dienas. Taigi – subalansuoti, jausti ryšį, saiką ir pan.

Z. BALCEVIČIUS. Valdymo forma yra labai svarbu. Turime ir tradicijas. Tik parlamentinė demokratinė respublika. Konstitucinis Teismas yra būtinas. Fašizmo pavojus ragina pasirinkti tik parlamentinę respubliką.

D. MORKŪNAS. Atstovauju liberalų frakcijai. Turime orientuotis į realybę, kad valdžia būtų efektyvi ir veiksminga. Siekti valdžių atskyrimo, stiprios vykdomosios valdžios. Numatyti atsvaras. Kaip užtikrinti įstatymų vykdymą? Jeigu bus prezidentinė sistema, galimos šios atsvaros: 1) visuomenė gali pati kontroliuoti; tai įmanoma tik demokratinėje visuomenėje; pas mus šių sąlygų nėra. Prezidentas gali tapti tautos vadu, jis ims daryti daugiau, negu jam leista; 2) vykdomoji valdžia turi remtis Seimo suteiktais įgaliojimais, būti jo kontroliuojama. Man artimesni Vokietijos, Didžiosios Britanijos modeliai. Vyriausybė turi turėti stiprius įgaliojimus.

J. LIAUČIUS. Remiuosi referendumo rezultatais (vasario 9 d.). Turi būti valdžių balansas. Kol kas veikia tik dvi valdžios. Norint pasiekti balansą, reikia padidinti teismų vaidmenį. Mums reikia dvejų rūmų parlamento. Vieni kontroliuotų Vyriausybės veiklą. Prezidentas turi turėti didesnius įgaliojimus, bet ne parlamento sąskaita. Galutinis žodis turi priklausyti parlamentui. Dabar daug ką lemia korupciniai ryšiai.

**VISOS VALDŽIOS
PARLAMENTUI
NEGALIMA ATI-
DUOTI. JIS YRA
AMORFINĖ MASĖ,
KORUMPUOTAS.
REIKIA IEŠKOTI
VIDURIO: NEI
PARLAMENTAS,
NEI PREZIDENTAS
NEGALI TURĖTI
ABSOLIUCHIOS VAL-
DŽIOS.**

A. TAURANTAS. Jau vėlu rengti švietėjiškus seminarus, reikia darbo. Aš už parlamentinę respubliką. Turime tartis dėl atskirų valdžių įgaliojimų ir jų paskirstymo. Juk niekas iš mūsų neremia JAV modelio... Turime matyti realijas, gyvename Europoje. Valdžios efektyvumą galima įgyvendinti įvairiais būdais. Tai, kas buvo galima viduramžiais, šiais laikais yra neįmanoma. Žmogus turi būti laisvas, nejausti prievartos. Parlamente yra atstovaujama, tai yra pagrindas. Kaip rasti vidurį tarp efektyvumo ir visuomenės poreikių?

K. LAPINSKAS. Mes patys nutarėme, kad pasikeisime nuomonėmis, manau, tai buvo naudinga. Valdžios struktūra: alternatyvos valdžių padalijimo teorijai nėra. Kitaip neužtikrinsime demokratijos, bus valdžios uzurpacija, autoritarizmas. Turime daug pavyzdžių. Svarbiausia – neleisti vienos rankos sutelkti absoliučios valdžios. Įstatymų leidyba – tik Seime. Vykdomoji valdžia – pagal kokį modelį (prezidentinį ar parlamentinį) ši valdžia turi būti formuojama? (JAV modelis – tik Prezidentas atsako už vykdomąją valdžią.) Jeigu pasirinksiame šį modelį, turime galvoti apie Vyriausybės vaidmenį. Europoje tokio modelio nėra. Turime kitas tradicijas. Dideli Prezidento įgaliojimai negalimi ir Vyriausybės sąskaita. Jeigu taip bus – parlamentas turi būti dar stipresnis. Kitaip ateisime į autoritarizmą. Negalime sukurti sąlygų, kad būtų galimybė jam atsirasti. Viena didžiausių garantijų – parlamentas negali būti paleidžiamas. Taigi, pagrindinė problema – valdžių atskyrimo principas. Vykdomoji valdžia – geras pavyzdys 1922 m. Konstitucija. Prezidento valdžia negali būti stiprinama parlamento sąskaita. Prezidentui galima leisti: pasirašyti aktus; atidedamasis „veto“, daugiau – ne. Dabar dvejų parlamento rūmų nereikia, nes darbas dar labiau sulėtėja. Parlamentas bus dar daugiau kaltinamas. Labai svarbu išskirti teisminę valdžią, ji turi būti stipri ir nepriklausoma.

A. TAURANTAS. Turime nurodyti konkrečius atvejus, kai Seimas gali nutraukti savo veiklą. Tai ne Seimo „paleidimas“, o naujų rinkimų skelbimas. „Paleisti“ nepaskyrus naujų rinkimų – tai jau diktatūra.

1992 m. sausio 29 d. (trečiadienis). K. Lapinskas, R. Ozolas, B. Genzelis, V. Andriukaitis, E. Jarašiūnas, S. Kropas, D. Morkūnas, J. Liaučius, R. Mockevičius, J. Žilys, V. Sinkevičius. Vėliau ateina A. Taurantas. Organizaciniai klausimai.

K. LAPINSKAS. Noriu padaryti pareiškimą. Mes sutariame pagrindiniais klausimais, tačiau komisija sudaryta frakcijų pagrindu. Kaip išvengti frakcijų nesutarimų, nes jie turi pagrindą. Man rūpi ir atsakomybė, kurią mums užkrovė parlamentas, nes jeigu neparengsime projekto, Konstitucijos priėmimas dar labiau užsities. Jaučiu nusiteikimą dirbti sutartinai, žinau, kad yra įvairių Konstitucijos projektų: LDDP, Socialdemokratų, yra pagal 1938 m. modelį, L. Vyman projektas, liberalai turi savo projektą. Mes neturime jų imti pagrindu, nes tai bus pasidavimas kuriai nors vienai politinei jėgai. Projektas – tai mūsų uždavinys, jis bus tik mūsų komisijos kūrinys. Čia atstovaujamos visos frakcijos, turime rasti sutarimą, sukurti projektą nepasiduodami įtakoms, pradėti nuo nulio. Aš, kaip komisijos pirmininkas, taip pat turiu turėti galimybę pasakyti savo asmeninę nuomonę. Noriu turėti galimybę paaiškinti teorinius ir kitus dalykus, kai bus klausimų.

B. GENZELIS. Sutinku, kad neturime atiduoti prioriteto kokiam nors vienam Konstitucijos projektui, tačiau jų tekstais turime naudotis, tai mums pravers.

V. ANDRIUKAITIS. Socialdemokratai nerengė Konstitucijos, turime tik kai kurias tezes.

J. LIAUČIUS. Pritariu komisijos pirmininkui, kad be sutarimo, tampomi įvairių politinių jėgų, neparengsime Konstitucijos. Nesukubėkime bendrauti su spauda, jie tik sukels nereikalingų aistrų, trukdys produktyviai dirbti.

R. OZOLAS. Jeigu nesutarsime, reikės formuluoti alternatyvas, teiksime parlamentui.

D. MORKŪNAS. Gal į posėdžius reikia kvieisti ir ekspertus, jie taip pat gali teikti paaiškinimus, ypač tada, kai sprendžiami esminiai dalykai.

K. LAPINSKAS. Ekspertai įsijungs vėliau; kiekvienas iš mūsų gali konsultuotis su kuo tik nori; galime daryti platesnius aptarimus. Noriu pasakyti dėl informacijos spaudai. Turime pasitarti, ar reikia teikti ir kiek teikti.

V. ANDRIUKAITIS. Turime apsiriboti komunikatais ir pan. Tegul teikia komisijos pirmininkas, trumpai ir pan.

D. MORKŪNAS. Kol neturime tvirtos nuomonės atskirais klausimais, pareiškimų reikėtų vengti. Ypač tada, kai nuomonės skiriasi.

DIDELI PREZIDENTO ĮGALIOJIMAI NEGALIMI IR VYRIAUSYBĖS SĄSKAITA. JEIGU TAIP BUS – PARLAMENTAS TURI BŪTI DAR STIPRESNIS. KITAIP ATEISIME Į AUTORITARIZMĄ.

A. TAURANTAS. Spaudos dalyvavimo kol kas nereikia, tačiau kiekvienas iš mūsų gali pasakyti savo nuomonę.

R. OZOLAS. Kol kas spaudos vengti, tegul pirmininkas rengia susitikimus, kartą per mėnesį ir pan.

B. GENZELIS. Stenkimės nedaryti to, kas gali pakenkti komisijos darbui; reikia moralinio susitarimo.

K. LAPINSKAS. Nutariame: 1) žurnalistai nedalyvauja; 2) rengiame spaudos konferencijas; 3) kiekvienas gali pasisakyti, tačiau tai bus tik asmeninė nuomonė.

Pabrėžiu, posėdžio stenogramas gali turėti tik komisijos nariai, jų neplatinti.

/.../

Klausimas „Dėl valdžios struktūros“.

A. TAURANTAS. Manau, kad darbą pradėjome nuo blogo dalyko – pavedėme rašyti apie žmogaus teises ir laisves, net nenustatę orientyrų, jokių rėmų. Tai bus rašinys laisva tema. Toks darbo organizavimas yra Konstitucijos rengimo vilkinimas. Aš buvau kaltinamas, kad vilkinu, o gaunasi atvirkščiai. Turime pradėti nuo bendros Konstitucijos schemos aptarimo.

V. ANDRIUKAITIS. Manau, tai ne vilkinimas, o darbo organizavimas.

K. LAPINSKAS. Teisininkai rašo apie žmogaus teises, atsižvelgdami į metmenis, visuotines ir kitas deklaracijas. Gal pradėkime svarstyti ... Tema: Seimas. Bus vienų ar dvejų rūmų?

R. OZOLAS. Turime turėti bendrą Konstitucijos planą.

/.../ *Diskusija*. Išvada: 1) Seimas – vienų rūmų; 2) Seimo narių skaičius – 140; 3) Seimo rinkimų sistema – nurodyti į rinkimų įstatymą (nustato rinkimų įstatymas).

Vėl diskusija apie rinkimų sistemą. /.../

R. OZOLAS. Siūlau tiesiogiai Konstitucijoje įrašyti, kad rinkimų sistema bus mišri. Tai svarbus principas.

E. JARAŠIŪNAS. Gal dabar laikinai konkrečios sistemos neužfiksukime, tai ateities dalykas.

V. ANDRIUKAITIS. Proporcinė sistema neužkirs kelio asmenybėms. Jeigu įrašysime, ko mes siekiame, tai bus naudinga. Pasisakau už proporcinę sistemą, gal galima ir mišri.

R. OZOLAS. Siūlau į Konstituciją įrašyti mišrią sistemą.

K. LAPINSKAS. Nerašykime, tai rinkimų įstatymo reikalas.

1992 m. vasario 3 d. (pirmadienis). K. Lapinskas, R. Ozolas, V. Andriukaitis, B. Genzelis, Z. Šličytė, N. Rasimavičius, E. Jarašiūnas, D. Morkūnas, Z. Balcevičius, R. Paulauskas, J. Žilys, R. Mockevičius, V. Sinkevičius. Vėliau ateina A. Taurantas, K. Motieka.

Svarstyta: Konstitucijos struktūros projektas; Seimas (sk. projektas).

/.../ E. JARAŠIŪNAS. Manau, kad reikia atskiros skirsnio „Lietuvos tauta“. Tai subjektas, suverenas.

B. GENZELIS. Iškilis daug ginčų, bus skaldymo. Lenkai ir kiti jausis antros rūšies piliečiais. Konstitucijoje neturi būti miglotų išsireiškimų.

R. PAULAUSKAS. Jau dabar mus bara už terminą „Lietuvos tauta“. Ypač tautininkai.

R. OZOLAS. Svarstykime, tačiau žiūrėkime konsolidavimo prasme. Sunkumai, tai viena, bet juk visada buvo Lietuvos tauta. Su šia idėja žengėme į laisvę.

A. TAURANTAS. Tai principinės reikšmės klausimas. Gal nebūtinai reikia atskiros skirsnio, gal įrašykime į pirmą skirsnį. Žiūrėkime Vokietijos, Ispanijos konstitucijas.

E. JARAŠIŪNAS. Galime įrašyti ir į pirmą skirsnį, tačiau tai ištirpdys suvereną kitose nuostatose. Reikia atskiros skirsnio.

Z. BALCEVIČIUS. Jeigu padarysime protingai, bus konsolidavimas. Gal pasisakykite ir apie tautines mažumas?

Z. ŠLIČYTĖ. Kilmės dalykai yra sudėtingi. Lietuvoje seniai gyvenantys žmonės turi būti laikomi Lietuvos tauta. Pvz., karaimai yra Lietuvos tautos dalis.

V. ANDRIUKAITIS. Reikia platesnės diskusijos, nes prieštaravimų tikrai bus. Įrašykime į pirmą skirsnį, atskiros nedarykime.

R. PAULAUSKAS. Jeigu bus atskiras skirsnis, bus neblogai. Tačiau aistrų bus daug, demagogai pasinaudos.

A. TAURANTAS. Žinau vykstančias diskusijas, tačiau draskymosi neturėtų būti.

K. MOTIEKA. Atskirame skirsnyje bus sunku įrašyti. Tačiau į pirmą skirsnį galima įrašyti – Tautos apibrėžimą atskleisti per jos suverenitetą, kitus įgaliojimus, nepateikiant pačios Tautos apibrėžimo.

K. LAPINSKAS. Sutarkime: 1) Tautos suverenitetą reikia „vesti“ iš Lietuvos tautos sąvokos; 2) ar pirmame skirsnyje, ar atskirame skirsnyje? Atskiras skirsnis nutolintų Tautos sąvoką, todėl reikėtų įrašyti į pirmą skirsnį.

B. GENZELIS. Gal dar padiskutuokime apie Lietuvos tautą. Tegul E. Jarašiūnas pateikia pasiūlymus, dabar dar nenuspręskime.

K. MOTIEKA. Metmenų tezes dar reikia diskutuoti. Gal įvesti Tėvynės sąvoką?

V. ANDRIUKAITIS. Atidėkime sąvokų formulavimą, dabar svarstykime struktūrą. Tegul E. Jarašiūnas pateikia formuluotes.

R. OZOLAS. Sąvokos yra labai reikšmingos. Nuo to priklausys ir Konstitucijos struktūra. Pvz., žmogaus teisių dalį galima nukelti toliau, o pradžioje rašyti apie Tautą ir pan.

V. ANDRIUKAITIS. Turinio kol kas nesvarstykime. Tarkimės dėl struktūrinių dalykų. Kokios bus dalys, koks jų turinys.

K. LAPINSKAS. Paprašykime, kad E. Jarašiūnas parengtų skirsnį apie Tautą, vėliau svarstysime.

A. TAURANTAS. Manau, kad aštuntą skirsnį galima išplėsti ir ten rašyti apie ekonominę sistemą. Pirmame skirsnyje turi likti patys bendriausi dalykai, be ekonomikos. Apie pilietybės dalykus kalbėti atskirame skirsnyje.

K. LAPINSKAS. Jeigu plačiau rašysime apie ekonomiką, tai primins „seną“ valdymo situaciją. Čia reikėtų tik bendrų principų, ekonomikos laisvės; finansai ir biudžetas priskiriami valstybės veiklai, apie tai taip pat reikės rašyti. Dėl pilietybės – turime įrašyti tik principus, pagrindus, plačiau apie tai rašyti nereikia.

Z. BALCEVIČIUS. Antrame skyriuje įrašykime apie tautines mažumas, jų teises.

A. TAURANTAS. Aš kalbėjau apie tai, kad valstybė nesikištų į ekonomiką ten, kur nereikia.

V. ANDRIUKAITIS. Siūlau pažiūrėti į Estijos Konstituciją; ten yra ekonominių laisvių dalis, ji išskirta iš kitų teisių ir laisvių. Be to, siūlau iškelti „Vietos savivaldą“ po skirsnio „Finansai ir biudžetas“.

R. OZOLAS. Prašau atkreipti dėmesį, kad mus vienija pilietybė. Ar po Tautos skirsnio nereikia apibrėžti pilietybės? Po to valdžia ir t. t. Estai gerai padirbėjo.

N. RASIMAVIČIUS. Jeigu rašysime skirsnį apie Tautą, įrašysime ir apie tautines mažumas kaip apie Tautos dalį.

K. LAPINSKAS. Susitarkime, kad struktūra yra priimtina, ją reikia vadovautis. Rašyti: 1) apie ekonomiką (kur?); 2) apie Lietuvos tautą; 3) Apie pilietybę (gal atskiras skirsnis, gal 1 skirsnyje, gal skirsnyje apie Lietuvos tautą?); 4) apie tautines mažumas.

Z. ŠLIČYTĖ. Lietuvos tauta – gyvenimas Lietuvos teritorijoje ir pilietybės turėjimas.

B. GENZELIS. Kol kas nesvarstykime „Seimo“ skirsnio, atidėkime trečiadieniui, turime susipažinti, padiskutuoti. .../

Sutarta „Seimo“ skirsnį atidėti iki trečiadienio.

Iš dienoraščio

/.../ 1992 m. rugsėjo 29 d. į Juridinį skyrių atėjo visų svarbiausių Aukščiausiosios Tarybos deputatų frakcijų atstovai, berods, devynių frakcijų ir paprašė, kad J. Žilys ir aš pamėgintume iš dviejų Konstitucijos projektų, t. y. iš E. Jarašiūno („Santaros už demokratinę Lietuvą“) ir K. Lapinsko (AT komisijos) padaryti vieną projektą, kuris būtų priimtinas abiem pusėms. Deputatai buvo tiek susiginčiję tarpusavyje, kad nenorėjo girdėti vieni kitų. Sakė, patys mes jau nesusitarsime, net negalime žiūrėti vieni į kitus. Jie buvo sutarę tik dėl kai kurių dalykų, įrašė tai „derybų protokole“, tačiau mums paliko visai laisvas rankas. Svarbiausias dalykas – projektas turi būti priimtinas abiem pusėms. J. Žilys iš karto paprašė indulgencijos – jeigu naujas variantas kuriai nors vienai pusei būtų nepriimtinas, „prašome mūsų labai nebarti“. Deputatai juokaudami pažadėjo, kad paliks galvas ant pečių... Bepigu jiems juokauti – juk ne apie jų, o apie mūsų galvas kalbama!

Dirbome labai intensyviai, kasdien iki gilaus vidurnakčio. Ketvirtadienį, t. y. po trijų dienų, jau turėjome pirminį projekto tekstą. Sunku pasakyti, kokį iš dviejų variantų ėmėme pagrindu, nes naudojome ir vienu, ir kitu. .../ Iš E. Jarašiūno varianto panaudojome skirsnį apie valstybę, tik kai ką patiksliname. Kita dalis – tai gerokai pertvarkytas K. Lapinsko komisijos variantas. Visų pirma, labai sutrumpintas. Antra, papildytas kai kuriomis nuostatomis iš E. Jarašiūno varianto, numatant daugiau įgaliojimų Prezidentui. Ir trečia, K. Lapinsko komisijos tekstas, tiksliau, nemažai jo dalių, buvo sukeistos vietomis, suformuojant naujas jų sąsajas (straipsniai,

kai kurie skyriai ir kt.). Dabar, kai pasižiūriu į juodraštį, daug kartų braukytą, klijuotą, taisytą ir pan., darosi net baugu, kaip drąsiai mes „tvarkėme“ abiejų projektų tekstus. Gal todėl, kad neturėjome išeities – būtinai reikėjo padaryti naują Konstitucijos projekto variantą, kuris galėtų būti tolesnio svarstymo objektu. Žinoma, kiekvienas iš mūsų turėjome savo pažiūras, bet argi jos tuo metu galėjo būti svarbios, ar galėjo kam nors rūpėti... Svarbiausia – padaryti tokį kompromisinį variantą, kad jis tiktų abiem pusėms!

Kodėl deputatai pasirinko būtent mus su J. Žiliu? Pasirodo, prieš tai jų „derinimo“ grupėje dėl to vyko gana smarkūs ginčai, buvo siūlomos įvairios kandidatūros. Kadangi S. Stačiokas buvo pateikęs Liberalų sąjungos parengtą projektą su labai stipriu Prezidentu, jo kandidatūrą atmetė „centristai“ ir „kairieji“. Kitų teisininkų nenorėjo kviesti, nes bijota, jog jie gali palaikyti „kairiųjų“ projektą. E. Jarašiūnas pasiūlė, kad dalyvaučiau aš, kaip stipresnio Prezidento šalininkas, bet nelabai radikalus, kiti – kad dirbtų J. Žilys, kaip gana nuosaikių pažiūrų žmogus. Atrodo, tik dėl mūsų abiejų neutralumo ir pakankamo nuosaikumo šis darbas buvo patikėtas būtent mums. E. Jarašiūnas prieš tai kelis kartus buvo atėjęs lyg pasitarti, ar aš sutikčiau atstovauti ir ginti palyginti stipraus Prezidento variantą. Apie tai manęs klausinėjo ir V. Žiemelis. Pasirodo, kitų frakcijų atstovai apie parlamentinės respublikos palaikymą klausinėjo J. Žilio...

Projektus rengėme su J. Žiliu, vėliau prisidėjo G. Bulotas. Kai dirbome su projektais, stengėmės atsiriboti nuo bet kokių įtakų. Kitų žmonių nenorėjome kviesti, nes jie mažai žinojo apie tai, dėl ko labiausiai ginčijosi deputatai, turėjo per mažai informacijos apie įvairias „povandenines sroves“, tad iš jų tikėtis kokios nors didesnės paramos buvo nerealu. Dirbome vieni, sekretorei pasakė, kad mūsų nėra. Tačiau ir tai nesutrukdė kai kuriems deputatams, ypač N. Rasimavičiui, kelis kartus ateiti į J. Žilio kabinetą, atsisėsti ir lyg niekur nieko stebėti, kaip mes dirbame. Žinoma, darbas tuojau pat sustodavo, pradėdavome kalbėti apie visai pašalinius dalykus, apie orą ir kitus niekus. Jis suprasdavo, ką tuo norime pasakyti, ir išeidavo. Bet po kurio laiko vėl ateidavo! Kelis kartus koridoriuje buvau stabdomas V. Žiemelio, V. Andriukaičio, Č. Stankevičiaus, kurie klausinėjo, kaip sekasi rašyti, ir kartu bandė paaiškinti, kodėl turi būti daroma vienaip, o ne kitaip. Č. Stankevičius apskritai abejojo mūsų darbo prasme, tiesiai pasakė, jog neįsivaizduoja, kaip iš šių dviejų projektų galima padaryti vieną, nes jie per daug skirtingi. Tačiau mes mažiausiai galvojome apie tai, koki projektą imti pagrindu – darėme variantą, kuris galėtų būti priimtinas abiem pusėms.

Per tris dienas ir naktis padarėme naują Konstitucijos projekto variantą. J. Žilys idėjo deputatams į jų dėžutes (tiems, kurie buvo atėję prašyti, kad parengtume projektą) ir laukėme atsiliepimų. Spalio 4 d. (sekmad.) buvo sukvietas frakcijų pasitarimas, kuriame „abi pusės“ turėjo pasakyti savo nuomonę. Ryte sutikau akademiką E. Vilką, paklausiau, kaip jis vertina naują projektą. Atsakė, kad jam tekstas priimtinas. E. Jarašiūnas vengė plačiau komentuoti, tačiau supratau, kad ir jis iš esmės neprieštaraus. Dabar reikėjo laukti abiejų deputatų grupių taktinės kovos, įvairių gudrybių, nes kiekviena iš jų vis dar tikėjosi įrašyti į projektą nuostatas, kurių siekė ir anksčiau ir kurių šiame projekte neliko. Taip ir atsitiko. Nors pasitarimas buvo sukvietas 10 val. ir jame turėjo dalyvauti V. Landsbergis, jis į pasitarimą nespėjo, nes priiminėjo Savanoriškos krašto apsaugos tarnybos (ar pan.) vadovus. Tai buvo pretekstas frakcijų atstovams paprašyti valandos pertraukos, kad galima būtų nuodugniau susipažinti su projektu. Išeinant iš kabineto (308 kab.), jau ant laiptų K. Lapinskas neišlaikė ir mestelėjo J. Žiliui: „Tai ką, tarėtės su Tėtušiu? Kiek jums sumokėjo“? Abu atsakėme, kad dirbome vieni ir visai savarankiškai, kad niekas mums nemokėjo, tačiau, atrodo, K. Lapinskas tuo nepatikėjo...

11 val. atėjo V. Landsbergis ir pakvietė visus susirinkti jo kabinete, nes ten buvo šilčiau. Iš tiesų, buvo truputi šilčiau, nors vis tiek labai šalta. Pirmininkas buvo apsilvilkęs labai storą megztinį, bet tai mažai gelbėjo, jis pastoviai trynė rankas. Mes visi darėme tą patį, tačiau šiame kabinete, tikriausiai, sandariau užsidarė langai, nes buvo kažkaip šilčiau ...

Kaip ir laukiau, pokalbis prasidėjo nuo taktinių gudrybių. E. Vilkas pareiškė, kad šis projektas – tai prezidentinis variantas, kad dešiniųjų pusė gavo tai, ko norėjo. (Nors dar prieš valandą man sakė, kad jis jam priimtinas!) Atsakydamas E. Jarašiūnas pasakė, kad Prezidento įgaliojimai yra gana maži, todėl „dešinieji“ nepatenkinti projektu. Tačiau toks parodomasis „nepasitenkinimo“ demonstravimas truko neilgai. Viskas atsistojo į savo vietas, kai Pirmininkas pasakė, kad jis mato neblogas kompromiso paieškas, kad šį variantą galima svarstyti, dėl jo galima tartis ir pan. Po šių žodžių abi deputatų pusės iš karto patvirtino, kad dabar iš tiesų jau yra pagrindas tartis ...

**11 VAL. ATĖJO
V. LANDSBERGIS
IR PAKVIETĖ VI-
SUS SUSIRINKTI
JO KABINETE, NES
TEN BUVO ŠILČIAU.
IŠ TIESŲ, BUVO
TRUPUTI ŠILČIAU,
NORS VIS TIEK
LABAI ŠALTA. PIR-
MININKAS BUVO
APSIVILKĖS LABAI
STORĄ MEGZTINĮ,
BET TAI MAŽAI
GELBĖJO, JIS PA-
STOVIAI TRYNĖ
RANKAS.**

/.../ Savaitė praėjo toliau šlifuojant projektą. „Derinimo“ grupė dirbo labai intensyviai, tačiau kardinaliai naujų idėjų neatsirado. Buvo tikslinamos sąvokos, kai kas sukeista vietomis, patikslinti kai kurie procedūriniai dalykai. Be abejo, tai buvo labai svarbu, tačiau mūsų su J. Žiliu parengtas projektas iš esmės nepasikeitė. Daugiausia laiko sugaišta diskutuojant dėl vienos ar kitos deputatų grupės pasiūlymų įrašyti į tekstą nuostatas, kurių mes atsisakėme, nes jautėme, kad jos bus nepriimtinos arba „kairiesiems“, arba „dešiniams“. Tiesa, kai kuriuos nelabai svarbius dalykus buvome sąmoningai palikę pasiginčyti parlamentarams, kad jie turėtų ką pataisyti ... /.../

/.../ Spalio 12 d. vakarą darbas „derinimo“ grupėje ėjo gana sparčiai. Visi jautė, kad kritinė riba jau peržengta, „mašina paleista“, jos jau nesustabdysi (be moralinių, politinių ir kitokių nuostolių), tad pastabos ir pasiūlymai buvo arba greitai priimami, arba greitai atmetami. Galutinį tekstą turėjome apie 23.15. Po to Pirmininkas pakvietė visus į savo poilsio kambarį išgerti kavos, arbatos. Atnešė karštų dešrelių. Buvo ir viskio, tiesa labai nedaug, tik ant butelio dugno, taip pat vienas neatkimštas butelis degtinės. Apie šią „smulkmeną“ rašau tik todėl, kad šia proga buvo pasakyta gana šmaikštus kalambūras: kai Pirmininkas paklausė, nuo ko pradėsime, E. Vilkas atsakė, kad nuo degtinės, nes jos butelis dar neatidarytas – jeigu pradėsime nuo viskio, tai šio butelio vėliau galime negauti.

Pirmininkas padėkojo visiems už darbą, norą susitarti. Apskritai, visų nuotaika buvo gana pakili. Nors kiekvienas iš jų, be abejo, galvojo apie tai, kas bus rytoj, ateityje ... Šis nežinios laukimas jautėsi ir Pirmininko susimąstyme, ir K. Lapinsko vidiniame nerime, ir E. Vilko pašmaikštavimuose... Išsiskirstėme gana greitai, maždaug po pusvalandžio. Mes su J. Žiliu nuėjome pas kompiuterininkus ir „suvedėme“ į kompiuterį galutinį projekto tekstą. Buvo po pusiaunakčio (apie 2 val. nakties), kai baigėme darbą ir išėjome namo.

Aukščiausiojoje Taryboje projektas buvo vertinamas gana įvairiai, tačiau už jį balsavo net 98 deputatai. Kai kurių deputatų reakcija buvo netikėta. Antai, nelauktai griežtai prieš projektą pasisakė LDDP frakcija. Tiesa, vėliau jie balsavo „už“, tačiau kritinių pastabų tikrai nepagailėjo. Įdomiai projektas buvo vertinamas ir po to, kai jis buvo paskelbtas visuomenei. Tuo metu Č. Stankevičius buvo išvykęs. Kai jis grįžo, atsitiktinai susitikome I rūmų koridoriuje. Jis pasakė, kad projektą perskaitė grįždamas kelionėje ir už tokį projektą referendume niekaip nebalsuos, nes jame nustatyta, jog naujas Seimas gali „atkeršyti“ Prezidentui ir skelbti jo pirmalaikius rinkimus. Mėginau paaiškinti, kad šiuo atveju ir Prezidentas turi būti „stabdomas“, jis turi gerai pagalvoti prieš „paleisdamas“ Seimą, pagaliau, tokios atsvaros yra daugelyje pasaulio valstybių. Jis nesutiko ir dar kartą pasakė, jog už tokia Konstituciją nebalsuos. Tačiau po kelių dienų labai nustebino, kai per televiziją... pradėjo agituoti už Konstituciją. Įdomūs buvo ir „Lietuvos aidą“ darbuotojo, vieno iš jo ideologų /.../ vertinimai. Kai paklausiau, kaip jis vertina projektą, išgirdau labai skeptišką atsakymą, kad tai „pataisytas K. Lapinsko projekto variantas“. Tačiau po to, kai paaiškėjo Seimo rinkimų pirmojo turo rezultatai, jis susitkęs mane... džiaugėsi: „Gera, jog nors Konstituciją pavyko priimti“. Na štai, pasirodo, Konstitucijos vertė lemia ne jos turinys, o rinkimų rezultatai?! Laikas parodys, kokia iš tikrųjų šios Konstitucijos vertė; manau, kad šiam laikotarpiui Konstitucija tikrai neblogo.

(Dienoraščio užrašų pabaiga)

Išvados

1. Rengiant Konstitucijos projektą daugiausia ir ypač aštriai buvo diskutuojama dėl to, kokia bus valstybės valdžių sąranga, jų įgaliojimai, tarpusavio sąveika. 1992 m. vasarą buvo parengti du alternatyvūs Konstitucijos projektai: Aukščiausiosios Tarybos sudarytos Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti paruoštas projektas buvo grindžiamas parlamentinės respublikos valdymo forma, o Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ parengtame Konstitucijos projekte dominavo pusiau prezidentinės respublikos valdymo modelis.

2. Siekiant parengti vieną Konstitucijos projektą, kurį galima būtų teikti Tautos referendumui, buvo ieškoma politinių ir teisinių kompromisų. Tam buvo sudaryta Konstitucinių problemų derinimo grupė. 1992 m. rugsėjo pabaigoje – spalio pradžioje iš dviejų alternatyvių Konstitucijos projektų buvo parengtas vienas vadinamasis „kompromisinis“ Konstitucijos projektas, kuris buvo pateiktas Aukščiausiajai Tarybai, o vėliau – Tautos referendumui.

3. Konstitucijos metmenų rengimo, taip pat kita Konstitucijos projekto rengimo medžiaga rodo, kad Konstitucijos projektas gimė labai sunkiai, diskutuojant dėl daugelio dalykų, o ypač dėl valstybės valdymo modelio. Nors rengiant Konstitucijos projektą buvo naudojamos kitų valstybių Konstitucijomis, tai nereiškia, kad jų nuostatos buvo mechaniškai kopijuojamos ar mėgdžiojamos – jos buvo naudingos informacijos apie galimą konstitucinį reguliavimą požiūriu. Užsienio valstybių teisės specialistų pateikti pasiūlymai taip pat neturėjo kokios nors didesnės įtakos Konstitucijos rengimui. Lietuvos Respublikos Konstitucija yra autentiška Konstitucija, parengta Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatų ir Lietuvos teisės specialistų.

4. Konstitucijos projekto rengimo eiga, o ypač tai, kad labai sudėtingoje politinėje situacijoje buvo rastas politinis ir teisinis kompromisas, buvo parengtas kompromisinis Konstitucijos projektas, parodė, kad Aukščiausiosios Tarybos deputatai, jų frakcijos nepaisant didelio politinių pažiūrų skirtumo ir nevienodų Lietuvos ateities vizijų sugebėjo „įveikti“ savo asmenines ir partines ambicijas, susitelkė, elgėsi labai atsakingai, atiduodami prioritetą bendram visuomenės ir valstybės interesui – Konstitucijos parengimui. Laikotarpis, praėjęs po Konstitucijos priėmimo, parodė, jog 1990–1992 metais buvo sugebėta parengti tokią Konstituciją, kuri iki šiol atitinka svarbiausius Tautos ir valstybės siekius ir yra gyvybinga.

Lietuvos Respublikos
Konstitucijos rengimo
darbo grupės posėdis.
1992 m. rugsėjis.

DOKUMENTAI

KELYJE Į NEPRIKLAUSOMYBĘ

1989 metų rudenį Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo skelbimo klausimas buvo „dienotvarkės klausimas“ ne tik Sąjūdžio seime, bet ir LTSR Aukščiausiojoje Taryboje. Čia pateikiama medžiaga apie mažai iki šiol žinomą išsivadavimo istorijos puslapį – LTSR Aukščiausiosios Tarybos įsteigtos Komisijos Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo planui rengti* veiklą. Išsamus Komisijos darbo vertinimas dar neparašytas. Čia skelbiamas tik mažas tos veiklos fragmentas – 1990 m. sausio 30 d. posėdžio stenograma.

Nutarimas Komisiją sudaryti buvo priimtas 1989 m. lapkričio 4 d. keturioliktoje vienuoliktojo šaukimo sesijoje. Per trejetą savaitių nutarimas buvo sukonkretintas, ir penkioliktojoje sesijoje lapkričio 23 d. buvo aprobuota 31 asmens komisija, ipareigota per tris mėnesius parengti pasiūlymus ir juos pateikti LTSR Aukščiausiajai Tarybai.

Komisiją sudarė šie LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatai: A. Bernotas – Ukmergės rajono Liaudies deputatų tarybos vykdomojo komiteto pirmininkas; A. J. Brazaitis – Vyriausiosios valstybinių paslapčių spaudoje saugojimo valdybos prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos viršininkas; A. M. Brazauskas – Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto Pirmasis sekretorius; A. Čuplinskas – „Sigmos“ gamybinio susivienijimo generalinis direktorius, Vilniaus V. Lenino skaičiavimo mašinų gamyklos direktorius; V. Domarkas – Kauno politechnikos instituto rektorius; P. V. Ignotas – Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Pirmininko pavaduotojas; H. Jackevičius – Lietuvos TSR valstybinio plano komiteto pirmininko pirmasis pavaduotojas – ministras; J. Jagminas – Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Pirmininko pavaduotojas; Č. Karbauskis – Lietuvos vaisių ir daržovių ūkio mokslinio tyrimo instituto direktorius; V. Kazanavičius – Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Pirmininko pavaduotojas; J. Kiriuščenka – Lietuvos TSR valstybinio materialinio techninio tiekimo komiteto pirmininkas; V. Klikūnienė – Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Pirmininko pavaduotoja; E. Klumbys – Kauno medicinos akademijos centrinės mokslinio tyrimo laboratorijos neurochirurgijos laboratorijos vedėjas; V. Kubilius – Lietuvos Komunistų partijos Kretingos rajono komiteto pirmasis sekretorius; P. Kūris – Lietuvos TSR teisingumo ministras; A. Macaitis – LKJS Centro Komiteto pirmasis sekretorius; R. A. Makūnas – Kauno rajono Liaudies deputatų tarybos vykdomojo komiteto pirmininkas; J. Marcinkevičius – rašytojas; N. Medvedevas – TSRS Aukščiausiosios Tarybos narys; A. Mickis – Kauno medicinos akademijos katedros vedėjas; K. Motieka – Vilniaus miesto 2-osios juridinės konsultacijos advokatas; R. Ozolas – „Atgimimo“ laikraščio vyriausiasis redaktorius; J. V. Paleckis – Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto ideologijos skyriaus vedėjas; J. Ramanauskas – Lietuvos TSR lengvosios pramonės ministras; L. Sabutis – Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sekretorius; R. Sikorskis – Lietuvos TSR finansų ministras; B. Zaikauskas – Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto sekretorius; K. Zaleckis** – Lietuvos Komunistų partijos Vilniaus miesto komiteto pirmasis sekretorius; A. Žalys – Klaipėdos miesto Liaudies deputatų tarybos vykdomojo komiteto pirmininkas; Z. Žilevičius – TSRS valstybinio banko Lietuvos respublikinio banko valdytojas; A. Žukauskas – Lietuvos TSR Mokslų akademijos viceprezidentas.

1989 m. gruodžio 5 d. paskirta Komisijos pirmininkų kolegija – A. Brazauskas, J. Marcinkevičius, K. Motieka, R. Ozolas ir A. Žukauskas. Nustatyta, kad Komisijai vadovaus kiekvienas pirmininkų kolegijos narys iš eilės.

Čia skelbiama 1990 m. sausio 3 d. Komisijos posėdžio audio įrašo tekstas. Kas posėdį įrašė ir jį iššifravo, išsiaiškinti kol kas nepavyko. Tekstas atspausdintas rašomąja mašinėle, be turinio taisymų, reikšmingesnių teiginių pabraukimų ar kokių nors kitokių prasminių akcentų, tačiau esama taisymų, iš

* 1989 m. lapkričio 4 d. nutarime ji dar vadinta Komisija Lietuvos valstybingumo atkūrimo planui rengti. Atkreiptinas dėmesys ir į formulotę „rengti“, o ne „parengti“. – Red.

** Taip pavardė rašoma nutarime. – Red.

kurių aiškėja, kad kažkas bandė atpažinti kalbėtojus, kurie mašininkams buvo nepažįstami, kitur – bandė pildyti neiššifruotąsias įrašo vietas, nors daug kur dėl įrašo neaiškumo to padaryti ir nepavyko. Tos vietos tekstą skelbiant žymimos ženklų [...]. Ženklų [ ] suskliausti žodžiai yra redakciniai teksto papildai, kurie logiškai išplaukia iš konteksto, palengvina teksto skaitymą, bet nekeičia jo prasmės. Kalba niekur ir niekaip netaisyta manant, kad kalbėsena yra itin stiprus ir kalbančiojo, ir jo meto paliudijimas.

Nepaisant esamų teksto trūkumų, jis yra reikšmingas dokumentas, perteikiantis mintis ir nuotaikas LTSR Aukščiausiojoje Taryboje nepriklausomybės išvakarėse. Ieškantiesiems ne raidės, o dvasios šis dokumentas pakankamai aiškiai parodo, kad LTSR Aukščiausioji Taryba skelbti valstybės atkūrimą nebuvo pasirengusi nei morališkai, nei juridškai. Tai dar ryškiau rodo redakcijos dispozicijoje esančio kito – 1990 m. vasario 19 d. – posėdžio įrašo tekstas (jį tikimės paskelbti vėliau).

Sausio 30 dienos posėdžiui pirmininkavo Kazimieras Motieka.

K. MOTIEKA. Gerbiamas Marcinkevičius man čia įteikė kelyje į Lietuvos nepriklausomybę aktualiausioms Lietuvos vidaus problemoms nuo komisijos pasiūlymus. Galbūt pradžia galima būtų maždaug painformuoti. Galbūt tada išsivystytų mūsų pokalbis. Ir tolimesnės darbo gairės.

J. MARCINKEVIČIUS. Tai ne pati pagrindinė mūsų komisija, tik trečia pagal numeraciją. Susirinkom, pasikalbėjom, prognozavom. Svajojom. Pristatydamas mūsų komisijos samprotavimus [noriu pasakyti, kad] pirmiausia reikia visiems mums, ne tik mūsų komisijai, ir pako-misijai nuspręsti, apibrėžti, kokia bus ta Lietuva, kokios mes siekiame, kokios jos norime. Nes jau dabar dažnai, jau kuris laikas įvairiomis progomis mums prikišama, kad mes galvojame apie 1939 ar 1940 metų Lietuvą. Reikėtų šitai aiškiai pasakyti, kokia socialinė, politinė būsimo Lietuvos vizija mums matosi, ir turint tokį tikslą, galima galvoti apie kelius. Kadangi, kaip jau mes esame ne sykį pabrėžę, mūsų kelias į nepriklausomybę yra parlamentinis, matyti, vidaus politikoje, nors tai ir sunkiai atskiriama nuo kitų valstybės gyvenimo formų, bus svarbiausia ir toliau įstatymų leidyba. Ką bešnekėtume apie šito šaukimo sesijas, tačiau per pastaruosius pusantų arba metus laiko Aukščiausioji Taryba priėmė labai daug svarbių įstatymų. Svarbu būtų dabar, kad jie būtų vykdomi ir įgyvendinami. Artimiausioje Aukščiausiosios Tarybos sesijoje prieš rinkimus paskelbti neteisėtais 1940 metų Liaudies seimo nutarimus – tai yra labai svarbus žingsnis, galima sakyti, pagrindinis įstatyminis žingsnis žengiant į nepriklausomybės paskelbimą.

Dabar įstatymų leidyboje reikėtų pabrėžti, kad vadovausimės tarptautinės teisės prioritetu. Mūsų įstatymų leidyboje nepadaryta, dar laukia politinių partijų įstatymas. Ir Aukščiausiosios Tarybos reglamente, matyt, reikėtų parengti jau dabar partinių frakcijų veiklos tvarką, nes naujoji Aukščiausioji Taryba tuo principu dirbs. Reikalingas teisinis aktas dėl mitingų ir demonstracijų. Ne tiek leidimo davimo, kiek nustatyti registravimo principą. Streikų įstatymas. Sąžinės laisvės įstatymas. Spaudos įstatymas. Archyvų įstatymas. Jie jau yra, artimiausiai sesijai bus pateikti, parengti. Milicijos, prokuratūros, teismų ir valstybės saugumo komiteto įstatymai. Čia aš nekalbu apie ekonomikos ir liaudies ūkio valdymo įstatymus, kadangi tai jau kitos komisijos prerogatyvos. Toliau lieka aktualu įgyvendinti valdžių atribojimo principą. Jis partijoms tampant politinėmis vis labiau ir labiau realizuosis, tačiau šitas valdžių atribojimo uždavinys aktualus ir artimiausiu metu sprendinas. Nepriklausomų profsajungų kūrimas, demonopolizavimas masinės informacijos priemonių, valdymo ir ūkio reguliavimo reformos – turima galvoje ministerijų, komitetų pertvarkymas, jų funkcijų įteisinimas ir t. t. Svarbu bus eiti į savarankišką milicijos, prokuratūros, valstybės saugumo organų, teismų, arbitražo, kontrolės organų sistemą, taip pat tų sistemų depolitizavimas.

Matyt, kad neatidėliojant reikia peržiūrėti ir panaikinti arba pakeisti tuos Konstitucijos straipsnius, kurie prieštarauja Lietuvos politiniam ir ekonominiam suverenitetui. Čia turima galvoje 28, 57, 71, 72, 75, 77, 97, 68 [straipsniai] ir kiti. Be to, žinoma, šalia, matyt, reikia ruošti naują Konstituciją, Respublikos Konstituciją, kuri jau įtvirtins Lietuvos nepriklausomybę pagrindiniu įstatymu. Čia, be abejo, aktualu ir toliau, net aktualiau nei iki šiolei, kova su nusikalstamumu, girtavimu ir narkomanija. Visa tai reikia grįsti irgi kažkokiais tai įstatyminiais aktais. Man atrodo, kad dar laukia bažnyčia teisybės, nes nemaža yra nusavintų ir negražintų turtų. Dabartiniame etape mūsų pakomisijis laikytų svarbiausiu [uždaviniu] politinių jėgų koordinaciją ir dar nacionalinius santykius Lietuvoje. Politinių jėgų koordinacijai siūlytumėm nedelsiant sušaukti partijų, visuomenės organizacijų, judėjimų bei sąjungų, taip pat Lietuvos tautinių mažumų atstovų pasitarimą. Atstovų skaičius nustatomas susitariant. Pasitarimo tikslas būtų suderinti nuomones ir parengti veiksmų programą pereinamajam į nepriklausomybę

laikotarpiui. Antra, priimti vienybės deklaraciją. Man atrodo, kad šitai dabar labai aktualu visai Lietuvai. Ir trečia, išrinkti koordinacinę tarybą, kuri, remdamasi šūkiu „Vienybė vardan nepriklausomybės“, jungtų ir vienytų politines krašto jėgas bei jo piliečius, konsoliduotų juos bendriems tikslams, tirtų politinį klimatą ir visuomenės nuomones, konsultuotų Aukščiausiąją Tarybą, per spaudą ir kitas informacijos priemones skatintų ir nukreiptų visuomenę konstruktiviai veikti, priklausomai nuo aplinkybių formuotų ir konkretizuotų nepriklausomybės idėją. Koordinacinė taryba turbūt išsirinktų vadovaujantį organą, kurį sudarytų pagrindinių politinių, visuomenės organizacijų ir tautinių mažumų atstovai. Tokia taryba, mūsų supratimu, turėtų veikti prie Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo. Tarpnacionalinių santykių koordinacijai siūlytume dar šiais metais sušaukti Lietuvos tautybių forumą. Jį parengtų koordinacinė taryba ir Lietuvos tautinių mažumų komitetas. Forume, remiantis Lietuvos TSR tautinių mažumų įstatymu, išnagrinėtina tautinių mažumų ir Lietuvos nepriklausomybės problematika. Ir, žinoma, paskatinti kitų tautybių respublikos gyventojui abipusiai naudingam bendradarbiavimui vieningai veikti Lietuvos nepriklausomybės labui.

Tai taip labai konspektiškai ir prabėgomis atrodytų tos idėjos ir mintys, kuriomis mes keitėmės savo pakomisijyje.

K. MOTIEKA. Gal kokie klausimai būtų. Ar patikslinimai, pasiūlymai, kokie dėl padarytos informacijos? Aš manau, kad mes baigsime šiuo klausimu /.../. Prašau.

A. MICKIS. Tai aš norėčiau akcentuoti, ką gerbiamas Marcinkevičius perskaitė. Man pačiam teko dalyvauti šios komisijos posėdyje. Tai man norisi dar kartą akcentuoti, kad ypatingai svarbu yra visa tai, kas čia pasakyta, kad būtent tas politinis faktorius yra organizacinių judėjimų atstovų pasitarimas, kur paritetiniais pagrindais būtų atstovaujamos visos partijos ir visi judėjimai. Ir būtent, kad nedelsiant tą daryti, kur galima būtų visų šitų politinių jėgų judėjimų atstovų pasitarimas, konkretizuoti šitą nepriklausomybės pasiekimo planą. Man atrodo, kad šita išskirtina reiktų /.../.

K. MOTIEKA. Gal galėtumėt pasiūlymų maždaug.

A. BRAZAUSKAS. Draugas Micki, aš atsiprašau, aš palaikau tą pasiūlymą Justino, tačiau tam forumui, matyt, reikia jau pateikti kokią tai koncentruotą medžiagą arba koncepciją šitos nepriklausomybės. Išdėstyti etapais, žingsniais arba, nu, turbūt etapais. Vienas etapas, antras, trečias, kad kiekviename etape būtų įrašyti visų šitų mūsų sferų, kaip mes esam pasidalinę veiklos atatinamas priemones, žingsnius, arba kiti pasiūlymai konkretūs, šitaip reiktų. Ne? Ar taip pasikalbėsime?

K. MOTIEKA. Man atrodo, kad tas pasitarimas daugiausia priklausys nuo to, ką mes sugebėsim paruošti, ką pasiūlyti. Būtent dienotvarkėj pasitarimo. Tai visų pirma man atrodo, kad reiktų mums patiems pasispausti, jeigu norime, kad greičiau jis įvyktų ir galbūt [pateikti] jau visai sukonkretintus pasiūlymus. Neaiški tuo pačiu /.../ dienotvarkė. Gal kiti komisijos nariai turėtų kokių pasiūlymų? Jeigu nėra, tai prašytume gerbiamo Žukausko šitais ekonominiais klausimais /.../.

A. ŽUKAUSKAS. Čia mūsų ta komisija turėjo tris posėdžius, mes savo ruožtu sudarėme tris grupes. Reiškia, viena grupė yra bendra ekonominė ir pramonės /.../ drg. Jackevičius, toliau antra grupė yra žemės ūkio klausimais ir trečia grupė yra finansai /.../ Sikorskis ir Žilevičius. Šiaip yra sudaryta tokia veiksmų programa ir, reiškias, įjungiant visas ministerijas sąjungines ir žinybas, Mokslų akademiją atskirais punktais. Aš galėčiau operuoti skaičiais, gal ne visi čia turi, čia galutiną /.../ padarė draugas Micevičius. Reiškia pas mus yra tokie blokai. Pirmas /.../ yra ūkio reformos blokas. Nu čia vienas iš klausimų yra respublikos ūkio denacionalizacijos, privatizacijos programos paruošimas. Toliau antrasis klausimas, atskiras – respublikos ūkio perprofilavimo programa. Trečia, reiškia. Toliau yra klausimas, kadangi pagrindiniai ekonominiai ryšiai yra su kitomis respublikomis, su RTFSR, yra suvestas balansas, nustatyti ir suderinti TSR Sąjungos įgaliojimo funkcijos atatinkamai /.../ sąjungos biudžeto dabartiniame etape. Toliau – ūkinės sutarys sąjunginių respublikų valdymo organais /.../ užsienio firmomis, sudarymais. Čia yra vienas blokas.

Antras toks labai svarbus – finansų ir kreditų sistemos reforma. Ji yra sudaryta respublikos finansinių resursų balansu, valiutos mokėjimo be prekybos balansu. Antra – kreditų sistemos reorganizavimas /.../ funkciją deleguojant respublikos nacionaliniam bankui, Lietuvos respublikinio piniginio vieneto įvedimas. Svarbu taip pat, mes priėjome išvados, muito politika ir /.../ darbo organizavimas. Ketvirta. Išnagrinėti reikia mums tikslingumą ir galimybes sudaryti sutartis su tarptautiniu valiutų fondu, tarptautiniu rekonstrukcijos banku, kitais tiksliniais

finansiniais fondais, sudarytais TSRS /.../ finansuoti. Čia yra platus klausimas išnagrinėti mūsų laipsniško integravimo į Europos ekonominę bendriją tikslingumą bei galimybes. Ir bendrai /.../ apsistosiu prie šio klausimo [apie] bendrus ekonominio vystymo principus. Šešta. Moksliškos sistemos sudarymas. Labai toks svarbus principinis klausimas.

Trečias blokas yra [skirtas principų] įgyvendinimo etapui, [ekonominės] politikos koncepcijai. Reiškias, ją reikia iš esmės keisti. Ir toliau, tai kas ir dabar /.../ pažiūrėti dėl pagrindinių įstatymų normatyvinių aktų priėmimo /.../ Čia yra numatyta ir organizacijos, kurios dirbs, ir įvykdymo terminai. Ir jau praktiškai pradėtas darbas. Tačiau sprendžiant mums šituos visus ekonominius klausimus turi būti iš esmės pirmiausiai, mes turim turėti tokį principinį politinį sprendimą, nes ekonomikai gali pakreipti viena kryptim, kita kryptim, ir jos nepriklauso nuo politinio sprendimo. Ką mes turim omeny. Pavyzdžiui, čia pas mus, jeigu Lietuva eina į nepriklausomybę, čia galimi įvairūs etapai. Iš karto, aš turiu omeny, [kad] čia dalyvauja mūsų pasireiškę spaudoj ir televizijoje – ir yra įvairių nuomonių. Kai kas iš čia dalyvaujančių sako, kad reikia iškart paskelbti nepriklausomybę, viską nukirsti, nutraukti, ir viskas. Yra nuomonių, kurie skaito, kad reikia palaipsniui. Yra skelbta nuomonė, kad viską nutraukti ir iš karto įsijungti į vieningą rinką. Yra nuomonė, kad reiškia eiti tuo keliu, kuriuo ėjo Suomija. Sakysime po 44-tų metų finliandizacijos taip vadinamos kelias. Mes turim turėti tokį principinį politinį sprendimą. Mes keitėmės nuomonėmis, yra ir pas mus šitoj grupėj įvairios nuomonės, sakysim, čia yra atskiras punktas dėl vieningos integravimo [politikos] ir Europos ekonominės bendrijos. Spaudoje reiškiamas nuomonė, kad mes paskelbiame nepriklausomybę ir iš karto mes įsijungiam į Europos ekonominę bendriją. Nėra taip paprasta. Sakysime, kad žemės ūkio gaminių savikaina yra maždaug du kartus aukštesnė kaip Vakarų Europos šalyse. Pavyzdžiui, aš buvau Švedijoje /.../ švedai net 92-ais metais abejoja įsijungt, dėl to, kad pas juos irgi dabar du kartus žemės ūkio produktų savikaina yra aukštesnė kaip Prancūzijoje, Vokietijoje, arba Olandijoje. O jeigu įsijungiam į Bendriją, reiškia, muitų sistema dingsta, nėra muitų sistemos ir, reiškia, jų prekės dukart pigesnės. Sakysim, švedai sako, kad Švedijos fermeriai bankrutuotų. Kalbant apie šitą įsijungimą į Europos bendriją mes turim spręsti, ką mes [galim] dabartiniu metu. Mūsų analizė rodo, kad mūsų pramonės gamybos savikaina yra žymiai aukštesnė, daugumos gaminių, kaip Europos bendrijoj. Dėl to, kad pas mus pusanthro, du kartus produkcijos vienetui mes sunaudojam daugiau kuro ir žaliavos. Sakysime, vien kuro žaliavų mes produkcijos vienetui naudojam /.../ žemo technologinio lygio. Mes su savo gaminiais tik su vienu kitu gaminiu mes galime išeiti šiuo metu. Taip kad čia yra klausimas politinio sprendimo. Jeigu toks politinis sprendimas, mes turime kažką žiūrėti. Antras, reiškia, yra kelias toksai, kokį perėjo 44-ais metais Suomija. Vadinamas pasaulio priimtas finliandizacijos kelias. Suomija kuomet pralaimėjo karą, 44-ais spalio mėnesį sudarė vieną sutartį, 48-ais – antrąją. Paskui kas penkis metus ji priėjo etapais. Tas etapas buvo tokie ryšiai su Tarybų Sąjunga, kad Suomija palaipsniui kreipė ryšius su Vakarais. Jie ėmė iš Vakarų pažangias technologijas, tačiau iš Tarybų Sąjungos jie importavo kaip dabar importuoja pagrindinai žaliavas ir metalą. Rezultate jie, panaudodami naujausią technologiją, sukuria gerus gaminius ir Tarybų Sąjungai. Eksportuoja 25 procentus, kartu jie palaipsniui užkariavo Vakarų rinką. Antras toks kelias yra, kad palaipsnis kelias kaip kad ėjo Suomija. Palaipsnis kelias. Žurnalas „United states end report“ nagrinėja keturis Pabaltijo šalių variantus. Vienas yra bendras su Lenkija, su Čekija ekonominis regionas, toliau jie nagrinėja tokį regioną, kad Vakarų Vokietija susijungia ir savo ekonomika veikia į Lenkiją, Pabaltijį ir t. t. Čia yra įvairių tokių variantų. Dabar mes žinom, kad yra toks variantas, kad iš karto paimti ir nukirsti, paskelbt nepriklausomybę, ir nieko mes nenorime žinoti. Tačiau plano komitetas padarė labai nuodugnią analizę visų /.../. Mes įsivežam 7,5 mlrd., tuo tarpu į Vakarus mes išvežam 330–500 mln. Jeigu mes, sakysime, iš karto viską nukertam, tai dujos, nafta, viskas, ką mes gaunam iš kitur, iš Vakarų jie nieko negali mus patiekti. Apie 30 procentų jie iš Tarybų Sąjungos gauna ir panašiai. Ir kad mums [apsispręsti] galutinai, mūsų grupei ekonominiams klausimams spręsti reikalingas aiškus politinis sprendimas.

/.../ Tikrai va tokius /.../. Čia paruošta medžiaga /.../ jos tarpvalstybiniai ryšiai ir /.../ atkūrimo išvados. Viename mūsų posėdyje Algirdas Brazauskas yra pasiūlęs, sako reikėtų dabar kalbėt apie ekonomiką, kažin kur mes randamės šiandien. Peršasi išvada, kokia šiandien padėtis. Jeigu mes išeisim /.../, pirmoj eilėj su politiniais klausimais užsienio. Vidaus, jeigu kalbama apie ekonomiką, reikės /.../. Tai aš tą turėjau omenyje. Visiems daviau po du egzempliorius.

K. MOTIEKA. Taip, aš nesu specialistas, bet noriu tarti porą žodžių šitais klausimais, apie kuriuos čia buvo palietęs gerbiamas Žukauskas. Visų pirma iš tikrųjų manyčiau, kad [kalbant

apie] ūkinio ekonominio pobūdžio klausimus reikalingas principinis politinis sprendimas. Su šituo reikia sutikti. Man atrodo, kad /.../. Dabar iš tos programos, kuri yra ščia mums pateikta, čia ypač ūkio reformai, mes matome, kad principinis politinis sprendimas joje neatsispindi. Ir ščia yra toksai mėtymasis tarp dviejų politinių sprendimų – Tarybų Sąjungos sudėtyje ar Nepriklausomybė. Tai dabar mane jaudina, norėčiau, kad gerbiamieji komisijos nariai atkreiptų į tai dėmesį. Gal nebus per griežtai pasakyta, mums yra peršamas kažkoks visų ryšių ir visų santykių su Tarybų Sąjunga staigus nukirtimas. Ir kad šitą darome mes, jeigu mes paskelbiame nepriklausomybę. Aš nežinau, kas šitą sindromą ščia prigalvojo ir kas jį, vienu žodžiu, kaitina jį. Man atrodo, kad čia yra didžiausia klaida, taip samprotaujant. Ir tuo labiau, kad kurti tokius planus, ir išeiti iš to, kad visi ryšiai bus nukirsti, ir kad mes be naftos, be dujų ir t. t. Visų pirma aš nežinau nei vieno atvejo daugiau ar mažiau patikimo, kuomet buvo pareikštas noras iš tikrųjų tapti nepriklausomais ir kurti Lietuvos valstybės nepriklausomybę, kad mes patys iš karto nukertame tuos visus ryšius. Čia eina kalba jau ne apie mūsų veiksmus, bet eina kalba apie mūsų didžiojo kaimyno veiksmus. Mes, man atrodo, kad būsimame Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo akte, man atrodo, apie tai bus labai nuoširdžiai, labai plačiai ir labai pagrįstai pasakyta. Apie tokius ryšius, kad mes jokių ryšių nutraukti nenorim ir t. t. Dabar kalbama apie tą antrąją variantą – finliandizaciją. Aš tiktai norėčiau paklausti, ar galėjo Suomija taip daryti, jei ji būtų Tarybų Sąjungos sudėtyje. Čia ir yra tas pavyzdys, jeigu mes imame tą Suomijos pavyzdį, nesakau, kad ten viskas tinka, pats pagrindinis principinis tas išeities taškas ir yra tai, kad jinai galėjo savarankiškai tvarkytis. Sąlyginai savarankiškai, žinoma. Ji turėjo nepriklausomybę, bet ji buvo tam tikra prasme priklausoma nuo to, Rytų. Ir buvo jos padėtis dar blogesnė negu mūsų. Juk jinai kariavo prieš Tarybų Sąjungą. Ir tai atsistojo ant kojų. O mes gi nekariavom prieš Tarybų Sąjungą. Lietuvos atžvilgiu buvo padarytas nusikaltimas, mes to nusikaltimo pasekmes norime nutraukti. Ir man atrodo, kad visas pasaulis seka, ir kaip jūs sakot, net ir užsienio spauda net ir įvairiausius variantus jau numato, nes ten reziumuojamas šitas dalykas. O ne tai, kad čia svarstoma, ar čia buvo padaryta skriauda nepriklausomybės atžvilgiu, ar ne. Čia yra vieninga nuomonė ir klausimų negali būti. Na, aš nenoriu paimti vėl kitą pavyzdį, kaip tokią Albaniją. Juk jos režimas ją daro tokią, kokia ji šiandien yra, nežiūrint į tai, kad ji užsidarius visiškai nuo kitų valstybių. Bet mes žinokim, jeigu režimas iš karto pasikeičia, tai jie irgi neturi jokių dujų iš Tarybų Sąjungos, nei jokios naftos ir t. t. Jie vargsta, skursta, bet vargsta tik dėl to, kad pasirinko tokį režimą. Bet mes neabejojam, jei jie pakeistų šį režimą, jie gyventų kur kas geriau, suklestėtų galbūt ateity, jeigu nebūtų tie vidiniai trukdymai. Paskui dėl Europos bendrijos. Taip pat norėjau porą žodžių. Kažkodėl mes būtinai įsivaizduojam, kad jeigu atsiskiriam, tai reikėtų apsvarstyti klausimą įstoti į Europos bendriją. Europos bendrija – tai ščia yra toks tolimas tikslas, jeigu galima jį pavadinti, kad čia dar mums tikrai labai toli ir toli. Ir jeigu šiandieną svarstyti siekį Lietuvos valstybės atkūrimo planų sulig Europos įstojimu į Bendrąją rinką, tai atsiprašu – čia yra tikra utopija. Daugiau nieko. Nes toli gražu dar išsivysčiusios Europos šalys, jų net nepriima ir jos neturi jokio pagrindo joje dalyvauti, o mes iš karto numatę tokias paraiškas daryti! Kitas dalykas, kada eina kalba dėl įstatymo ryšių su tarptautiniais išsivystymo banko, tenais kitokiais klausimais ir panašiai, aš galėčiau su tuo sutikti ir tą reikalinga daryti. Bet aš tiktai nenoriu, kad būtinai į tas kraštutines ribas mes atsimuštumėm, kurios yra visiškai nereališios. Tikrai neatitinka Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimo planų. Tai aš bent šio ūkinio ekonominio projekto atžvilgiu norėčiau tiktai tiek pasakyti. Ačiū.

Kokie būtų konkretūs pasiūlymai? Dėl mūsų tolesnio darbo.

R. OZOLAS. Konkretus pasiūlymas dėl mūsų tolesnio darbo /.../. Konkrečios gamyklos, įstaigos pervedimo Lietuvos nepriklausomybėn. Aš laikau, kad šitoks dabar iškeltas klausimas yra perėmimo Lietuvos valdžion vidaus reikalų ministerijos, prokuratūros. Tai yra Lietuvos nepriklausomybės realūs gabalai. Jeigu mes šituo klausimu sutariame, tai čia didelių problemų nėra. Būtinybė formaliai skelbt Lietuvos nepriklausomybę menkėja tiek, kiek mes realiai galim šiandien /.../. Juk darbo tai ten masės yra. Ir, be to, šitos įstaigos, pervestos Lietuvos žinion, jau jos veikia mūsų naudai, o ne prieš mus. Ir nekuria situacijos besąlygiškai pareikalauti nepriklausymo pačiu nepalankiausiu mums laikotarpiu, yra nepaprastas dalykas. Taipogi, manau, kad reikia labai tiksliai žinoti va tokio induktyvaus judėjimo nepriklausomybėn ribas. Kiek mes iš tiesų esame pajėgūs tą procesą pratraukti /.../ ir kiek tas procesas yra galimas istoriškai. Tai yra, nuo mūsų didelio kaimyno elgesio kiek [tai] priklauso mūsų veiklos derinyje. Turim turėti galvoje, kad bet kuriuo momentu istoriškai nepalankios situacijos susiklostymas gali

pareikalausti totalinės gynybos. Tai [ir] yra nepriklausomybės paskelbimas. Bet turime labai aiškiai žinoti, kad tai mums nėra nuostata. Kad mes esam suinteresuoti realaus turinio [gausinimu] mums palankiausiomis sąlygomis. Kad vis dėlto mums nebūtų netikėtumas bet kuris Maskvos elgesys, kad mes nepasimestume /.../ juridinių /.../ paieškose, mes turime labai tiksliai žinoti, [kaip] veikia tarptautinės teisės mechanizmas nepriklausomybės skelbimo atveju. Štai tada bendrai buvo /.../ nepriklausomybės akto pakartojimas, reiškia automatišką mūsų valstybės pripažinimą. Iš tų valstybių, kurios dabar nepripažįsta okupacijos fakto. Aš manau, kad [tai] yra labai rimta mūsų dabartinės padėties išsiryškinimo kryptis. Klausimas yra štai koks. Ne tiek tas formalus mūsų pripažinimo mums paskelbiant nepriklausomybę faktas, kiek – kas pasikeis ryšium su tuo. Ogi pasikeis, mano supratimu, labai daug kas. Mes ir šiandien esame nepriklausomybės situacijoje, tik tai mūsų nepriklausomybė yra deklaruota ne valstybinio įstatymo, o visuomeninės nuostatos pavidalu. Tai yra – neturi galutinės įstatyminės fiksacijos. Bet mes elgiamės kaip nepriklausomi žmonės tiek, kiek mes jau suvokiame savo šitą realią nepriklausomybę. /.../ mes nenorim elgtis kaip nepriklausomi, štai kur yra problema. Mes visą laiką, Gorbačiovas pas mus atvažiuoja, vesim derybas pagal visus protokolus, o mes praktiškai jį priiminėjame ne tuo statusu, koku jis čia pas mus atvykęs. Manychiau, kad nereikia mistifikuoti nepriklausomybės deklaravimo įstatymo pavidalu, nes ir tada niekas iš esmės nesikeis. Mes vesim tūkstančius derybų su didžiausiomis nesėkmėmis, bet būtent derybų, ir tikrai palaipsniui eisime į normalių santykių nustatymą. Situacija bus pasikeitus tik tai tiek, kiek mes patys prieš save, savo sąmonę, savo psichiką nebegalėsime ieškoti užuoglaudų, kur ramesnis kampelis. Tai šia prasme susinchronizuoti šitų dviejų elgesio /.../ mums schemas, yra visiškai nesunkus ir būtinas uždavinys. Tai galėtų sudaryti principinę mūsų elgsenos schemą. Daugiau variantų nėra. Nuostata dėl elgesio turėtų būti postuliuota tenai, o faktiškai turėtume įsisąmoninti tuoj pat, kai tik tai susidaro grėsmė Lietuvos nepriklausomybės [likimui], mes įjungiamo ir tarptautinės teisės veikimo mechanizmą. Tai daryti mes turime galimybę. Tam turi užtikrinti naujoji Aukščiausioji Taryba, bet kuriuo momentu galinti deklaruoti juridinį atsisakymą Lietuvos nepriklausomybės [išsaugojimui]. Dabar iki šito laiko. Iki to laiko, jeigu mes net ir šitą planą turėsime, mano supratimu, jis neveiks, jeigu mes nepadarysime daug praktinių veiksmų. Jų yra penketas grupių. Jau šiandien mes esame pavėlavę labai smarkiai /.../, mums reikia pasivyti /.../. Antra, mes esame praktiškai devalvavę valdžios ir valdymo institucijos ir idealiai, ir materialiai. Niekas nebenori eiti valdžion, nes valdžia – tai yra grynai neigiamas dydis ir, be to, visiškai neapsaugotas nuo neigiamojo visuomenės vertinimo ir atviro neigiamo poveikio /.../. Užtat valdžios ir valdymo reorganizacija jau dabar planuojant galima /.../ norės, antra, kuris galės /.../ pripažinti naujosios Aukščiausiosios Tarybos, apie tai kalbėkime tiesiai. Toliau, šią pat sekundę reikia įteisinti užsienio ekonomikos ryšių su Lietuva optimizaciją. Jeigu nebus kokios nors koordinuojančios institucijos prie Ministrų Tarybos, sakysime Kazimierai Prunskienei nebus suteikta galimybė laikyti savo rankose visus užsienio ryšius, bet taip, kad galima būtų jau laikyti, jog tai jau nepriklausomos valstybės vyriausybės vieno iš vadovų veikla, /.../ dabar neturėsime. Dabar daugybė pasiūlymų, bet praktiškų žingsnių apart /.../ aš nežinau – kokių nors tokių bendrų prekybos ar banko. Tai yra reikia daryt konkretus žingsnis jauniems ir yra tą banką galima ir padaryt. Toliau. Tarptautinės teisės mechanizmų schema – ne tik tai ta principinė, bet ir galimų pasiuntinybių konsultuojantis su Lozoriūčiu atkūrimo galimybė – ir mums patiems pripažįstant Lietuvos Respublikos diplomatinį atstovybių va tuos dabar veikiančius taškus, jų įteisinimo galimybę iki staigaus išplėtojimo. Reikia dirbti su užsienio ryšiais jau šiandien. Tai dar vienas nepaprastai svarbus pasaulinis proceso prognozavimo darbas. Žiūrėkite, aš pastebiu vieną košmarišką daiktą. Mes visi sustojam ties Rusijos ansambliu. Visiškai mums neaišku, kaip elgsis Rusija. Nuo Rusijos elgesio priklauso labai daug kas. Bet argi toks jau neįžvelgiamas yra tamsumas tenai? Man atrodo, kad čia labai aiškiai prognozuojamas dalykas, ir Romas Misiūnas pasakė tokią gerą mintį visiškai neseniai: iš šitos neaiškumos išeis Estija ir Latvija, Lietuva ir Moldavija, visi kiti TSRS regionai taps naujo režimo regionu. Matyt, kad tas regionas iš tiesų bus švelnesnis, negu Stalino režimo, bet turbūt kietesnis negu Brežnevo, kadangi Brežnevo yra visiškai nekonstruktyvus ekonomiškai, o šitas turės duoti ekonomines tam tikras laisves, kartu politiškai labai stipriai kontroliuoti šitą ekonomikos laisvės raišką. Tai yra rusiško mąstymo ir rusiško elgesio [linija], aš samprotauju taip, duokit geresnius variantus, jeigu šitas netinka. Žaidžiam sekantį variantą. Trys penki variantai. Visi jie labai /.../ socialinės psichologijos pagrindu, Rusijos /.../ galimybių /.../. O modeliavimas tai ir yra mūsų darbo veiklos sėkmė. Jeigu mes vėl tik tai nežinojimu remsimės ir iš to

nežinojimo darysime [žinojimą], tai niekur nenueisim. Įsivaizduoti vieną dalyką, kad Europa persiorganizuoja į tris juostas – visiškai aišku, o šiandien įsivaizduoti, kad Rusija mažėja ir Kinija didėja, kad tarp Rusijos ir Kinijos santykiai ir yra pagrindiniai būsimąjo pasaulio santykiai – visiškai nesunku, bet mes privalome [tai daryti], jeigu norime čia būti ne taip kaip iki šiol. Prognozavimas šitų tarptautinių ryšių yra būtiniausias dalykas, kaip kokia istorinė metafizika, kurios tikrumo konstatavimas turi būti sekamas nuolatos. Turi būti tos mūsų komisijos paimti ekspertai, sudaryta prognostikos grupė, kuri turi žiūrėti – va čia keičiasi kokios tai tendencijos /.../. Aš manau, kad nepriklausomai nuo šito posėdžio /.../ ir aš manau, kad jos ateitį /.../ reikia, kad jos ir toliau varytų tai, ką pradėję /.../. Reikia surasti žmones, kurie kasdieną nuo 9, jeigu ne nuo 8-nių atsistės čia ir dirbtų koordinacinį darbą būtent Nepriklausomybės komisijos pagrindu. Tarsi koks tai varikliukas, kuris pačią komisiją orientuotų su ja nuolat komunikuodamas /.../ ir į visus mūsų visuomenės sluoksnius /.../ generuotų kokias tai vertingas idėjas. Ir kuo greičiau tai taptų gyva veikla. Ne taip, kaip mes susirenkam šiandien. Jeigu kas turit galimybę pavirst koku formaliu /.../, jei mes nepadarysime įtempto darbo. Man atrodo, kad perspektyva tikrai puiki, ir visa tai, kas čia buvo šnekėta ir apie partijų sąveiką, apie galimybę susirinkt visiems, kad aptarti, išryškinti vėlgi tas naujas idėjas, ir tai, kad šita Nepriklausomybės komisija turi ir gali padaryti tam tikrą indėlį kol ateis naujasis sąstatas. Bet tai iš tiesų labai svarbu.

A. M. BRAZAUSKAS. Man pavesta su grupe draugų paruošti koncepciją arba pasiūlymus dėl išorinių santykių. Išorinius santykius aš įsivaizduoju pirmiausia grupuojant individualiai. Tai išoriniai santykiai su šiandieniniais ne Tarybų Sąjungos vienetais, arba respublikomis, ir su užsieniu. Ir antra dalis, tai mūsų santykis su Tarybų Sąjungos centrinėmis organizacijomis, respublikomis ir t. t. Vyriausybė ir sąjunginė. Reikėtų į dvi dalis padalinti. Daugiau mūsų pakomisijo nėra ir mes negalėjome susirinkti. Vieni atostogauja, kiti užsienyje ir t. t. Pagrindiniai bruožai, ką mes darome? Bus paruošta šita koncepcija ant balto popieriaus pačiu artimiausiu laiku.

Leiskite šiek tiek pakalbėti apie užsienio reikalus. Čia mes šiandieną kalbėdami lietėme prognozių mūsų būsimų kaimynų. Nuo mūsų būsimų kaimynų labai daug priklauso mūsų ateitis. Kaip aš įsivaizduoju. Štai Vokietijos aspektas buvo šiek tiek paliestas ekonominiu požiūriu. Draugas Žukauskas apie tai kalbėjo. Ir aš visiškai sutinku, kad vienas iš tokių gali būti. Tačiau ekonominiu požiūriu. Jeigu žiūrėti politiniu požiūriu, aš manau, kad mes pirmiausia turime pasižiūrėti politiniu požiūriu. Jis susijęs yra su mūsų santykiais ateityje su Tarybų Sąjunga iš viso kaip su didele valstybe. Mes galime ją kritikuoti, nekritikuoti, kokia ten struktūra jos bus ir kokia bus tos valstybės sandara, sunku prognozuoti šiandieną. Tačiau ta valstybė niekur nepabėgs ir Rusija, jeigu tai bus Rusija. Jeigu tai bus sandrauga, atskirų valstybių, tai bus sandrauga atskirų valstybių, į kurią įeis kai kurie mūsų kaimynai. Tai yra vienas klausimas.

Antras, ir mes mažai apie jį kalbame, tačiau man atrodo, kad reikėtų ypatingai didelį dėmesį skirti. Mūsų grupės narys Justas Paleckis kaip profesionalus diplomatas. Mes jau keletą kartų šnekėjome ta tema. Mes vis tik paruošime tokią koncepciją /.../ nepajudino. Aš jau nekalbu apie 1940 metų audringus įvykius. Čia buvo jėgos panaudojimo metodai. Čia, matyt, jokia Lyga negalėjo padėti. Jokios kitos išorinės valstybės negalėjo padaryti įtakos, tame tarpe tos valstybės, su kuriomis Lietuva turėjo glaudžius ir diplomatinis santykius. Ir tos valstybės, kurios iki šiol pripažįsta Lietuvą kaip nepriklausomą valstybę, taip pat nieko negalėjo padaryti. Kadangi artimiausi kaimynai savo tą juodą darbą padarė. Tai štai aš manyčiau, kad mes tokį bloką arba tokią dalį štai šitos koncepcijos išorinių ryšių paruošime, pateiksime ir reikės aptarti. Čia bus grupės žmonių nuomonė. Reikės visų išklausti. Skaitau, reikia plačiau pajungti specialistus mūsų – ir istorikus, ir politikus, jeigu tokių surasime dar profesionalų, kurie mums galėtų pasakyti. Aš, pavyzdžiui, su gerbiamu Ozolu nenorėčiau sutikti vienu dalyku. Mes jau ta tema praeitą savaitę šnekėjome. Aš visiškai nematau, prisipažinsiu, gal aš ne politikas, užsienio reikaluose ne specialistas, bet aš visiškai nematau, kad užsienio valstybės, pradedant nuo Jungtinių Valstijų ir baigiant pačios artimiausios, tokių kaip Vakarų Vokietija, pradedant Švedija, kad jos aktyviai ir ekonomiškai, ir politiškai, ir moraliai palaikytų Pabaltijo valstybes, jų atsiskyrimo nuo Tarybų Sąjungos atvejį. Aš dar šiandien anksti rytą skaičiau paskutinę informaciją Bušo. Ir atsakymas visiškai aiškus – tai Tarybų Sąjungos vidaus reikalas. Ir jį smarkiai iškritikavo jų spauda, ir jų politikai iškritikavo, kaip jis taip drįso pasakyti, kad tai yra Tarybų Sąjungos vidaus reikalas, kada mes daugiau kaip 50 metų pripažįstame Pabaltijį kaip savistovias valstybes. Paskutinės šios dienos nakties informacija. Įsivaizduojate. Tai Bušas pasakė. Jeigu Bušas

pasakė, tai kiti lygiai tą patį pakartos. Mažesni viršininkai, mažesnių valstybių vadovai. Ir aš jokių būdų negalėčiau sutikti, kad mums reikia diskutuoti apie tai ir tartis, ar paskelbus beatodairiškai nepriklausomybę, iš karto puls tos valstybės puls mus remti visapusiškai. Galbūt kai kas mano, kad čia galima palyginti su tais procesais, kurie vyksta Lenkijoje, Vengrijoje ar kitose respublikose. Žinoma, iš bado numirti neįsivaizduojame humaniškos valstybės, tame tarpe ir Skandinavija. Bet tokios rezistencijos, kaip Albanija, ir aš nematau, kad jeigu mūsų žmonės duosime tokį gyvenimą, ar kas nors mus labai girs ir eis paskui mus. Aš labai abejoju. Ar mes šito galime imtis. Ir aš manyčiau, kad šitas aspektas, arba tas faktorius, arba pagrindas paskelbti nepriklausomybę neįvertinant kitų dalykų ir galvojant, kad čia bus tiesioginė [prasme] tarptautinis. Gerai, jis formaliai daugelio valstybių tarptautinis pripažinimas yra, ir jis liks. Galbūt dar kitos valstybės viena kita gali mus pripažinti arba dalis valstybių. Tačiau vienas dalykas pripažinti statusą laisvos respublikos, laisvos valstybės, kitas dalykas aktyvus dalyvavimas kuriant ekonomiką ir padedant tarptautiniuose reikaluose šitoms atsiskyrusioms valstybėms. Aš taip mąstau.

Tačiau aš norėčiau pereiti į ekonomikos sritį. Ir pas mane yra keletas momentų, kurie šiek tiek susišaukia su tuo, ką sakė akademikas Žukauskas. Pas mus labai susipynė ekonomikos reikalai. Nes vien tikrai izoliuotai ekonomikos reikalų žiūrėti vien tik Lietuvoje, tai neįmanomas dalykas. Ir mes turime iš karto šalia kalbėti apie viską.

Paruošime, ir aš manyčiau, kad pas mus yra keletas tokių klausimų užsienio ekonomikos, kartu paimant ir Tarybų Sąjungą. Čia, žinoma, toks einamo pobūdžio reikalas yra. Tačiau reikia gerai pagalvoti, matyt, ir pasitarti visiems. Vis tikrai šitas ekonominio savarankiškumo įstatymas nevykdomas, rytoj vyks Ministrų Taryboje posėdis. Bet kiek aš žinau, bandžiau ir ką išsiaiškinti, nebus patenkinti tie poreikiai mūsų, kurie išeina iš šio įstatymo. Mes turėsime daryti konkrečius labai rimtus žingsnius ir žygius centre, kad būtų priimti atitinkami sprendimai ekonomiškai savarankiškumo, ir tai visose sferose liečia. Aš jau čia neminėsiu biudžetinio. Man vienas dalykas, ir tai aš manau, reikia visiems išsiaiškinti, ir sau išsiaiškinti, ir žmonėms aiškinti, kad štai toks elementarus supratimas ūkinių sutarčių su sąjunginiais ir kitų respublikų organais, kad tas sudarymas paprastai gali išspręsti mūsų interesus visos ekonomikos. Mane ypatingai jaudina pramonės įmonių aprūpinimas žaliavomis, komplektacija ir visa kita. Čia sėdi draugas Čuplinskas, jis šitais reikalais užsiiminėja. Aš manau, kad reikia prašyti draugo Čuplinsko, kad jis laiko turint aktyviau padalyvautų. Jis labai gerai žino šituos santykius. Ir juos taip objektyviai [pateikiant] reikėtų ruošti išaiškinimą, kuriuo mes galėtume [remtis]. Kiti įsivaizduoja tas ekonomines sutartis: vienas du sudarei sutartį – ir gyvenimas vyksta toliau. Ne taip paprasta. Tos sutartys valstybiniame lygyje – tai yra tikrai dalelė pagrindinių žaliavų, energetikos, kuro. Tačiau paėmus bet kurią įmonę ir išanalizuoti jos ryšius ūkinius /.../ jos ryšius, kurie nepraeina nei per kokias sutartis nei respublikiniame, nei žinybiniame lygyje, nei su Sąjungos Ministrų Taryba, nei su kokiomis tai ministerijomis arba sąjunginėmis žinybomis visiškai nepraeina, o tai yra ryšiai, kurie yra vidaus, šakiniai, arba tarpšakiniai ryšiai, specifiniai ryšiai, aprūpinimo. Ir tie klausimai, juos pagauti kiekvieną iš jų ir juridškai įteisinti, tai yra labai sunkus darbas. Mes čia kalbame apie tūkstančius agentų iš vienos ir iš kitos pusės. Ir štai tuos tūkstančius ryšių pagauti visiškai nėra paprasta. Todėl aš norėčiau šitą klausimą susieti su kitu dalyku, t. y. štai [su] šituo strateginiu reikalu, apie kurį visi kalbėjo. Kaip reikėtų padaryti, ar pirma paskelbti nepriklausomybę, patį aktą, ir paskui tuos ryšius [tvarkyti], nepaklausus prieš [tai] tų, nuo kurių tie ryšiai priklauso. Aš pastebėjau, kad apie tokius dalykus niekas negalvojo – kaip sureaguos /.../. O jinau gali įvairiai sureaguoti. Tai galų gale galbūt tie ryšiai gali nebūti nustatyti, tačiau bent tendencijos ir geranoriškumas iš anos pusės, jis turėtų būti žinomas. Arba mes turėtume būti tikri, kad bus nors geranoriškumas iš anos pusės. Todėl kad mūsų grasinimai, kad mes turime 22 įmones, kurios gamina unikalią produkciją ir mes galime paklupdyti Tarybų Sąjungos ekonomiką, tai čia yra vaikų kalbos. Aš labai gerai žinau Lietuvos pramonę ir žinau, kas tai yra per įmonės. Ir aš žinau, kad duotas nurodymas, ne šiandieną, o seniai, žinybine linija, Valstybinio plano komiteto linija, kad šalies ekonomiką padaryti artimiausiu laiku taip, kad ji nepriklausytų nuo produkcijos, gaminamos Lietuvoje. Tai reiškia, ir visiškai rimtai. Aš mačiau dokumentus, parašytus juodu ant balto. Ir čia rimtas reikalas. Tai reiškia, kad netgi ta produkcija, kurią mes šiandien gaminame, kur yra siaurai specializuotos įmonės, kaip autokompresorių gamykla arba kuro aparatūros ir visos kitos, kad šitos įmonės pasiliks iš viso, nežinodamos, kur realizuoti savo produkciją. Todėl kad ji į užsienį neis, kadangi žemos kokybės. O savikaina dvigubai aukštesnė. Pardavimo kainos dvigubai mažesnės, reiškia, šitos

produkcijos techninis lygis yra žemas. Tokie autokompresoriai visoms sistemoms, stabdžių sistemos visiems sunkvežimiams Tarybų Sąjungoje. O ką, jie negali pastatyti fabrikėlio už 5 mln. rublių? Arba perdaryti kitų kompresorių fabrikėlį ir aprūpinti stabdžių sistemas? Čia yra jumoro reikalas. Pramonėje [nusituokiantieji] šitai išmano ir aš manau, kad šitie klausimai pas mus yra negiliai, paviršutiniškai išnagrinėti. Ir čia yra atstovai – draugas Čuplinskas. Ir aš manyčiau, kad mums reikės pajungti ir daugiau žmonių ir šitą darbą labai rimtai atlikti. Ir tada galvoti, o kaip mes galime skelbti. Aš visiškai palaikau draugą Žukauską, mes turime eiti kaip tik šituo keliu, vis tik kuris yra išbandytas ir parodė savo teigiamus rezultatus. Iš tikrųjų, Suomijos pavyzdys. Reikia labai gerai išnagrinėti Suomijos pavyzdį. Ką mes galvojame, ieškodami naujų kokių tai neišbandytų praktikoje, gyvenime metodų, kurie reikalauja patikrinimo, užtat kad žaisti su žmonėmis – trys milijonai žmonių! – tai niekas to ir neleis. Arba sąžinė, arba žmonės. Aš galvoju, kad štai šitas aspektas turi būti išnagrinėtas ir labai gerai visiems parodytas. Gal mes klystame. Gal iš tikrųjų gal kitą modelį galima pasiūlyti. Ir iš tikrųjų, kada mūsų produkcijos savikaina yra dvigubai didesnė, pavyzdžiui, maisto produktų, dar daugiau kaip dvigubai. Kur dvigubai. Keturgubai. Savikaina aukštesnė keturgubai už realizacijos kainą – maisto produktų!!! Keturgubai!!! Leiskite paklausti, tuos 3/4 kas padengs, koks biudžetas? Ar gali išlaikyti visos valstybės? Tai utopija. Ir kai kurie taip sako: mes čia užversime sviestu, mėsa visą Europą, būsimė patys turtingiausi žmonės visoje Europoje. Tai yra utopijų utopija ir žmonių klaidinimas. O mes negalime žmonių klaidinti, mes turim tiesiai, ar mums norisi, ar nesisinori, gal mes norime ignoruoti šitą dalyką, vis tiek turime pasakyti žmonėms tikrą tiesą. Ir kad visi žinotų, kaip tie dalykai darosi ir kokios galimos ateityje pasekmės šitų visų reikalų.

Aš linkęs ir palaikau. Pas mus bus blokas klausimų, t. y. pasiruošimas respublikos dirbti ekonominio blokavimo sąlygomis. Štai šitas aspektas pas mus turėtų būti. Nors sunku įsivaizduoti, kaip mes galėtume dirbti, tačiau tokį darbą reikia padaryti, ir reikia žinoti, o kokios, gali būti keletas režimų, 4–5 režimai ekonomikos darbo. Tokiais atvejais šimtaprocentinis kuro energetikai įvežimas į Lietuvą. Visas balansas, jis iš karto apsprendžia ir kitų liaudies šakų funkcionavimą. Jeigu šitie klausimai nebus išspręsti, tai kalbėti apie ką nors kita, tai beveik neverta laiko gaišinti. Nes mes visiškai toliau nieko negalime daryti. Juo labiau, kad žinodami, kad visos aplink esančios valstybės, tame tarpe ir Vakarų Vokietija, netgi kitos Vakarų Europos valstybės imtinai iki Italijos, naudojasi Tarybų Sąjungos pigiomis dujomis. O mes tas dujas gauname dvigubai pigiau, negu parduodame Vakarų Vokietijai. Naftos produktus ir dujas, mes visą kurą gauname dvigubai pigiau, negu yra tarptautinės kainos. Ir netgi kada aš kalbu apie mūsų ekonomikos pažeidimų sumažinimą, šitas kainų klausimas jis yra, tai vis išoriniai ryšiai. Kainų klausimas yra labai silpnai nušviečiamas. Apie jį nekalbama. Todėl aš pasilieku prie šitos minties, kad mes turime labai įtvirtinti mūsų ekonominį savarankiškumą. Jį reikia įteisinti. Šiandieną šitas įteisinimas [stringa] netgi tose sferose, kurios priklauso nuo mūsų žmonių, kalbu apie Prunskienę, Ministrų Tarybos Pirmininko pavaduotoją. Negali Prunskienė apimti visų reikalų. Mes gi matome, reikia pritraukti labai daug žmonių. Reikia kurti naujas struktūras, kurios užsiimtų užsienio ekonomikos reikalais. Negali gi ant vieno žmogaus viskas užsiciklinti. Fiziškai neįmanomas dalykas. Dabar pas mus įstatymų ruošimas, mes atsiliekame nuo eksporto. Pas mus nepajėgia ir Ministrų Taryba, ir nenoriu kritikuoti draugės Prunskienės, nes jos čia nėra. Ji taip pat nepajungė kitų jėgų. O mums reikia pajungti labai daug jėgų. Ir dabar šiandieną ne vienas įstatymas susijęs su ekonominiu savarankiškumu, jis nėra tokioje padėtyje – mes vakar žiūrėjome su mūsų čia aparatu, – tokioje padėtyje, kad galima būtų priimti pradendant nuo nuosavybės įstatymo, nes pirmas variantas visiškai pasirodė, kad jis ne tas. Ką čia kalbėti? Ir visi kiti. Čia reikia sumobilizuoti juristus. Aš galvoju, kad čia pats artimiausias uždavinys tą darbą labai rimtai [pastūmėti priekį]. Įmonės įstatymas. Nėra gi įmonės įstatymo. Dabar savivaldos įstatymą paruošėme. Svarstysime Aukščiausiojoje Taryboje. O visi finansiniai reguliatoriai savivaldos, taip, drauge Sikorski, nėra šitų reguliatorių. Absoliučiai tuščia vieta. Vakar perskaičiau šitą įstatymą. Nieko nėra. Visas mechanizmas, kaip formuojamas biudžetas, kaip atsiskaityti respublikos biudžetui, kokie normatyvai, mokesčiai savivaldos, kokia kompetencija mokesčių srityje. Mechanizmas, ginantis savivaldą. Viena, išreikalaujant mokesčius /.../. Nieko nėra!!! Ir mes čia kalbame, kalbame, kalbame, o kada prieiname prie reikalo, konkretaus reikalo – ir nieko nesigauna. Ir todėl, aš manyčiau, visą tą mūsų energiją reikėtų labai smarkiai nukreipti šitiems reikalams.

Dabar keletas žodžių. Aš jau baigiu. Apie muitą. Pas draugą Žukauską taip pat yra. Muito klausimas. Mes negalime reguliuoti nei gamybos, nei žiūrėti struktūros savo pramonės, nei

kainų politikos, jokio organizuotumo, jeigu mes neturime muito. Savo respublikinės muito sistemos. Ir čia vienas iš didžiausių darbų. Todėl, kad mes negalėsime eksporto ir importo reguliuoti. Ir negalėsime apginti savo gamintojo, savo rinkos, į kurią mes dabar visi veržiamės.

Yra dar vienas mūsų vidinis, sakyčiau, didelis minusas, kuris trukdo mums paruošti tuos visus, konkrečiai priimti dokumentus ir žingsnius. Tai apie tai minėjo ir iki šiol kalbėjo oratoriai, ignoravimas dabar veikiančio, arba ignoravimas, arba nesiskaitymas su dabar veikiančiais valdymo organais. Aš pagalvoju: ekonominės tarnybos respublikinės, ėmėsi šito darbo mokslininkai. Atsiprašau. Grynai mokslininkai yra. Ir visur dalyvauja labai aktyviai ekonomistai mokslininkai. Ir štai šita tokia patyrimo stoka, tokios ekonominės veiklos praktinės veiklos nepasireiškia. Ir respublikos valdymo schema. Bet koks įsikišimas, pasiūlymas praktiškų, kaip vis tiktai perimamumas. Vis tiek – ir vyriausybė Lietuvos, parlamentas, – formuojant naują vyriausybę, turėtų būti šitas perimamumas. Jaučiasi labai smarkiai kaip tik atotrūkis nuo šitos praktinės veiklos ir gerų teoretinių, mokslinių pasiūlymų. Gerų, kvalifikuotų. Tačiau kategoriškai teigiama, kad tik taip, o ne kitaip, ir visiškai nepriimama dėmesin ta praktika, kuri susikaupusi mūsų gyvenime. Tai stabdo visus vidinius mūsų reikalus. Aš jau perėjau trupučiuką į kitą sferą. Tačiau irgi norėjau pasisakyti ...

Dar yra vienas aspektas – užsienio ekonominių ryšių. Žinoma, mes galime pakelti savo technologinį lygį, kokybę produkcijos, o vis tik potencialas pas mus yra labai aukštas pramoninės produkcijos. Gamyba vienam gyventojui skaičiuojant, arba kitais rodikliais, mes negalime be užsienio ekonominių ryšių. Tai aišku kaip dieną. Mes turime veržtis į užsienio bendrų įmonių arba kapitalo investavimą į Lietuvą, į mūsų ekonomiką labai racionaliai. Šitą darant ir ne tik čia kai kas įsivaizduoja tuos ekonominius ryšius. Biznį padaro dvi įmonės ... Visa tai yra saviveiklos lygis. Pas mus turi būti aiški koncepcija, kaip mes galime panaudoti užsienio kapitalą ir kur pirmoje eilėje. Reikia sustatyti prioritetus, kur mes turėtume naudoti ir ką mes pirmoje eilėje turėtume padaryti. Dabar – kur papuolė, ten darome! Griebiamo už to, griebiamo už to. Griebiamo nuo švirkšto iki traktoriaus. Dabar puolė visi traktoriai daryti Lietuvoje. Nekvalifikuoti žmonės užsiima tuo reikalu. Ištriūbijo tą klausimą. O reikalas ir stovi vietoje. Štai visiškai yra visiškai nekvalifikuotai siūlomas. Na iš tikrųjų, kada mūsų eksportas sudaro tik apie 8 procentus. Tačiau man tas procentas draugo /.../ aš nelabai juo noriu tikėti, eksportas mūsų yra 232 mln. Pas mane yra skaičiai apie 700 mln. Skirtumą sudaro naftos produktai, kurie per mus perpumpuojami, perdirbami ir išvežami iš Lietuvos. Čia beveik niekas piršto neprideda. Išskyrus tą vieną įmonę. Ir tai yra ne mūsų eksportas, o Sąjungos žinyboje. Tai yra mizeris, o kada mes įvežame 800 mln. produkcijos iš Tarybų Sąjungos nuo viso išvežimo, arba 92 procentus, tai yra klausimai, kurie iš tikrųjų yra labai svarbūs.

Ir aš norėčiau dar vieną dalyką atkreipti dėmesį, kad vis tiktai dideli specai – dabar buvo Samersas iš Harvardo universiteto – tai jis tokius pasiūlymus davė labai konkrečius, ir vienas iš tokių dalykų ir kurį mes turime atsiminti, kad bet kokie ekonominiai ryšiai, jie turi turėti garantą. Lietuva su savo ekonomika tokiu garantu būti negali. Nors mes davinius išsiuntėme į Jungtines Valstijas, Zaikauskas /.../ investicijų bankui. Jis [turi] savo tam tikrus rodiklius, kurie yra specialiai svertai pasauliniu mastu, kurie gali pagal ekonominį potencialą nustatyti, ar šitas partneris gali būti iš viso partneriu, ar negali užsienio santykiams ir kapitalo investavimui. Ir kokia jų apimtis. Tai yra konkretus dalykas. Ir daugelis labai aukšto lygio biznierių iš viso pasakė, kad be Tarybų Sąjungos bazės, be Tarybų Sąjungos žaliavų jūs kaip partneriai negalite figūruoti. Arba dalyvaujantys rimtuose dalykuose. O mums reikia rimtų dalykų. Tie 10–20 mln., tai yra niekis. Mums reikia milijardų. Mes dabar 7 milijardus, už 7,6 mlrd. įvežam produkcijos. Tai štai pusė – tai 3–4 mlrd. Jeigu įvežti iš kitų pasaulio šalių, mes turime šitą daryti, mes šitą struktūrą būtinai turime keisti. Tai vienas iš tokių pagrindų nepriklausomybės. Ir aš manyčiau, kad štai čia ir to aspekto mes turime neužmiršti. Jokiu būdu negalime užmiršti. Ir dar vienas dalykas ekonominiuose ryšiuose labai svarbus yra – tai Pabaltijys kaip bazė daugelio formų išėjimui į rinką į visą Tarybų Sąjungą. Čia visiškai nedviprasmiškai yra sakoma, kalbama. Tai yra labai didelis ir stiprus motyvas. Ir todėl mūsų santykiai štai šitie su Tarybų Sąjunga, kada jie bus nustatinėjami ir reguliuojami, tai irgi reikia turėti omenyje ir ruošiant mūsų koncepciją.

Baigdamas norėčiau pasakyti, kad mes su savo politika suvereniteto, nepriklausomybės, esame labai toli. Labai toli esame nužingsniavę. Ir man atrodo, kad tas tolimas jau darosi pavojingas mūsų sprendimui kitu klausimu – ekonominiu klausimu, ir mes turime praktiškus ekonominius klausimus išspręsti, stoti ant tvirtų kojų, ir tada galvoti apie tolimesnius žingsnius politinio pobūdžio.

Dabar iš tikrųjų, nepriklausomi. Mes pripažinti daugelio pasaulio valstybių kaip savistovi valstybė Lietuva. Pripažinti. Dabar mes gavome tą ekonominį savarankiškumą. Nei vienas žingsnelis šiandieną nežengtas šita kryptimi. Visi mano, kad viskas padaryta. Nieko nepadaryta!!! Sąmoningai stabdo. Kodėl? Dėl politizacijos. Įvairių ir dėl visų tendencijų. Atsiskyrimo tendencijų. Yra tokios tendencijos, ką čia slėpti. Suprantame, kad tokios tendencijos yra. Žinome. Tačiau tokia politika, kaip Suomijos, man atrodo, kad ji yra visiškai reali. O propagandos srityje ir kalbant su žmonėmis, ir dabar rinkiminės kampanijos metu, aš manau, kad žmonėms reikia viską sakyti. Ir kai kada pagalvoju: gerai, mes čia visiškai laisvi, čia daugelis nori pirmoje sesijoje, jau naujas parlamentas nori skelbti mūsų nepriklausomybę. Aš, pavyzdžiui, labai giliai esu įsitikinęs, kad tokio akto priėmimas turės nepaprastai didelę įtaką į mūsų realų gyvenimą. Ir gyventojų aprūpinimas. Šito mes neužmirškime. Užtenka vienai įmonei 7–8 tūkst. dirbančiųjų sustoti, ir iš šičia sėdinčių mažai kas liks. Nušluos, nupūs žmonės. O paimekime žemės ūkio sferą. Kas darosi! Pažiūrėkite, jau šiandieną nesudarinėja sutarčių nei traktoriams, nei sunkvežimiams. Sako: „Vsiio: oni otdelilis. I nečego s nimi voobšče vozitsia.“* Ir pabandyk, kur tu surasti tą teisybę plačiojoje Tarybų Sąjungoje. Niekur tu jos nesurasi. Ir kol tu ją surasi, tai čia kauliukai liks. Štai yra tokie dalykai realūs. Ir aš manau, kad žmonės turi visa tai žinoti ir sąmoningai eiti.

O paskutinis klausimas, tai Lietuvos nepriklausomybės paskelbimas yra referendumo reikalas. Mes patys priėmėme ir aiškiai užrašėme, kad referendumo pagrindinis panaudojimas šito metodo tai yra apsisprendimo teisė. Pagrindinį įstatymą ir priėmėme šitam reikalui. To neužmiršome. Aš manau, kad kokia tai deklaracija, tokia ant greitųjų suręsta, gali tapti pagrindiniu dokumentu. Reikia paklausti tautos /.../. Reikia paklausti žmonių. Jeigu iš tikrųjų reikia paklausti, tai paklauskime, bet paklausdami žmonių mes turime pasakyti, kaip mes toliau gyvensime. Ir tai pasakyti reikia atvirai. Ir tiesiai. Ir sąžiningai. Aš taip įsivaizduoju. Patinka ar nepatinka. Bet nesakyti teisybės žmonėms negalima. Reikia sakyti teisybę. Pas mus gi milijonai žmonių Lietuvoje gyvena nuo algos iki algos. Už tuos 230 rublių nelaimingų. Ir šito negalima užmiršti. Čia kas tai [yra] paskelbęs labai neatsakingai, kad mūsų čia veikėjai partiniai, pasakyčiau, pradėjo prognozuoti nedarbą Lietuvoje. Tai čia, reiškia, yra neatsakingi žingsniai. Ir šito negalima daryti jokių būdu. Mes negalime gąsdinti žmonių. Mes turime visokiais būdais padaryti, užtikrinti, kad žmogus tą duonos kąsnelį vis tik užsidirbtų, nors ir liesą, kad vis tik užsidirbtų. Čia iš esmės yra neteisinga politika. Visiškai. Ir aš nežinau, kas taip neatsakingai elgiasi. Yra, draugas Palecki. Eina ir per spaudą, ir visur. Ir Glaveckas mūsų šitą dalyką sako. Čia ekonomistai. Suprantate. Kas čia dabar yra? Jau mes dabar gąsdiname žmones. Vieni sako, pinigų keis už 10 – vieną. Šiandieną negalima iš taupkasės, tuščios. Eilės didžiausios. Išima pinigų. Kas padarė? Ekonomistai savo neatsakinga politika. Dabar bedarbių bus. Išeis demonstracijos. Dirbtinos visokios, niekam nereikalingos. Jokių bedarbių šiandien Lietuvoje nėra. Jeigu yra, tai minimum minimorum. Niekur tokių dalykų nėra. Visiškai konkretūs klausimai. Kurie irgi iškyla su mūsų gyvenimo ... Bet kai prasidės nedarbas, sustos fabrikai. Kaip buvo Lenkijoje. Kas darėsi? Prašau, vieną po kitos vyriausybę galima nušluoti. Kas savaite. Bet kas iš to bus?

Tai štai tokie būtų samprotavimai mano klausimu ir ne tik mano, nemažos grupės žmonių, su kuriais mes keletą kartų svarstėme šituos reikalus. Ir aš manau, kad mūsų bendrų pastangų. Aš labai palaikau ir gerbiu Ozolą, bet reikia suformuluoti, iš kokių žmonių pastoviai aprūpinti. Apibendrinti visus tuos pasakymus, pasiūlymus. Kaip tai juos visus į vieną vietą sudėlioti. Kad ir šiandieninius. Ar pas mus čia visko yra? (*Kalba visi, nesigirdi.*) Turime gauti ir tą grupę, kuri /.../. Kuri dirbs pastoviai. „Tiesoje“ – ne tame reikalas.

K. MOTIEKA. Gal kokių dar samprotavimų?

H. JACEVIČIUS. Geros mintys, gražios mintys. O kas mes? Komisijos nariai, kurie sudaryti šio šaukimo deputatai. O antradienį paskutinės sesijos iš tų mūsų komisijos narių /.../ nenorės dirbti. Ir po naujo šaukimo atėję žmonės gali pasakyti /.../. Nepriklausomybės komisija /.../ plano /.../, nereikalinga arba reikalinga ją atnaujinti /.../. O gal naują sudaryti visiškai. Aš ir galvoju: trečią kartą mes susirenkame, labai puikios kalbos. Aš labai dėkingas gerbiamam mūsų Marcinkevičiui, nors jis /.../, gražu klausyti, bet ką toliau daryti? Aš įsivaizdavau, kad mes turėtumėm, kaip jūs, Prezidente, sakote, /.../ ir pateikti savo šaukimo projektą. Jeigu jiems patiks, jiems reikia dirbti. Tegul jie dirba. Ar mes ir toliau būsime tokie? Aš noriu, kad išsirutuliotų, kaip gi daryti? Reikia mums greičiau tą planą parengti, kokios tai mintys, gal, aš norėjau trumpai. Pas mus Plano komitete yra paklodės iš to daromos. Man rodos, yra, kas tai

* Viskas: jie atsiskyrė. Ir nėra ko su jais apskritai taisyti. – Red.

turi daryti /.../. Man rodos, tai yra dalis /.../ Ekonomikos reformos komisija panašų darbą daro, ir aš pateikdamas svarstymui derinau su jais /.../. Kai išgirdau gerbiamo Ozolo pasakymą, tai, reikia, supratau, kad čia mes dirbsime ir dirbsime. O gal ne? (*Kalbasi visi kartu.*) Aš įsivaizduoju, kad žmogus dirba visą laiką praktiškai /.../. Iš kiekvienos komisijos reikia paimti keletą konceptualinių minčių. /.../. Reikia grupę žmonių – apibendrinti. Aš nežinau, ar toks pavidalas, ar kitoks, ir pasakyti tautai, reikia pasakyti liaudžiai, reikia paskelbti, pasakyti, kad yra tokios mintys. Žmonės pasakys, dirbo dirbo ta komisija, o rezultatų nėra.

Mane baugina nacionalinio klausimo aštrėjimas. Kada buvo draugas Gorbačiovas, ne tarp lenkų, kaip aš pastebėjau, kaip mes sakome, o rusų kalbą naudojančių žmonių. Dėl to aš ir drįstu pasakyti šiai komisijai. Aš buvau [susitikęs] su /.../ atstovu iš Maskvos, ten toks plano komiteto /.../ toks kaip ir aš /.../ susitikimą. 250 gražiai aprengtų vyrų ten sėdėjo. Ir tokias ten kalbas aš išklausiau! Man atrodo, kad aš pasakyčiau, kad aš čia lietuvis, /.../ mane ten užmuštų. Toks įspūdis. Kad ten klausai ir atrodo, kur aš pakliuvau? /.../ Kas darosi? Kur mes važiuojame? Duokite butus, darbą. Ir tokios kalbos tęsiasi 2–3 valandas. Ir aš paklausiau tų rusų žmonių. Ir visi sako, kad mes čia Lietuvoje gyvensime ir neišvažiuosime. Ant galo išstojo vienas ir pasakė, reikia lietuvius išvaryti iš Vilniaus krašto, palikti gyventi tik lenkus ir rusus. Važiuokite į Kauną. Ir ką, salė pritilo. Salė lyg tai pritaria. Buvo tokia dramatiška padėtis. Ir išeidamas iš salės vienas lietuvis sako: mes esam šeši lietuviai, matote, kaip reikia dirbti. Dėl ko aš apie tai kalbu? Kai jūs kalbate apie politiką, kažkur reikia lietuviams ir rusams, kurie gyvena kartu su mumis, ne tie, kur atvažiavę, o tie, kur nuo seno čia gyvena, su jais mes nemokame dirbti. Mano protu, eina rinkiminė kova, vėl propaganda. Kad nebūtų kažkokia kaip atsitinka – kaip Užkaukazėje ar kur kitur.

Jūs, politikai, kurie darote šitoje komisijoje tam tikrus pasiūlymus, manyčiau šiuo klausimu reikėtų /.../. Neduok dieve, kad kokia bėda atsitiktų ir tarp mūsų. Nes aš sakau, kartoju, kad išeidamas iš tokio pasitarimo, aš negalvoju gyvenime, tiek pragyvenęs Lietuvoje, kad tokia padėtis yra.

Z. ŽILEVIČIUS. Gerbiamas sekretoriau, Jūs paabejojot skaičiais. Aš jų nesugalvoju. Paėmiau iš „Tiesos“, kur buvo paskelbti straipsniai – statistikos komiteto ir /.../. Aš jų net neanalizavau.

Ir tokia nedidelė atėjo pastaba, kurią čia išsakė pakomisijos pirmininkas. Vis dėlto kaip ne kaip yra, bet mes laukiame ir iš kitų komisijų. Vis dėlto reikia žinoti, kokioje erdvėje mes kuriame tuos savo visus modelius. Aš iš pradžių pabijojau, bet neišdrįsau pasakyti, bet paskui vis dėlto telefonu susiskambinau, pats įrašiau mano iniciatyva munitų, kūrybinį munitinio darbo organizavimą. Jeigu mes to tikrai nepagavome, mes negalime išspręsti nei pinigų klausimo, nei rinkos atgimimo, kadangi nieko...

A. M. BRAZAUSKAS. Žinote, kad profesorius Abelis /.../ prieš /.../ pinigus. Pasaulio ekonomistas, kuris neseniai gavo premiją...

Z. ŽILEVIČIUS. Aš žinau, aš buvau su juo susitikęs. Bet vis dėlto dabar dar norėčiau pasakyti: aš kalbu konkrečiai apie bankus, bankai yra tarpininkai ir vidaus rinkoje, ir tuo labiau užsienio rinkoje. Nei vienas bankas pasaulyje rimto sandėrio nesudarys, jeigu Lietuva nebus diplomatiniais kanalais pripažinta kaip nepriklausoma valstybė. Tai yra aišku. Aš dėl to ir sakau, kad mums [tai] pats pagrindinis klausimas. O tą turi padaryti jau kitos komisijos, kurių čia pirmininkai sėdi. Ir aš vieną kartą buvau pasikvietęs draugą Glavecką. Mes su Sikorskiu buvome. Sako, gausime šimtą milijonų dolerių kredito, nupirksime. Aš sakau, kas jums duos. Galvoju, duos, duos. Ką aš čia ginčysiuos. Bet aš žinau, kad jo niekas neduos. Taip, kaip ir sveikatos apsaugos ministerija prisišnekėjo spaudoje ir per televiziją, kad steigs vienkartinį švirkštų firmą. Bet paskui, kada atėjo reikalas priimti konkretų sprendimą, paprašė TSRS užsienio ryšių banko garantijos. Ir niekas kitų garantijų nepripažįsta. Tai yra natūralu. Ir aš kiek jau turėjau ryšių su Vokietijos bankininkais, Austrijos bankininkais, Amerikos – jie maloniai išgers kavos puoduką, jeigu dar šampano taurę. Pakalbės maloniai. Bet kai tikrai pradėdi klausti, ką nors konkrečiau, realaus, jie eina toliau nuo to stalo, kad mes ne nepriklausoma valstybė, mes neturime garantijų.

A. M. BRAZAUSKAS. Iš kur tos garantijos? Kai paskelbsi nepriklausomybę. O iš kur garantijos.

Z. ŽILEVIČIUS. Tai aš dėl to ir sakau: ką reikia daryti? /.../ Dabar eina kalba apie ekonominius ryšius su užsienio bankais. Čia dabar vėl su skandalu. Aš net nežinau tų ištakų. Tučkienė nuvažiavo. Aš prašiau nuvažiavus pasižiūrėti, ar ten visai šaliai, sako kad tik Pabaltijo. Davė nurodymus aplamai tose šalyse, kur mes šiek tiek, respublikinis bankas ekonominius ryšius su užsieniu turėjo, kokius kontaktus – ir ten jau su skandalu uždaro.

A. M. BRAZAUSKAS. Pagal tą ekonominio savarankiškumo įstatymą turi mums atiduoti. (*Visi kalba, blogai girdisi.*)

Z. ŽILEVICIUS. Man kilo dar viena idėja. Papildyti tą mūsų nutarimą. Mums reikia žūtbūt organizuoti tarptautinį komercinį banką dalyvaujant užsienio bankams. Aš mėginau Vakarų Vokietijoje su vienu bankininku šnekėti, jau jie beveik žada dalyvauti. Bet tai taip pat nėra taip paprastai. Kartais, kai nuvažiuoji į užsienį, jau per televiziją kalba, kad viską padarys. Tai yra euforinis dalykas. Aš mėginau net dabar Maskvoje mėginau, įsteigtas toks fondas, mėginau gauti įstatų pavyzdžių. Tai man ir to nedavė. Aš ieškau kitokių kanalų, nereikia kurti. Jau įstatai sukurti. Nereikia dviračio išradinėti. Mes tada galėtume ieškoti, kaip savo kapitalą įdėti ir pritraukti užsienio keletą bankų suradus gal ką ir čia, visų pagalba, kurie ryšius turėjo, tada mes per jį daug galėtume padaryti. Jis ir būtų garantas. Tada galėtų būti garantas ir gaunant kitur. Tai štai man atrodo, kad mums tame ekonominiame planelyje reikėtų įjungti šitą priemonę.

K. MOTIEKA. Mūsų posėdis eina į pabaigą, gal dar kas nors norėtų.

E. KLUMBYS. Noriu pasakyti, kad vis tiek mes pagal tuos visus popierius, ir pagal mūsų šnekas aišku, kad mūsų nepriklausomybės siekimas nemažės. Reiškia, ekonominė situacija realiai negerės. Dėl to, kad ir Maskva, ir tolimesnė Rusijos dalis nerodys didesnio suinteresuotumo bendradarbiauti išeinant iš to pačio: „Jūs atsiskirsit!“. Bus jau konkretūs nurodymai. Kreipimaisi, kai bus atsiskiriama. Tačiau aš noriu sugrįžti prie kito klausimo, prie Tarybinės armijos klausimų, kuris yra labai svarbus. Jį reikia išskirti, manyčiau, į tris aspektus. Pirmiausia pačios Tarybinės armijos ir statuso klausimas. Čia pagal, kiek aš pamenu, Aukščiausiosios Tarybos sprendimą, buvo nutarimas, kad vesti derybas su gynybos ministerija ir jas užbaigti iki š. m. sausio 1 d. Niekas neaišku, ir kas ten priimta, ir ar išvis kas buvo daryta. Antras dalykas, tai yra mūsų tarnaujantys vaikinai Tarybinėje armijoje. Reikia galvoti, jeigu apie mechanizmus, kaip juos reikia grąžinti į Lietuvą. Ir trečias dalykas yra dabar bent pats svarbiausias, kad mes tuoj vėl susidursime su pavasariniu ėmimu. Situacija bus dar sudėtingesnė, ir jeigu aną kartą rudenį buvo šnekos, kad mes nepasiruošę, per tą laiką vėl absoliučiai nieko nepadaryta. Ir galbūt nors šituo klausimu mūsų komisija gali kažką padaryti. Nes situacija bus žymiai sudėtingesnė pavasarį. Kas liečia mūsų vaikus, dabar begalės žinių dėl sudėtingos jų padėties. Vyksta fizinis ir moralinis kankinimas.

K. MOTIEKA. Ar bus dar norinčių?

R. OZOLAS. /.../. Visiškai pritariu akademikui Vilkui, kuris yra pasakęs, kad neturime bijoti įstumti Lietuvos į nepaprastai sunkią padėtį, žymiai sunkesnę, negu dabar, nes tikrai per šitokią padėtį yra galimas išėjimas į lengvesnę padėtį. Persiorganizuoti logiškai, logiška seka, iš šitos sistemos į kitą sistemą yra neįmanoma. Iš principo. Ir reikia šitą puikiai suprasti, kad vieną kartą ateis metas, kada turės visas lūžti ir griūti. Geriau tegul tai lūžta ir griūva tada, kai mes paskelbiame nepriklausomybę, o tą nepriklausomybės skelbimą patys kontroliuojame, negu kad lūžta ir griūva stichiškai, tai yra iškilus stichijai iš apačios, kas gali visiškai atsitikti bet kuriuo momentu, jeigu mes nesugebėsime bent minimaliai valdyti socialinių procesų. Šitai yra elementaru.

A. M. BRAZAUSKAS. Bet gerbiamas Ozolai, Vilkas ir ką kitą pasakė.

R. OZOLAS. Aš žinau.

A. M. BRAZAUSKAS. Vilkas pasakė, kad būtina sąlyga, kad toliau klestėtų nepriklausoma Lietuva, yra geri ir nepaprastai geri santykiai su Tarybų Sąjunga.

R. OZOLAS. Aš visiškai sutinku.

A. M. BRAZAUSKAS. Tai mes žiūrime iš savo pozicijų. Bet reikia pažiūrėti iš anų pozicijų. Kaip jie norės draugauti su mumis. O gal reikėtų pabandyti kokią tai žvalgybą giluminę?

R. OZOLAS. Aš visą laiką šnekėjau, kad Rusija yra ir bus mūsų elgesio kriterijus. Bet tai mūsų kaip politikų priedermė yra rasti tokį *status quo*, kuris leistų mums daryti tai, ką mes norime. Leistų, įgalintų netgi.

A. M. BRAZAUSKAS. Tai gi mus paleido. Mes patys negalime.

K. MOTIEKA. Man atrodo, kad yra dar vienas iš tų aspektų, ką mes turime pasvarstyti ir /.../ savo darbuose, būtent, mums labai svarbus kaimynas iš Rytų – Tarybų Sąjunga. Iš tikrųjų svarbus. Bet dabar, sakykim, Tarybų Sąjunga niekada su tuo nesutiks. Tai ką, mes stovėsime vietoje?

A. M. BRAZAUSKAS. Štai yra įstatymo projektas apie išėjimą iš Tarybų Sąjungos.

K. MOTIEKA. Palaukite. Visų pirma, mums tas projektas visiškai netinkamas.

BALSAS. Bet jiems tinkamas.

K. MOTIEKA. Antras dalykas. Jie ir daro, kad jiems tinkamas, kad iš Tarybų Sąjungos išstoti negalėtum. Mes visi skaitėme. Čia yra didžiausia nesąmonė, kokia tikrai gali būti. Čia yra taip viskas sutvarkyta, kad niekas niekada iš Tarybų Sąjungos išeiti negalės. Ir tai, kas įrašyta Konstitucijoje – apsisprendimo teisė. Jeigu ji anksčiau suteikdavo kažkokias tai viltis, dabar ji neduoda jokių vilčių. Patikėkit manim.

A. M. BRAZAUSKAS. Kad nelabai konkrečiu.

K. MOTIEKA. Sunku pasakyti.

A. M. BRAZAUSKAS. „Ureguliuotą sąsąsą su biudžetom SSSR“. „Uregulirovanije imuščestvennyh otnošenij respubliki s sojuznymi respublikami“*.

K. MOTIEKA. Taip kad vien tas faktas, kad Tarybų Sąjunga sakys: ne, mes nesutinkam, ne, mes jums padarysime tą ir tą. Tai man atrodo, kad tokie pareiškimai iš Tarybų Sąjungos pusės, taip pat ir iš mūsų pusės neturi nei sulėtinti, nei nuvertinti mūsų šito darbo. Čia irgi yra viena iš mūsų darbo krypčių ir, būtent, aš sakčiau, mes turėtume dar paaštrinti savo dėmesį į visus tuos sprendžiamus klausimus ir dar smulkiau, dar detaliau apsvastyti, kaip elgtis mums tokiais atvejais.

R. OZOLAS. Atsiprašau, ties ta vieta aš noriu būtinai pridurti. Kaip Rusija parengė dabar gyvenimo be Lietuvos planą, lygiai taip pat Lietuva turi parengti gyvenimo be Rusijos planą. Tai bus pragyvenimo lygis, galbūt bus žymiai žemesnis pradžioje, bet tas pagreitis, kurį mes įgysime atsiremami nuo visiško savo jėgų aiškaus įvertinimo, bus perspektyvoje politika mūsų.

J. PALECKIS. Gal ir reikia tokį planą rengti, bet tai bus mūsų didžiulis mūsų visų pralaimėjimas. Aš įsitikinęs, kad reikia siekti, kad to plano nereikėtų visiškai panaudoti, nes neįmanoma. Mes kažkaip tai net neišsivaizduojame, kad Rusija visgi gali judėti ir turi pajudėti demokratijos link. Ir jeigu mes klausiamo, reikia, ar Tarybų Sąjungos sudėtyje, ar ne, tai čia gi tarpinis klausimas. Jeigu mes einame į demokratiją, o demokratijoje lemia dauguma, o mes gerai žinome, ko nori Lietuvos gyventojai, tai savaime aišku, kad ne Tarybų Sąjungos sudėtyje. Tikrai kitas klausimas, kaip eiti į tą nepriklausomybę – ar išskleidžiant demokratinis institutus, ar juos suglaudžiant, kumščiu pramušant tą sieną. Man atrodo, išskleidžiant, padedant ir kitoms respublikoms, ir Rusijai. Ir aišku, jeigu būtų kažkoks tai pavojus lįsti į chaosą, galima užblokuojant ir skelbti šitas /.../. Tikrai vienas iš tokių, man atrodo, nelabai gerų momentų yra, kad pas mus yra tokių pasiruošusių skelbti nepriklausomybę, o vykdyti – tai kažkas tai kitas vykdyt. Jūs teisingai pasakėte, kad pagrindinis darbas bus po to. Tūkstančiai sudėtingiausių, sunkiausių derybų, ir jeigu mes tam neparuošime žmones, žmonės išsivaizduos, kaip dabar rinkiminėje kampanijoje kalbama, kad nepriklausomybės paskelbimas čia pat, mes tuoj šitą padarysime, bus didžiausias nusivylimas, kai pasirodys, kad didžiulis yra tarpas yra tarp paskelbimo nepriklausomybės ir realizavimo.

R. OZOLAS. /.../. Nusivylimas neišvengiamas. Galbūt net dešimtmečiais. Bet be to neįmanoma.

J. PALECKIS. Bet geriau tas iliuzijas išsklaidyti, ir sklaidykime visi kartu.

A. M. BRAZAUSKAS. Aš nenorėčiau sakyti, kad tai neįmanoma. Mes turime paklupdyti visą Lietuvą ant kelių, pasmerkti badavimui ir daugeliui kitų nemalonumų. Ir dar aš labai abejoju, kad šis kelias optimalesnis.

R. OZOLAS. Man atrodo, kad mes paskui Lietuvą klaupsimės.

A. M. BRAZAUSKAS. Nušluos kaip pūką.

J. PALECKIS. Man atrodo, kad reikia išeiti kuo demokratiškiau, kuo greičiau kiek įmanoma, bet su kuo mažiausiais nuostoliais. Jeigu sakyti, kad mes galime viską prarasti ir, sakysim, tam, kad už mėnesio ar už pusės metų rizikuoti viskuo, kad tapti nepriklausomais arba sakysim, nežinau, už dviejų ar trijų metų viską šitą padaryti ramiai ir gerai. Pagaliau, apgalvojant, kokia bus situacija Maskvoje ir mums visiškai ne tas pats, jeigu Vokietija, jeigu Anglija ir Amerika galvoja, kaip išsaugoti dabartinius žmones, kadangi jie supranta, kad, jeigu ateis kiti, tai bus didžiulė grėsmė net ir supervalstybei Amerikai. O mums, mes, deja, kaip tik niekad nebūsime didžioji valstybė. Netgi mes nebūsime net ir vidutinė valstybė. Mes buvome ir būsime maža valstybė. Norvegijos, Suomijos, Danijos lygio, o mes kartais ir išsivaizduojame, kad mes jėga, kažką padarysime. Mūsų jėga ne jėgoje, o teisume. Mūsų jėga demokratijoje. Jeigu pasaulis, jeigu mūsų šitas regionas eina į demokratiją, tai mes irgi eikime su juo. Bet neabsoliutizuokime, kad viskas priklauso nuo mūsų pačių, nuo įvykių Lietuvoje, nuo įvykių kaimyninėse šalyse. Ir mes kalbėjome apie tai. 16-ta vasario buvo didvyriškas drąsus faktas, bet ne jis nulemia

* „Sureguliuoti atsiskaitymus su TSRS biudžetu.“ „Respublikos turtinių santykių su sąjunginėmis respublikomis sureguliuojimas.“ – Red.

Lietuvos likimą. Nulemia Lietuvos likimą įvykių vystymasis kaimyninėse imperijose, kurios sugriuvo. Ir jeigu dabar žmonės Maskvoje demontuoja tą imperiją, mums reikia irgi jiems padėti pirmiausia, aišku, galvojant apie savo interesus.

R. OZOLAS. Jeigu mes nepasieksime, kad Lietuva išsilaisvintų, tai mes galėsime pasakyti, kad mes nusikaltome. Nes visos galimybės yra jai tapti laisva.

A. M. BRAZAUSKAS. Politiškai.

L. SABUTIS. Politiškai, bet ne ekonomiškai.

R. OZOLAS. Tai sakyčiau, priimkime labai gerą terminą, kuris yra pasiūlytas gerbiamo Misiūno: formaliai laisva. Tai yra tikslus apibrėžimas. Ir dabar aš noriu pasakyti štai ką. Jeigu mes nesielgsime kaip laisvi, būdami nelaisvi, mes iš tiesų liksime nelaisvi. Čia yra formulė.

A. M. BRAZAUSKAS. O ką, mes nesijaučiame laisvi? Mes patys laisviausi pasidarėme. Reiškia, partija laisva.

L. SABUTIS. Nepaklusniausi.

R. OZOLAS. Šito nereikia – nepaklusnumo. Reikia laisvės.

A. M. BRAZAUSKAS. Partija laisva. Ekonominis savarankiškumas – ant popieriaus mes jau turime šiandieną. Priėmėme. Pas save priėmėme visą krūvą, štai Justinas kalbėjo, geriausių įstatymų. Mes ignoruojame visus Sąjungos įstatymus. Praleidžiame per savo filtrą Aukščiausiąją Tarybą, visus įstatymus, kurie yra priimami Tarybų Sąjungoje. Kariuomenę lauk iš Lietuvos, kokia dar laisvė šiuo konkrečiu atveju? Mes kelyje į nepriklausomybę.

R. OZOLAS. Pavyzdžiui, aš visiškai nesakau, kad tai yra labai gerai. (*Visi kalba.*) Mes turime padaryti, atsisėsti su draugais. (*Visi kalba.*)

J. MARCINKEVIČIUS. Vienam sakiniui tiesiog prašau laiko. Man labai patinka ta sąvoka, kuri čia buvo panaudota – nepriklausomybės turinio kaupimas. Šitą mes darome iki šiol. Ir man atrodo, kad mes jį privalome daryti ir toliau. Žvelgiant atitinkamai [i] kitus projektus, gal net kelis variantus turėti. Turėti ir tą patį, taip sakant, patį opiausią ar patį mums reikalingiausią – nepriklausomybės skelbimo variantą. Tačiau nepriklausomybės turinio kaupimas, tai man atrodo būtų toks realiausias šiandien visų mūsų uždavinys įstatymdavystėje ir mūsų ekonomikoje, o ypač trūksta šito. Santykiai su užsieniu – ekonominiai ir politiniai. Visa tai ir bus tai, ką mes vadiname nepriklausomybės kaupimu.

Č. KARBAUSKIS. Man rodosi, kad šitą reikės mūsų komisijai deklaruoti. Deklaruoti, kad mes siūlome Lietuvai kaupti nepriklausomybę, o ne skelbt nepriklausomybę. Jeigu mes ją tikrai paskelbsime naujai Aukščiausiąjai Tarybai atėjus, tai mes turėsime labai didelių bėdų ir mes, nežinau, gal kiekvienas komisijos narys, nes dažniausiai būna taip. Mes neoficialiai gal ir kitaip šnekame, kitaip galvojame, o oficialiai [reikėtų] truputį kitaip galvoti. Mums turbūt reikėtų tikrai užsiimti poziciją ir iš tos pozicijos galima komisijoje ką nors dirbti. O kitaip, mes gi čia vieni kitiems prieštaraujame. Aš klausausi gerbiamo Ozolo, klausausi tų didžiųjų politikų šiandien Lietuvoje esančių, kurie šešiese septyniese veda mūsų posėdį ir kartais aš su gerbiamu Ozolu sutinku. Lygtai labai protingos filosofinės išvados. Bet atėjome prie galutinės išvados, ir ta išvada, man rodos, šiuo momentu nepriimtina. Bent jau mano pozicija, paprasto žmogaus pozicija, nepriklausomybę šiuo metu mes galime tikrai gauti. O paimti šiuo momentu negalime. Ją reikia kaupti, kaupti, kaip sako poetas – tai žingsniai į nepriklausomybę. O tie žingsniai galimi tik išsaugant Rusijos geranoriškumą. Neišsaugosime Rusijos geranoriškumo, nebus tų žingsnių, protingai mes neisime į nepriklausomybę. Tikrai neisime, jei tai darysime negeranoriškai. O mes, aš buvau ką tik Kremliuje, po Gorbačiovo sugrįžimo, darbininkų ir valstiečių pasitarime. Pasižiūrėjau, kaip į mus reaguoja eilinis Rusijos žmogus. Žinote, kol kas mes geranoriškumo tikrai neišsaugom. Ir apie tai mums reikia galvot. Turbūt apie tai mums reikia kalbėti. Šiandien renkame parlamentą ir pasirenkame žmones, nes vien deklaracijomis labai daug ko neduosime. Ne dirbame, o deklaruojame. Ir su deklaracijomis mes, man atrodo, tikrai pridarysime Lietuvai labai daug bėdų. Kad ir apie ekonomistus šnekėjome, ir tai mūsų galingi ekonomistai teoretikai vis tikrai tiek daug deklaracijų skelbia. Praktinio ryšio nėra ir paskui gaunasi, kaip sako rusai: „Lebed, rak, da ščiuka“*. O rezultatų nėra.

R. OZOLAS. Gerbiamas Karbauskis, aš kaip tik siūliau sudaryti darbo grupę, kuri dirbtų kasdien. O jūs siūlėte paskelbti deklaraciją. Tai galbūt taip buvo. O antra vertus, aš visiškai pritariu tam, ką jūs sakote, ir galvoju, kad turinio kaupimas yra mūsų kasdieninis darbas, tačiau šalia to mes ruošiamės išėjimui, kuris anksčiau ar vėliau įvyks. Geriau, kad įvyktų draugiškai. Ir Rusijai sutinkant su mumis. Bet jeigu šito negalės būti, bet tai turi būtina įvykti Rusijai ruo-

* *Gulbė, vėžys ir lydeka.*
– Red.

šiantis pradėti agresiją prieš Lietuvą. Tada nepriklausomybės skelbimas yra užkarda juridinė prieš jėgos panaudojimą. Jeigu šito nepadarysime, tai bus nulis.

BALSAS. /.../ (*Nesigirdi*).

R. OZOLAS. Mes viską galime. Mes galime numirti. Ant mūsų bomba gali dabar nukristi. Gali čia ateiti automatininkai ir sušaudyti mus. Galima viskas. Bet galvokime apie tai, kas turi būti.

A. M. BRAZAUSKAS. Sako, kad galime iššaukti šitą.

Č. KARBAUSKIS. Šituos Rusijos veiksmus mes galime dirbtinai iššaukti.

R. OZOLAS. Na tada bijokime visko ir /.../. Tada nėra ką daryti.

K. MOTIEKA. Ateina laikas, kada jau reikia /.../. Aš tikrai pora žodžių. /.../. Galima surasti galimybę per Prezidiumą tą /.../.

A. M. BRAZAUSKAS. Darbo grupės iš Prezidiumo žmonių mes padaryti negalime. Niekas dabar negalime suspėti paruošti eilinei sesijai. Ta sesija tęsis visą savaitę, gal perkelsime ir į kitą savaitę. (*Kalbasi, nesigirdi*.) Visur tas pats, turi būti žmonės, kurie dirbtų ir atitrūktų nuo visų kasdienybių. Čia nieko nebus, nes mes čia sėdintys turime savo darbą.

BALSAS. Iš Mokslų akademijos žmones reikia pritraukti, iš universiteto.

(*Visi kalbasi apie žmonių pritraukimą nuolatiniam darbui*).

A. M. BRAZAUSKAS. O kas iš čia esančių gali. Draugas Ozolai, kas dar gali dirbti? Iš mūsų aš siūlyčiau Sinkevičių. Motieka gali.

K. MOTIEKA. Galiu ir aš.

A. M. BRAZAUSKAS. Reikia būtinai ekonomistų. Ką mes galime paimti iš ekonomistų? /.../. Gerbiama Rutkauską. Man atrodo, kad laiko turi draugas Zaikauskas.

(*Stenogramos pabaiga*)

Atsisveikinimo
repeticija. Romualdas
Augūnas. Spalio švenčių
demonstracija-1. Vilnius.
1979. Iš knygos *Sapnuoju
Lietuvą*, p. 188, 2011.

MINĖJIMAI

LINAS V. MEDELIS

TU MANO NAKTIS
IR DANGUS**Apie Maironį beveik be lyrikos*

Pasakojama, kad Maironio mirtis (1932 metų birželio 28) tautai nepadarė didelio įspūdžio. Gal todėl, kad jis kaip asmenybė daugeliui jau buvo miręs gerokai anksčiau. Kaip gyvas žmogus buvo svetimas ir tolimas. Jis buvo jau simbolis, o gyvų simbolių nebūna. Statula. Paskutiniaisiais gyvenimo metais jam pačiam tautinio dainiaus aureolė tikriausiai buvo našta, tačiau bet koks atsitolinimas nuo įprasto pagarbos ir garbinimo lygio arba nuopelnų menkinimas žeidė. Jaunoji poetų karta stengėsi nuo jo laikytis nuošaliau: pūtė kiti literatūriniai vėjai, kitos buvo nuotaikos, o Maironis jau buvo „retro“, į jo kūrybą ir patriotizmą jaunimas žiūrėjo ironiškai, pašaipiai, arogantiškai. Gal dėl to jis nedalyvavo savo 60-mečio minėjime. Kažin, ar dalyvautų ir šių dienų 150-mečio iškilmėse, paskaitęs tokį savo „enciklopedinį“ pristatymą viename populiariame dienraštyje: „Jonas Mačiulis-Maironis yra kunigas, poetas, profesorius ir visuomenininkas. Gimė 1862 m. spalio 21 d. Pasandravio dvare, Šiluvos valsčiuje, Raseinių apskrityje. Mirė 1932 m. birželio 28 d. Kaune. Maironis žinomas kaip XIX ir XX a. lietuvių romantizmo poetas, parašęs tokius Lietuvoje žymius kūrinius kaip „Trakų pilis“, „Lietuva brangi“ ir daugelį kitų. Kaune veikia jo vardo muziejus“.

Penkios skriaudos Maironiui

Visi Maironio biografijos tyrinėtojai išvardina po keletą didžiųjų Maironio gyvenimą aitrinusių tarytum negyjančių, apgyjančių ir vis maudžiančių žaizdų. Alfonsas Nyka-Niliūnas jų vardiją penkias.** Štai jos:

1. Tauta nesidomėjo gyvu Maironiu ir tą savo nesidomėjimą išreiškė, nerasdama jam vietos savo tarpe ir „išstremdama šį pusdievį į abstrakčios legendinės egzistencijos Parnasą“. Visiems genijams tai teko patirti, ne visi tą tylą pakėlė tylėdami. Neoriginalus genijaus ar didelio talento santykis su minia – esi ne vienišas, bet vienas, ir tik tas „vienas“ tave gali giliai suprasti.

Tai buvo pirmas didelis jo nusivylimas dar kūrybos pradžioje:

*Einu nesuprantamas vienas keliu
Be draugo, ir nieks nepalydi;
Nors verkia širdis, linksmai juoktis galiu,
Ir kūdikiai laimės pavysdi.*

Ko siekiu ir alkstu, 1895

Antroje gyvenimo pusėje tas jausmas tapo dar ryškesnis. Jis ieškojo gyvo bendravimo ir šilumos, o buvo uždarytas – ypač tas pasijuto paskutiniaisiais gyvenimo metais – „auksiniame narve“.

2. Didžiausia Maironio auka – ne tik kad jis rašė apskritai, o kad jis rašė merdėjančia „aukštuomenės“, didžiosios dalies inteligentijos niekinama leisgyvės tautos mirštančia lietuvių kalba. Juk negalime paneigti, kad, pasak Nykos-Niliūno, tokios ištikimybės savo tautai niekuomet neatsvers nei doleris, nei šaldytuvas, nei automobilis, nes Maironis tikrai būtų galėjęs nušvisti

* Straipsnio pavadinimui paimta eilutė iš Maironio poemos „Mūsų vargai“: „Daug kentėjus, tėvyne, užmirški vargus! / Juk tu mano naktis ir dangus!“ – Aut.

** Nyka-Niliūnas A. Temos ir variacijos. Literatūra, kritika, polemika. Vilnius, Baltos lankos, 1996, p. 4–6.

daug stipriau, daug galingiau kur kitur – Peterburge, Maskvoje, ar Varšuvoje, kaip, pavyzdžiui, Jurgis Baltrušaitis*.

J. Baltrušaičio eilės yra savo laikmečio rusų simbolizmo viršūnė, jo kūryba lietuviškai iki tokio lygio, deja, nepakilo. Galima ir paradoksaliai, priešingai paklausti: kaip toli būtų pasklidęs garsas apie Adomą Mickevičių, jeigu jis būtų rašęs lietuviškai?

Maironis pasirinko kelią, kuriame jį matome, ir, svarbiausia, mūsų poezijai jis uždavė lietuvišką toną: „Maironio reformų komplekse reikšmingiausias momentas buvo mūsų kalbos struktūrai netinkančios, iš lenkų paimtos silabinės eilėdaros pakeitimas tonine ir jos normų (metrų, strofų etc.) konkretus kūrybinis pritaikymas.“**

3. Patriotizmas, idealizmas gadino nervus ir sveikatą, bet kartu tai buvo postūmis kūrybai ir... kliūtis dvasininko karjerai. „Litvomanija“ ir, be abejo, „litvomaniška“ poezija užkirto kelią vyskupystei, kurios Maironis troško ir jautėsi jos vertas.

Prolenkiška bažnytinė hierarchija stengėsi neprisileisti įtakingo lietuvių visuomenės veikėjo. Titulų būta – 1903 m. jis tapo Mogiliovo garbės kanauninku, nuo 1911 m. prelatas, 1914 m. Žemaičių konsistorijos oficiozas; tačiau vyskupo žiedo, kaip M. Valančius ir A. Baranauskas, jis negavo. Todėl Maironis jautėsi negalįs kaip lygus stovėti jų gretose. O jis juk buvo lyderis ir „niekuomet gerai nesijautė antraeiliam vaidmenyje“. Taip buvo Peterburge, kur jo nuopelnai lietuvių lyginami su Vinco Kudirkos nuopelnais Varšuvoje, taip buvo ir Kaune, kur šita nuoskauda išsiliejo eilėmis:

*Ir šitai kaip kareivis nelygių kovoj
Be garbės ir be vardo tėvynėj laisvoj
Aš perblokštas ir vienas!..*

Skausmo skundas, 1927

Lapo viršuje, kampe, brūkštelėti žodžiai: „Spausdinti tik po mano mirties“.

4. Dar viena žaizda, skaudus smūgis buvo jo poezijos reikšmės ir vertės neigimas, kai Lietuvą pasiekė pirmosios modernizmo bangos. Jaunimui pranašo šešėlis užstojo šviesos blyksnius iš Vakarų. Tačiau, norėdami to ar ne, Maironio mokyklą praėjo visi: „Visas vadinamas „pomaironinės“ kartos branduolys išėjo Maironio mokyklą – vieni greičiau išsivaduodami, tik pradžioje pajusdami jo poveikį, o kiti patirdami stipresnę ir giliau siekiančią įtaką.“***

Tą mokyklą, net stengdamiesi nepripažinti Maironio, perėjo ir jaunieji XX a. trečiojo–ketvirtąjo dešimtmečio poetai. Kiekvienas naujas literatūrinis judėjimas laikė savo pareiga atsiriboti ir kritikuoti Maironį. O kai negali pripažinti įtakos, vertės, aukščio, puikybės gali sutramdyti tik nužudydamas fiziškai ar dvasiškai, sumenkindamas ar pajuokdamas.

Patriotinė, liaudiška, valstietiška poezija traukėsi. Maironis jautėsi asmeniškai įžeistas. Nuo jo nusigręžia ne tik modernistai, bet ir konservatoriai, kai kurie jų kaltino Maironį, kad jis tiesiog nesupranta šiuolaikinių problemų. „Laisvėje“ (krikščionių demokratų politikos ir literatūros dienraštis) apie poemą „Mūsų vargai“ aktyvus Krikščionių demokratų partijos (o Maironis buvo vienas jos kūrėjų) veikėjas A. Šmulskštys-Paparonis rašė: „.../ Be reikalo Maironis dabartinius laikus kliudo. Jisai, man rodos, šių dienų nesupranta. Žiūri į jaunosios Lietuvos kovą, kaip žiūri nuo kranto turistai į beplaukiantį audringą jūrą laivą. Mato, tiesa, jame tam tikrą judėjimą, skiria gal žmonių siluetus, bet nejaučia tos mirtinos kovos, kurią veda jūrininkai su išėjusia jūra ir negirdi agonijos šauksmų /.../. Maironi! Nors tavo siela žvaigždžių takus pažino ir ne vienam keleivių žemės nušvietė kelią, bet tave patį aš matau saulolaidos masinančiojo šviesoje ir tariau, gerbdamas tavo vardą: „Labanakt, Maironi!“****

Maironis ilgai tylėjo. Kaip vieną retą jo protesto formą galima prisiminti atsisakymą dalyvauti savo 60-mečio minėjime [1922].

5. Paskutinis, bene skaudžiausias Maironio nusivylimas – nepriklausomybę atgavusios tautos laisvo gyvenimo realybė. „.../ Išsivadavusi tauta, vadovaudamasi realistine nemirtingojo ginklanešio Sancho Pansos išmintimi lavonus kuo greičiau guldėti į grabą, o gyviesiems pulti prie ragaišio, buvo per daug užimta kasdieniškais rūpesčiais, kad dar galėtų rūpintis praeities liekanomis bei sentimentais.“***** Maironio dalyvavimas įvairiose valstybinėse šventėse buvo tapęs lyg koku gero tono ženklu, ir jis sako kalbas: Vasario 16 – ają, Aukštųjų kursų atidaryme, atidengiant paminklą žuvusiems už tėvynę, Vytauto Didžiojo metinių progą... Jis nedalyvauja valstybės organizavime ir valdyme tiesiogiai, tampa reprezentaciniu asmeniu, kviečiamas atlikti religinių apeigų. Jis norėjo, kad šalyje klestėtų dvasinė ir materialinė gerovė, be įtampos ir klasinio priešiško. Jis tapo spindinčia valstybės emblema oficialiose iškilmėse. Tačiau jam visada kluvo visuomeninio idealizmo stoka, spekuliacija

* Nyka-Niliūnas A.
Temos ir variacijos.
Literatūra, kritika,
polemika. Vilnius,
Baltos lankos, 1996,
p. 293.

** Ten pat, p. 7.

*** Zaborskaitė V. Mai-
ronis. Vilnius, Vaga,
1987, p. 409.

**** Ten pat, p. 420.

***** Nyka-Niliūnas A.
Temos ir variacijos.
Literatūra, kritika,
polemika. Vilnius,
Baltos lankos, 1996,
p. 5.

patriotizmu, kai aplinkui vis labiau ryškėjo socialinė atskirtis, kyšininkavimas, valstybės turtų švaistymas, biurokratija...

Valstybė ir tautos gyvenimo gerovės matai kaip tada, taip ir dabar buvo labai neaiškūs. Algirdas Julius Greimas, kažkur šalia Paryžiaus galvodamas apie šiandieninę (būsimą) nepriklausomą Lietuvą, aiškino (tik niekas nenorėjo girdėti): „Kalbant apie Lietuvos gerbūvį, jos ateitį – vienintelis išeities taškas – pats biedniausias lietuvis“ [1958].* Maironis kartais nubraukdavo ašarą dėl „biednystės“, bet giliau tuos rūpesčius palikdavo Dievui.

Tačiau apie valdžios dorovinę neįgalumą Maironis kalbėjo drąsiai, nepaliaudamas tikėti, kad viską galima pakeisti griežtais žodžiais ir eilėmis. O politiniai Maironio idealai nebeatitiko realybės. Lietuvos realybė buvo pasimetusi. Dar prieš karą Vincas Mykolaitis-Putinas rašė: „Šiandien, kai jau mes išgyvenome Maironio epochos obalsius, jos entuziazmą ir kai turime jos pasiektą tikslą, pajutome aplink save nykią tuštumą, susmulkėjimą ir kūrybos pajėgų nykimą, nes mes nežinome, ko siekti, ko ilgėtis ir už ką kovoti.“**

Tolinamas ir tolstantis

Vienas dabar žinomas publicistas yra pasakojęs: „Kai pirmą kart mažoje kaimo bažnytelėje, Lietuvos viduryje atsitiktinai išgirdau giedant „Marija, Marija, skaisčiausia lelija...“, tiesiog nustėrau: nepaprasta, nepaprastai lietuviška giesmė“. Žinoma, tai subjektyvu, asmeniškai ir, be abejo, skonio dalykas. Tada, gal prieš porą metų vidurinę mokyklą baigusiam jaunuoliui nei labai rūpėjo, nei jis žinojo, kas parašė žodžius, kas kūrė muziką. Anais laikais literatūros mokytojai retai išdrįsdavo atkreipti moksleivių dėmesį į šventus dalykus, kurie iš vadovėlių būdavo cenzūros išbraukti. Taip jis ir išaugo – padorus žmogus, bet nei cicilikas, nei karštas katalikas. Vanda Zaborskaitė, praėjus dar šešiasdešimčiai metų po Maironio mirties, rašydama apie kitą nuostabią giesmę (jai muziką sukūrė Juozas Naujalis) jau galėjo ir Dievą paminėti: „/.../ giesmė „Lietuva brangi“. Jos spindintis grožis, širdis pavergianti įtaiga stiprina mūsų tikėjimą tuo, kad žmogaus dvasios kūriniai yra nesunaikinamas tautos lobis, ištveręs visas negandas ir kančias, išvedęs mus iš imperijos griuvėsių į naujos laisvės krantą. Šis meno kūrinio tvarumas sutvirtina mūsų tikėjimą gyvos žmogaus dvasios galia. Dėl to mes priimame iššūkį iš pinigais pertekusių barbarų, iš valdžios trokštančių savimylų, iš atgal besigręžiančių „buvusiųjų“, priimame iššūkį – visi tie akademikai nubrizgusiais švarkeliais, vargetos poetai, dailininkai ir menininkai – priimame iššūkį visų mūsų ateities vardan. Maironio ir Naujalis tikėjimo, doros ir darbų vardan, tardami iš jų dvasios kylančius žodžius: Padėk mums, Dieve!“ [1994]***

Žodžius, tas Maironio kalbos formas, liaudies priėmė kaip savas, jo eilėms melodijas dažnai kūrė pati. XIX pabaigos, XX amžiaus pradžios Lietuva mažai raštinga. Po aukštais medžiais, po šiaudiniais stogais (retame dvare bebuvu kalbama lietuviškai) skambėjo Maironis. Atsiverskime Irenos Slavinskaitės komentarus Maironio raštų pirmame tome [1987] – manykim, suskaičiuota toli gražu ne viskas, bet tikrai liaudies dainomis virto: „Miškas ūžia“ – užrašyta 25 dainos variantai, „Putino daina“ – užrašyta 11 dainos variantų, „Užtrauksme naują giesmę“ – 16 variantų, „Lietuva brangi“ – 19 variantų, „Ar skauda man širdį?“ – 32 variantai, „Oi neverk, motušėle“ – 15 variantų... Ką tai reiškia? Tai reiškia, kad Maironio eilės buvo perduodamos iš lūpų į lūpas, kad jos įsimintos neturint tiksliai užrašyto teksto, arba, gal būtų, pritaikomos savo tarmei, savo ausiai, kaip neužrašyti į penklines plito tų dainų melodijų variantai, kurių kiekvienai dainai yra bent po keletą.

Štai klasiko ženklas! – daina, ryšys su visuomene, nelyginant pokalbis su kiekvienu žmogumi. Bet profesorė Viktorija Daujotytė šiandien Maironį vadina tolinamu ir tolstančiu. Vienas jos esė, vertinantis Maironio kūrybą, bandymas sulaukyti tolstantį Maironį, taip ir pavadintas: „Tolinamas ir tolstantis Maironis“: „Maironį pritemdo vertinimai, analizės, interpretacijos... Sakau: Maironis, pritemdytas vertinimų, analizių. Bet neturiu kitos galimybės sulaukyti tolstantį Maironį...“****

Tačiau tolinamas ir tolstantis poetas tokiu tampa ne tik dėl per didelio literatūros mokslo dėmesio. Taip, kiekvienas jubiliejus, iškilmės pagal ilgai derintą planą ir sąmatą, tos kalbos, tie orkestrai ir citatos veikia toliau, nei artina. Sunkiausia našta ir šiomet, minint Maironio jubiliejų, atrodo, vėl atiteko moksleiviams, bibliotekininkams, veteranų chorams... Jausmų prasme Maironio metai kai kam tėra ne daugiau nei gėlių vainiko padėjimas prie šaltos skulptūros kojų. Nusišukai ir pamiršai.

Kita vertus, juo toliau, juo labiau „poezija tampa išprususių ir išlavėjusių dvasios žmonių užsiėmimu“***** ypač šiandien, kai valdžioje televizorius ir internetas. Poezijai pajauti reika-

* Greimas A. J. Iš arti ir iš toli. Literatūra, kultūra, grožis. Vilnius, Vaga, 1991, p. 317.

** Zaborskaitė V. Maironis. Vilnius, Vaga, 1987, p. 287.

*** Ten pat, p. 114.

**** Daujotytė V. Minėti Maironį, Lietuvą, viltį. Kalba Maironio 150 metų sukakties minėjime Šiauliuose. 2012 m. spalio 19 d., <http://siauliai.lcn.lt/skelbimai/>; 491.

***** Nyka-Niliūnas A. Temos ir variacijos. Literatūra, kritika, polemika. Vilnius, Baltos lankos, 1996, p. 15.

lingas ne tik jausmas, bet ir protas. Dar kažkas. Gal būt, patriotizmas – norint Maironį pakęsti, reikalinga savyje turėti ir patriotizmo.

Simptomiška, kad pradžioje paminėto „enciklopedinio“ Maironio apibūdinimo autorius atrinko, jeigu neminėsime „ir kitų“, tik du kūriniai – labiausiai patriotiškus „Trakų pilis“, „Lietuva brangi“, – ir... tarsi tokius nučiupinėtus, nudrengtus, nudėvėtus pabodusius daiktus. Ar tai tokia klasikų dalia? Gal kaip tik todėl, kai norima atskirti poeziją ir patriotizmą, galima pasakyti ir taip: „Maironis ir šiandien tebėra nežinomas, neįvertintas, neatskleistas ir, iki tam tikro laipsnio, nesuprastas. Ir čia kaltas ne kas kitas, kaip tik tam tikras iš kartos į kartą paveldimas „patriotinis kompleksas“, vis dar fatališkai tebežlugdantis gyvo ir iš anksto nenulemtą kontakto su poezija galimybę.“*

Ar taip gali būti? Ne, negali! Maironis ir žinomas, ir įvertintas, ir atskleistas, ir suprantamas. Savaip. Oficialiai. Artimesnio kontakto su poezija galimybė... – teisingai. Tačiau be patriotizmo Maironis, kaip kūrėjo visuma, neįmanomas.

Sovietmečiu Maironis vienu buvo suvokiamas kaip anos, nepriklausomos Lietuvos, simbolis, todėl „tarybiniam piliečiui“ delnų nutrinti tarpukario metų Maironio poezijos leidiniai turėjo ir nepaprastą simbolinę vertę. To nebuvo galima nei paneigti, nei atimti, tad atskirų rinktinių bei raštų leidimai tarybiniais metais privalėjo užgniaužti tą tarpukario sakralumą ir negalėjo būti leidžiami be aktylos cenzūros, ypatingos apsaugos, papildomų komentarų frazei ar net tiksliai vienam žodžiui. Viktorija Daujotytė pasakoja: tada į redakcinę komisiją pašaukiami akademikas, profesorius, LTSR nusipelnęs mokslo veikėjas, LTSR valstybinės premijos laureatas, vėliau LTSR liaudies rašytojas, Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktorius Kostas Korsakas, nepriekaištingos reputacijos Rašytojų sąjungos pirmininkas, CK narys, LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas, triskart LTSR valstybinės ir Lenino premijos laureatas Eduardas Mieželaitis, Stalino premijos laureatas, LTSR liaudies rašytojas Antanas Venclova (ne tiek svarbu, visais tais titulais jie pagarbinti iki ar po Maironio „priežiūros“ – tai tiesiog „valstybiškai“, „bolševikiškai“ teigiamos ištikimų nomenklatūrininkų charakteristikos). Jie visi – to laiko kultūros ideologijos šulai, o kartu ir atramos, tarsi žaibolaidžiai, reikalingi nuslopinti ideologiniams smūgiams. Poeto autoriteto sumažinimui, jo buržuazinės prigimties paaiškinimui panaudotos visos to laiko ideologinės klišės – klerikalinės poeto pažiūros, feodalinės praeities aukštinimas, duoklė, kurią Maironis atidavė savo laikui ir savo klasei. Bet ištarta nesislapstant: „Man rodos, kad Maironio poetinė tradicija ir lig šiol nenustojo buvusi gyva“. Tai galėjo kristi žmonėms į širdis. Jau galima ir nebegirdėti straipsnio pabaigos klaiko, kai tarybiniai žmonės tiems, kurie dar svajoja apie numirusios praeities restauraciją, atsako Maironio žodžiais: „Nebeužtvenski upės bėgimo...“**

Žmonės suprato savaip ir mokėsi patriotizmo arba tiesiog neskaitė įžangų ir bolševikinę skaisčių saugančių idealų. Bet tik už Atlanto buvo galima parašyti: „Jis yra pirmas lietuvių literatūroje poetas patriotas tikrąja to žodžio prasme, kokie nebuvo nei Donelaitis, nei Strazdelis, nei Baranuskas, į amžiaus galą nuo lietuviškojo judėjimo nusisukęs. Tautinio atgimimo epopėjoje Maironis be abejo yra didžiausia figūra, toli prašokanti visus politinius veikėjus. Ir šiandien daug kas skelbia mintį prasimušti svetimų tautų arenose, užmiršdami gaudžią pilką tiesą, kad šviesa neština ne ten, kur jos per daug, bet kur jos per mažą.“[1952]***

Tauta tegalėjo šnabždėti:

Į eilę stok, sena tauta!

Europoj buvus kitada

Prieš turkus siena iš granito!

Iš naujo auki pagarboj,

Kurios nepaprastoj kalboj

Girdėtis atbalsis sanskrito!

Mūsų vargai, 1920

Tautai išlaikyti dvasią stiprybėje, sukaupti energijos ateičiai, be abejo, Maironio poezija labai padėjo. Ne tik lyrinė, bet ir tokia mobilizuojanti ir agituojuanti, kaip ką tik cituoti. „Tauta – tai ne tik jos garbinga ar liūdna praeitis, ne tik dabarties neišskaitoma, dažnai nesuprantama mišrainė, kur neatskirsi niekšybių nuo žygdarbių; tauta – tai jos sukaupimas energijos krūvis, jos atsisakymas priimti kolektyvinę mirtį, jos veržlumas gyventi.“****

Ir to veržlumo gyventi, atrodo, dar būsime kiek išlaikę – kartu su Maironiu.

* Nyka-Niliūnas A.
Temos ir variacijos.
Literatūra, kritika,
polemika. Vilnius,
Baltos lankos, 1996,
p. 8.

** Daujotytė V. Minėti
Maironį, Lietuvą,
viltį. Kalba Maironio
150 metų sukakties
minėjime Šiauliuose.
2012 m. spalio 19 d.,
<http://siauliai.lcn.lt/skelbimai/491>.

*** Nyka-Niliūnas A.
Temos ir variacijos.
Literatūra, kritika,
polemika. Vilnius,
Baltos lankos, 1996,
p. 292.

**** Greimas A. J. Iš arti
ir iš toli. Literatūra,
kultūra, grožis.
Vilnius, vaga, 1991,
p. 320.

Maironis laiko rate

Patriotinė Maironio poezijos mintis vis sukasi tam tikrais laiko ciklais: veiklos lietuvybėje pradžia – XIX amžiaus pabaiga ir maždaug iki 1905 metų; veikla ir kūryba Pirmosios respublikos metais – nuo 1918 metų iki mirties; ir šis mūsų laikų dvidešimtmetis – lyg tęsiantis prieškario dvidešimtmetį arba iš naujo kurtas dvidešimtmetis – kurį taip pat galima vertinti ar iliustruoti Maironio eilėmis.

Štai jis puola ir šaiposi iš jaunosios lietuvių inteligentijos ydų dar imperijos valdomos Lietuvos fone – karjerizmo, prisitaikymo, prabangos siekimo ir abejingumo tautos kančioms bei skurdui:

*Mano gudurūs draugai greit į žmones išėjo;
Žemės išmintį gilią suprato;
Išsiblaivė sapnai! Nebegauda jau vėjo;
Iš aukštybių ir žiūri, ir mato!*

Mano moksladraugiams, 1895

Tais pat metais jis parašo eilėraštį „Dėl išrinktųjų“ ir skelbia jį savo rinktinėje „Pavasario balsai“; taiso jį, 1913 metais „Pavasario balsuose“ jis pavadintas „Pabėgėliai“; 1920 metais dar kitame „Pavasario balsų“ leidime jis vėl jį redaguoja ir pavadina „Tautos pabėgėliams“ – toks jis liko aktualus visiems šio rinkinio leidimams.

Štai jis atsiriboja nuo „lenkomanų“ ir tyčiojasi iš dvarininkų abejingumo lietuvybei:

*„Oičizna“ jums kvepia, ne žemė-tėvynė,
Maitinanti storus pilvus,
Ne prosenių žemė, kurios išsigynę,
Begarbinat lenkų dievus. /.../
O išgamos! Pirštinę štai geležinę
Dabar jums metu į akis!*

Jų nesugebėjimo atisakyti šlėktiško gyvenimo būdo, senųjų įpročių:

*Tradicijų savo nuo vakar dienos,
Kultūros skelbikai užkime!
Negarbūs pabėgėliai mūsų tautos!
Prabočių ainiai išsigime! /.../
Tėvų – didžiavyrių vaikai svetimi,
Lyg kryžkeliais gimę dėl juoko!
Kur motina jūsų? Nuraudus pati
Nedrįs besisavint apuoko.*

Jų nesugebėjimo prisitaikyti prie kapitalistinės ekonomikos:

*Kai grašio „prie dūšios“ nebliks jau visai,
Kai niekas neskolins at galo,
Tada bus nuskundžiami sunkūs laikai!..
Ir spiesis prie svetimo stalo.
Duok, Viešpatie, pranašu būt melagingu;
Nuo Volgos muzikai ateis;
Už banko skolas, be derybų draugingų,
Nuo žemės nustumus jus pečiais.*

Jų moralės, saviizoliacijos, perėjimo į priešų eiles, imantis nedorų, negarbingų veiksmų savo pasirinkimui pateisinti:

*Kodėl tai, pamėgę intrigas tamsoj,
Pakampiais „danosus“, šmeižimą,
Jie skriaudžia mums vardą Europoj visoj,
Pasiekę net tolimą Rymą.*

Štai jis guodžia, skatina, agituoja, kai ne vienam idealistui iškilo pasirinkimo klausimas: su kuo, už ką ir kaip, – 1905 metai, Rusijos imperijoje neramumai, streikai, kruvini susirėmimai – tai pasirinkimo, apsisprendimo metai, kai ne vienam jaunam idealistui teko rinktis, – eiti taikios kovos už lietuvybę ar pasipriešinimo jėga keliu. Visa savo dvasia Maironis visuomet buvo už pirmą kelią, bet ... visuomet prisimindamas bočių kovas su kalaviju rankoje.

*Šalin nusiminę dūsavimai skaudūs!
Jie silpnina dvasią paikai.
Ar mums kaip mergaitei raudoti nuraudus,*

*Nors spaudžia nelaimės, vargai?
Ne taip mūsų bočiai didvyriai kariavo,
Kai gindami brangiąją Lietuvą savo,
Jų ėjo į kovą pulkai. /.../
Į darbą, į darbą, kaip Dievas įsakė,
Su tekančia saule vilties!*

Šalin dūsavimai, 1905

Štai jis piktinasi nepriklausomybės siekėjų tarpusavio santykiais bei neveiklumu ir „Lietuvių laikraštyje“ (1905, Peterburgas) rašo: „Prisiklausykime paprastoms tarp mūsų kalboms, o ne kartą ir laikraščių straipsniams! Išgirsime tiktai aimanavimą, kritikas, išmetinėjimą vienas kitam: mes snaudžiame, niekas nieko nedaro, ši N. N. daug galėtų, o nieko nedirba, visai atšalo!.. ir paklebinę liežuvį ar pabrėžę kartais šauną ant kitų kritiką, laukiame, iki saulė patekės ar kiti, pabudę ant mūsų trimito balsą, stos į darbą. Niekas stačiai nepaklausia savęs, o aš pats, ką gera padariau?“

*Ir po dvidešimties metų pakartoja:
Tuščių skundų, įgrisusių dejonių
Gana! Per daug nenuoramos rūksniai!
Gana verkšlent jums, milžinai svajonių,
Išlepinti ir sotūs tinginiai! /.../
Ne kritikų, kur šmeižia, viską, peikia,
Ne pranašų bedugnės ateities, -
Mums reikia tų, kur susikaupę veikia!
Daugiau darbų! Daugiau jaunos vilties!*

Nuolat verkšlenantiems politikams, 1926

Štai jis šaukia ginti tėvynės:

*Pirmyn į kovą už tėvynę,
Už brangią žemę Lietuvos!
Garbė tėvams, kurie ją gynė
Ir kas už ateitį kovos!*

Štai jis entuziastingai džiaugiasi iškovota nepriklausomybe:

*Nejaugi tai ne sapnas? Ne svajonė,
Viliojusi... dar vakar be vilties?
Nejau vergijoje slėgusi dejonė
Dabar tik sapnas? Šmėkla praeities? /.../
Jauna, laisva, pati savęs valdovė
Tautų eilėn įstojo Lietuva... /.../
Garbė, garbė, kad iš Maskvos griuvėsių
Drąsiais pečiais ją išnešėt kilniai!*

Nepriklausomybę atgavus (1918?)

...Ir tepraėjus porai metų apie ją Vasario 16-osios proga rašo: „Vasario 16-ąją dieną aš pavadinčiau siena tarp dviejų Lietuvos pasaulių: anoje pusėje Lietuva – svajota, pasišventimo meilėje pradėta, čia ji realinė, skausmuose gimusi; ana – skaisti, idealių troškimų sritis, padangėmis skriejusi, erškėčių vainiku pasipuošusi, kaip kentėtoja, – ta, žemiška, apčiuopiama, bent kiek nustojusi skaistumo ir aureolės; anos mylėtojai nieko nuo jos netroško, jai viską aukavo, – tos mėgėjų šalininkų daugiau, bet jie jau sau reikalauja užmokesčio ir šiltos vietelės; /.../ anoji simpatingesnė, bet grįžti į jos pasaulį jau nebesinorėtų; nesinorėtų ir šioje apsistoti: lauki, kada ji stos kūnu – dvasia, kada pasakys pasauliui: štai esmi nauja pajėga kūrėja, kada sulauks savo Schilerių, Rembrandtų, Newtonų, Bramantų, kada jos dvasia sieks daugiau negu jos kūno sienos. Ar kas tų, kurie šiais metais švęs vasario 16 dieną, to susilauks, nežinau; aš nesulauksiu.“ Lietuva. 1920.

Rašo, net pernelyg nesirinkdamas žodžių:

*O, siurbėlės, niekšai, bastūnų gauja!
Diplomuotų valizų vežikai!
Kai kur kai kas
Net pavarde apsišarvojęs nauja!
Be sąžinės kyšių lupikai!*

Kai kam, 1923

Į akis kalba taip pat griežtai, pavyzdžiui, atrodytų, iškilmingiausia proga, atidengiant paminklą „Žuvusiems už tėvynę“ (1923): „[Paminklas] Žuvusiems už tėvynę, tai yra tiems, kurie ant pečių išnešė savo skęstančią motiną tėvynę iš mirtino pavojaus, o patys žuvo, bet ne tiems, ne tiems, kuriuos šiandieną tėvynė ant savo pečių išnešė, o kurie norėtų iš jos paskutinius syvus išsiurbti ir pinigų rytą pasiimti, ją išnaudoti, su jos skriauda plunksnomis apaugti! Juk ir tokių mūsų tarpe netrūksta, naujai iškeptų nuo vakar dienos patriotų išgamų.“

Praėjus kiek daugiau nei šimtui metų nuo Maironio mirties, priminkime jam jo žodžius: „/.../ ...ne veltui kai kurie sako, kad mirusieji tautos didvyriai ne mažesnę, jei ne didesnę turi įtakmę į tautos likimą ir jos ateities pakraipą negu gyvi jos veikėjai. Tauta, kuri neturėjo savo didvyrių, kurios praeity nekalba didvyrių vardai, kuri neturi tradicijų, ne tik neturi savo istorijos. Ji nėra tauta.“ (1921).

Maironis Peterburge,
Imperatoriškosios
Romos katalikų dvasinės
seminarijos profesorius.
Nuotrauka –
<http://majronis-litbel.narod.ru/shchavinskaja/index.html>

...Ir paklauskime, ar Maironis, kaip praeities didvyris, pats turi dabar kokią „įtėkmę į tautos likimą ir jos ateities pakraipą“? Ar Maironis reikalingas tik sunkiais tautai įtampoms, negandų metais? Ar Maironis žinotinas tik tuo, jog parašė eilėraštį „Trakų pilis“?

Ko gera, į visus tris klausimus jis atsakytų – ne. Ką gi, tokio atsakymo tikrai būtų galima tikėtis: Maironis – idealistas, romantikas, patriotas toks išliko iki pat mirties ir išsilaisvinimo, ir išlaisvinimo kovą tęsė ir tada, kai kova buvo laimėta. Pergalė gal buvo ne tokia, kokios jis norėjo, bet pergalė.

Stebėtis galima nebent tuo, kad savęs pačių, kaip tautos, kaip valstybės suvokimo lygiu tiek mažai pasistūmėta į priekį. Tarytum būtume grįžę atgal ir vėl, iš naujo, sukame istorijos ratą. Nė šimtmečio nepraėjo po Maironio mirties. Toks tarpsnis tautos istorijoje taip maža, kad neuostabu, jog neužžėlė Maironio išvaikščioti takai, kuriais dabar dar vaikšto mūsų visuomenė, mūsų politika, mūsų mąstymas. O tai, kas įvyko toje Lietuvos epochoje... „/.../tai, kas įvyko, kas buvo atlikta per tą trumpą Nepriklausomybės periodą, priskirtina visų pirma pačiai tautai, jos sugebėjimui prisitaikyti prie naujų situacijų, atliepti į naujus stimulus, naujus iššaukimus: man teko matyti užmigusių ir nepajėgiančių atsibusti tautų – žinau, apie ką kalbu. Tačiau tautą įformina, sustruktūrina valstybė, duodama jai administracinius ir politinius kadrus, leisdamą pasireikšti atsakingiems jos vadovams.“*

O Maironis ir tegalėjo būti tik vienas iš milžinų, žadinusių užmigusią tautą. Toks tik vienas, dainavęs ir kalbėjęs tautai suprantama kalba.

Maironis tolinamas ir tolsta nuo mūsų dar ir dėl to, kad apie lietuviybę, lietuviškumą, patriotizmą, tėvynę ir meilę jai šiandien tampa vis sunkiau kalbėti dėl nuolatinio „europinių banderlogų“ išorinio spaudimo apskritai pašalinti tokius žodžius iš kalbinės vartosenos. Yra ir vidinių paskatų jų negirdėti – juk tokius žodžius pripažįstant tektų pripažinti ir pareigas, dėti pastangų, kad tokios sąvokos turėtų realią vertę.

Maironis tolsta nuo mūsų dėl nuolatinio dažnai geriausių mūsų tautinių pajėgų praradimo, „tautos pabėgėlių“, apie kurias rašė savo satyrose. Maironio laikais, pusketvirto šimtmečio praėjus po Mažvydo, daug rasdavosi tokių, kurie nedrįso, vengė prabilti protėvių kalba. Tada, XX a. amžiaus pradžioje, kai buvo gėda kalbėti lietuviškai, bet materialiai saugu gyventi *u Severo zapadnom kraje*** tai buvo greičiau dvasinis nei fizinis praradimas.

„Mes nesame tokie vandalai, kad juos neigtume kaip tokius, tik mes nenorėtume jų pripažinti tautiniais ideologais, patriotais ir tokiais, kurie mums kasdien rodomi kaip pavyzdžiai. O tai yra baisiai skaudus klausimas. Tiesiog istorinis klausimas lietuvių tautos ne tik kultūrinio, bet ir valstybinio gyvenimo raidoje. Jis skaudus ir dėl to, kad visas mūsų tautos gyvenimas buvo vienas didelis skausmas. Tai šiuos „tautos pabėgėlius“ Maironis puolė savo satyrose. O mes atvirkščiai, kažkodėl gyrėmės ir tebesigiriame šitokiais savosios tautos dezertyrais, tais, kurie, palikę purvinus namus, kitur pagarsėjo, gyrėmės, užmiršdami, kad vis dėl to jie yra dezertyrai.“***

Šiandieniai praradimai greičiau fiziniai nei dvasiniai. Kitos ir praradimų paskatos, priežastys, tik rezultatai dažniausiai tokie pat. Yra praradimų ir namie, beveik neatitaisomų. Vieno Druskininkų laikraščio redaktorius rašo: „Jei po kelių dešimtmečių mūsų liks ne trys, o tik du ar vienas milijonas, tai jų bus būtent tiek, kiek gali būti laimingi šiame jaukiame Europos užkampyje.“ Ar toks žmogus jau nėra prarastas? Ar tai neprimena vieno senovės Graikijos mito pasakojimo apie silpnąprotį, bandžiusį nukirsti šventyklos kolonas – kad būtų šviesiau!?

Tai labai netipiškas atvejis. Dažniau būna, kad vakarui atėjus, sūnūs palaidūnai grįžta, atgailauja, beldžiasi į duris. Nyka-Niliūnas sako: „Mes juos įleidžiam, susigraudinam, sušildom, o jie po to mums ima aiškinti, kad mes esam nepakankamai kultūringi, prastuoliai. Ir mes tada išeiname patys iš namų.“****

Tad Maironis mums reikalingas. Reikėtų jį jaukintis – dainomis, eilėmis, kalbomis, maldomis, – ir jis gal pradės artėti.

„Negyvenimas, ko gero, ir yra tas mūsų šiandieninis gyvenimas, kai išbarstome daugiau, negu sukaupiame, kaip taip sunkiai susinešame, niekaip nesusisukame lizdo, kurį galėtume pavadinti namais, kai savo buvimą pavertėme žodžiais apie buvimą, o būti – žodžiais apie būti. Mūsų negyvenimas įgijo totalų mastą, nes gyvenimas – tai pirmiausia dvasinė sąvoka. Neturėdami kitos išeities, mes atimame iš jos dvasinį turinį ir pasitenkiname vien fizine prasme. Ir sakome – gerai gyvename.“*****

Todėl taip ir sakau.

* Greimas A. J. Iš arti ir iš toli. Literatūra, kultūra, grožis. Vilnius, vaga, 1991, p. 256.

** Šiaurės vakarų krašte. – Red.

*** Nyka-Niliūnas A. Temos ir variacijos. Literatūra, kritika, polemika. Vilnius, Baltos lankos, 1996, p. 392.

**** Nyka-Niliūnas A. Temos ir variacijos. Literatūra, kritika, polemika. Vilnius, Baltos lankos, 1996, p. 392.

***** Kukulas V. Eilėraščių namai: esė apie poezijos šiandieną. Vilnius, Vaga, 1992, p. 131.

MASTYMAI

RESPUBLIKA PRADEDA PASIPRIEŠINIMĄ

1941 m. birželio 14–18 dienomis Lietuvą sukrėtė masiniai žmonių trėmimai. Tai buvo tragiškos lietuvių „galutinio praradimo dienos“.

Ankstų 1941 m. birželio 22-osios rytą Vokietija nepaskelbusi karo smogė Tarybų Sąjungai.

Tą pačią dieną visoje Lietuvoje prieš raudonuosius okupantus prasidėjo sukilimas, dabar vadinamas Birželio sukilimu.

Tam reikšmingam Lietuvos kovų už savo valstybę istorijos epizodui skirta profesoriaus Vytauto Landsbergio knyga „Rezistencijos pradžia. 1941-ųjų Birželis: dokumentai apie šešių savaitių Laikinąją Lietuvos Vyriausybę“.

Knyga parengta ir išleista suaktyvėjus Sukilimo istoriniam įprasminimui, kurį paskatino Lietuvos Laikinosios Vyriausybės vadovo Juozo Ambrazevičiaus-Brazaičio palaikų perlaidojimas Lietuvoje 2012 m. gegužės 20 d.

Knygą sudaro autoriaus parinkti dokumentai, padedantys aiškiau pamatyti ir suprasti Laikinosios Vyriausybės pastangų istorinę vertę ir prasmę.

2012 m. rugsėjo 14 d. įvyko knygos pristatymas Vilniuje, Signatarų namuose. Aptarimą vedė V. Landsbergio knygos sudarytojai V. Landsbergiui ir istorikams Kęstučiui Girniui ir Mindaugui Tamošaičiui. Pokalbi, toli pralenkusį įprastą knygos referavimą, redakcija skelbia ištiesai: daugelis keltų klausimų negali būti palikti be atsakymų – jie turėtų sustiprinti istorinius mūsų valstybės kontūrus.

V. VALIUŠAITIS. Gerbiamieji, labai malonu jus pasveikinti, matyti tokį gausų susirinkusiųjų būrį. Tai ženklas, kad visokie linksmintojai, kurie mus įtikinėja, kad žmonėms reikia tik *panem et circenes*, nėra visiškai teisūs. Žmonėms vis dėlto rūpi kai kurie gilesni ir svarbesni dalykai, negu vien duona ir žaidimai.

Susirinkome aptarti knygos – kuklios išvaizda, bet įdomios ir vertingos turiniu. Spėjau ją perskaityti. Pirma mintis, kuri atėjo į galvą užvertus paskutinį puslapį, – Vaižganto frazė. Ją parašė gyvenimo saulėlydžio dienomis, su jam būdingu humoru ir gyvenimo išmintimi. Sakė: „Kai aš numirsiu, mane iškimšite, pastatysite zoologijos muziejuje ir padėsite kortelę: štai tokiais veikėjais Lietuva pradžioje savo pakirdimo turėjo verstis.“ Vadinasi, tai buvo žmogus, kuris veikė ne tik pagal savo pašaukimą, t. y. vykdė kunigo pareigas, bet dirbo viską, kas tuo metu buvo reikalinga: jis buvo ir publicistas, ir politikas, ir istorikas, ir literatūros kūrėjas, ir visuomenininkas. Visose srityse jo buvo pilna.

Štai čia ir mes šiandien susirinkome pasikalbėti apie istoriją, nebūtinai visi būdami istorikai. Tik kolega Mindaugas Tamošaitis yra istorikas, kiti mes – istorijos simpatikai. Bet ryžtamės svarstyti klausimus, kurie, atrodytų, per 22 nepriklausomybės metus istorikų turėjo būti fundamentaliai išnagrinėti ir ištirinėti. O tačiau taip nėra. Tad tenka elgtis vaižgantiškai.

Štai profesoriaus Vytauto Landsbergio knygoje skelbiami tam tikri dokumentai ir jų komentarai. Istorikai jų nepastebi ar ignoruoja. Kodėl?

V. Landsbergio knygos viršeliai

62 p. – Kauno sukilėlių pozicijoje su sunkiuoju kulkosvaidžiu. V. Valiušaičio archyvas. Lituanistikos tyrimo ir studijų centras Čikagoje.

Ateidamas į šį renginį pasižiūrėjau internete estų 2005 m. išleistą knygą „Tarybinė aneksija ir valstybingumo testinimas, Estijos, Latvijos ir Lietuvos tarptautinis teisinis statusas 1940–1991 m. ir po 1991 m.“ Nepastebėjau Lietuvos istorikų šitaip keliamo klausimo. Be abejo, ne viską pastebiu, tačiau šitokiu rakursu, būtent 1940 m. okupacijos kontekste, norėtusi matyti ir Lietuvos istorikų integralų žvilgsnį į visą mūsų istorijos XX amžių. O ką matome? Keistenybę. Bandymą įtvirtinti naują periodizaciją, pavyzdžiui, 1938–1953 metai? Ką tai turi bendra su Lietuvos istorija? Tai mūsų kaimynės istorija, Stalino teroro metai. Jus Lietuva pažino tik nuo 1940 m. birželio 15-osios. O kuo mums dėti 1938-ieji? Arba 1953-ieji? Ar tada pasibaigė okupacija? Ne.

MŪSŲ ISTORIJOS PROBLEMATIKOS MAZGAS YRA 1940–1941 METAI.

Mūsų istorijos problematikos mazgas yra 1940–1941 metai. Tai liečia net ir šiandienines kai kurias įtampas. Štai užvakar perskaičiau pranešimą, kad netrukus bus pristatoma Rusijoje išleista knyga apie 1941 metų įvykius Lietuvoje ir jų traktavimą. Trėmimai esą buvo sovietinės savisaugos dalykas. Kadangi jeigu 1941 m. birželio 14–18 dienomis nebūtų ištrėmę tų 30 tūkstančių lietuvių, tai aukų būtų buvę dar daugiau, nes tie žmonės būtų įsivėlę į šaudymus, į sovietinio personalo naikinimą ir panašius dalykus.

Žodžiu, matome problemos, kuri nėra išspręsta per 70 metų, mastą. Jaučiame jos pasekmes ligi šiol. Kodėl šis darbo baras, svarbus net ir einamajai Lietuvos politikai, yra taip apleistas, man vis dėlto neaišku.

Iš profesoriaus Vytauto Landsbergio knygos esu pasižymėjęs keletą citatų. Norėčiau vieną kitą iš jų pacituoti ir pakomentuoti prieš suteikdamas žodį kitiems šio renginio prelegentams. Anot profesoriaus Vytauto Landsbergio, okupacija nėra vien tik fizinė šalies okupacija. Dar baisesnis dalykas, kai užimama ne tik teritorija, bet kai okupuojamos smegenys, žmonių protas. Čia ne mažiau reikia rezistencijos.

Štai kodėl šiandien kalbame apie rezistenciją, apie jos pradžią. Knygoje sudėti dokumentai. Buvo svarbu sutelkti juos vienon vieton. Jie išsibarstę, neįstengiama matyti visumos. Vertinami paskiri to laiko faktai, išimti iš konteksto. Imama frazė, atskiras įvykis, jie komentuojami, kaip saloniniame pokalbyje aptarinėjami buitiniai dienos dalykai. Bet užmirštama, kad tuo metu vyko karas. Judėjo milžiniškos kariuomenės, už lango buvo šaudoma, žuvo žmonės. Tie, kurie priiminėjo sprendimus, irgi buvo tarp gyvybės ir mirties. Ir kiekviena diena jiems galėjo būti paskutinė.

Truputį lengviau yra suprasti tą procesą, kai prisimeni 1988-uosius, kada prasidėjo judėjimas už Nepriklausomybę. Tada tikrai nebuvo tokios baisios sąlygos. Mums tikrai negrėsė mirtis. Išskyrus Sausio 13-osios įvykius. Bet 1988 metais tikrai niekas nebūtų šaudę, net jeigu Sąjūdį ir būtų užslopinę. Gal būtų davę lazdų, kaip Laisvės lygos badautojams 1988 m. rugsėjo 28 d., gal išmestų iš darbo ar panašiai, bet tokios rizikos, su kuria susidūrė Lietuvos Laikinoji Vyriausybė, mums nebuvo. Ir tai kiek buvo baimės, kiek buvo netikrumo, kiek įvairiausių dvejonių! Jeigu paskaitysime to meto dokumentus, pavyzdžiui, Kauno Sąjūdžio grupės, kuriai aš priklausiau ir kuri vėliau pasižymėjo tam tikru radikalumu, narsa aštriai kelti klausimus, tai pamatysime, kad jos ankstyvuosiuose dokumentuose išsikelta gairė – Lietuvos suverenitetas TSRS sudėtyje. Tai buvo taktikos dalykai. Visi tai žinojo. Suprato, kad negalima liūto tampyti už ūsų.

O čia – 1941-ieji. Per Lietuvą ritasi Hitlerio kariuomenė. Už lango liejasi kraujas. Vyriausybė neturi jokių priemonių kaip nors tai paveikti. Išskyrus lūkesčius ir visuomenės palaikymą, jos ryžtą prisidėti prie nepriklausomybės žygio. Štai tokiomis sąlygomis Vyriausybė turėjo veikti.

Kitas momentas, kurį istorikai dažnai klaidingai interpretuoja, kai Laikinąją Vyriausybę bando suplakti su LAF'u ir įvairiomis kitomis jėgomis, kurios veikė to metų politinėje arenoje. Pažiūrėkime vėl į tą pačią analogiją – Sąjūdis ir LAF'as. Abu buvo labai plačios politinės amplitudės judėjimai. Abu turėjo įvairių žmonių, kai kada siūliusių labai radikalių priemonių. O buvo ir nuosaičių komunistų, kurie tik vos vos drąsiau kalbėjo, negu ano meto Komunistų partija. Taigi amplitudė buvo gana plati. Jeigu mes pradėtume dabar istoriją vertinti pagal vieną arba pagal kitą sparną, vaizdas būtų netikslus. Kadangi lemiamas dalykas buvo kryptis, kuria nuėjo Lietuva. O Lietuva nuėjo nepriklausomybės kryptimi. Su visais tais, kurie turėjo kitokias nuomones. Bet linkmė buvo ta.

Taip reikėtų matyti ir 1941-ųjų meto situaciją. Buvo įvairių žmonių. Tačiau būtina atskirti, kur buvo Laikinosios Vyriausybės, o kur kitų srovių ar įtakų pasireiškimai. Atkreipsiu dėmesį į dokumentą, kuris, man atrodo, būtų galėjęs papildyti šitos knygos turinį. Labai svarbus 1941 m. liepos pradžios dokumentas, profesorius Kęstutis Skrupskelis šį dokumentą yra atradęs ir paskelbęs. Tai Laikinosios Vyriausybės *pro memoria* apie derybas su nacionalistais, kurie

iš esmės buvo nacių statytiniai – Taunys, Stanevičius, Vokietaitis, kiti. Šis dokumentas rodo, kad jau liepos pradžioje įvyko konfliktas su vadinamaisiais voldemarininkais, kurie spaudė Laikinąją Vyriausybę, kodėl ši neskiria jų žmonių į vadovaujamąs pareigas. Pasitraukus komunistiniam aparatui daug įstaigų liko be vadovybės, pavyzdžiui, Kauno vandentiekio stotis neturėjo valdybos. Ir daugelis kitų. Reikėjo greitai skirti žmones į atitinkamas pozicijas. Taigi tose derybose nacionalistai spaudžia Vyriausybę, kad ši skirtų jų žmones, o Juozas Brazaitis sako: tais žmonėmis turi pasitikėti ne tik vokiečiai, bet ir lietuviai. Kadangi tie žmonės reiškia Lietuvos nepriklausomybės, Lietuvos laisvės lūkesčius.

Štai knygoje yra skelbiamas dokumentas iš Vytauto Landsbergio-Žemkalnio archyvo, kuris tą *pro memoria* atliepia, papildo, išplečia kontekstą. Kai įvairiais manevrais nacių valdžia bandė Laikinosios Vyriausybės žmones paveikti, paversti jei ir ne savo marionetėmis, tai bent pakeisti, kaip ten sakoma, jų „vizitines kortele“. Atseit, likite net ir šitos sudėties, tik pasikeiskite pavadinimą: jūs ne ministrai, ne Laikinosios Vyriausybės nariai, o *Vertrauensrat*, vadinasi, pasitikėjimo taryba ar kas nors panašaus, kurios viršininkas yra Lietuvos valdytojas. O jie atsako: ne, negalime sutikti, kad tie, kurie nešė laisvės vėliavą, kurie kėlė Lietuvą nepriklausomybės žygiui, ir ji patyrė daug aukų, staiga taptų naujų okupantų valdžioje pareigas išsitarnavusiais vietininkais. Kitaip tariant, tik savo pačių asmeninių interesų reiškėjais. Net ir rizikuodami patekti į nacių koncentracijos stovyklas (keturi iš jų vėliau ir pateko), šito dalyko jie atsisakė.

Savo įžanginį žodelį tuo ir baigsiu, tik dar atkreipsiu dėmesį į vertingą profesoriaus Vytauto Landsbergio įvadinį straipsnį su tam tikrais politiniais akcentais, ko interpretuojant istoriją šiandien nepastebima. Keista, kad istorikai to nepastebi, nereflektuoja, nors atsakymų į keliamus klausimus taip pat neduoda. Knygoje įdėta keletas autentiškų dokumentų, vienas nuo kito nepriklausomų liudijimų. Vieni parašyti Lietuvoje, kiti – išeivijoje. Parašyti laikais, kai jie neturėjo ir negalėjo turėti tarpusavio ryšio, todėl faktus patikimai patvirtina. Įdėti ir keli baigiamieji straipsniai, kurie reflektuoja anuos įvykius iš kelių dešimtmečių atstumo.

Taigi šita knyga yra svarbi šiandienai. Svarbi dabarčiai, svarbi mūsų istorinės kovos už laisvę nepertraukiamai 70 metų trajektorijai. Ačiū už dėmesį. (*Plojimai*)

V. LANDSBERGIS. Ačiū, Vidmantai. Dabar toliau.

V. VALIUŠAITIS. Toliau pakviečiu žodį tarti Kęstutį Girnį, kuris yra į šią temą gerai įsigilinęs, pats nemažai apie tai rašęs ir skelbęs. Prašau.

K. GIRNIUS. Atsiprašau, kad pavėlavau. Čia ne apsilaidimo vaisius. Kaip tik baigėsi pasakaitos, rengėjams iš anksto buvau pranešęs, kad pavėluosiu. Anksčiau ateiti tiesiog negalėjau.

Manau, kad profesoriaus Landsbergio knyga yra labai vertinga, ji atkreipia dėmesį į kai kurias problemas, kurios yra dažnai apeinamos, ir nurodo, ko mūsų istorikai nėra darę ir ką turėtų daryti. Landsbergis nėra pirmasis pažymėjęs, kad 1941 m. birželis yra ilgos 50 metų trukusios rezistencijos pradžia ir kad puolant Birželio sukilimą, jį menkinant, puolamas ir menkinamas visas lietuvių pasipriešinimas. Prisiminkime, kaip dažnai pokario partizanus mėginta vaizduoti žydšaudžiais.

Iš tiesų kyla klausimas, į kokį pasakojimą reikia įterpti Birželio sukilimą ir Laikinąją Vyriausybę. Ne vienas Lietuvos istorikas yra linkęs į sukilimą žiūrėti tik per Holokausto prizmę – buvo LAF'as, buvo sukilimas, buvo Laikinoji Vyriausybė, buvo žydų žudymas ir tuo viskas baigiasi. Sukilimas yra laikomas vien masinių žudynių uvertiūra. Yra ir kitas, labiau įtikimas pasakojimas. Pavyzdžiui, žinomas istorikas Alfred J. Rieber straipsnyje apie pasipriešinimą sovietų valdžiai nuo 1941-ųjų iki 1947-ųjų (tai, ką jis vadina pilietiniu karu Sovietų Sąjungoje), pabrėžia, kad lietuviai buvo sąmoningesni ir geriau susiorganizavę negu latviai ir estai. Jis irgi pažymi, kad lietuviai mažiau bendradarbiavo su naciais negu estai ir latviai.

Mes neturėtume užmiršti, kad jokioje kitoje sovietų okupuotoje teritorijoje nebuvo tokio organizuoto pasipriešinimo. Taigi yra tas kitas pasakojimas. Įvyko sukilimas, buvo sukurta Laikinoji Vyriausybė, ji buvo nušalinta, bet rezistencija nesiliovė, o nusileido į pogrindį. Didelis laimėjimas įvyko 1943 m. kovo mėn., kai pogrindžio skatinamas jaunimas atsisako stoti į SS legioną. Iškilus bolševikų sugrįžimo pavojui, į Vietinę rinktinę suplaukė daugiau savanorių, negu jų reikėjo. Štai kitas dėmesio vertas faktas – 1945 metais sovietams sugrįžus, žmonės buvo kviečiami pasirašyti pareiškimą dėkojant Stalinui už išvadavimą. Buvo viliamasi surinkti 100 tūkstančių ar 200 tūkstančių parašų. Įvyko masinis spontaniškas boikotas. Saugumiečių parengtoje ataskaitoje Berijai minimi atvejai, kai suvarius žmones į salę ir užrakinus duris, jie šoko pro langus, kad nereikėtų pasirašyti. Jie nenorėjo, kad Maskva galėtų aiškinti, jog žmonės džiaugsmingai sutiko grįžtančius bolševikus. Partizanų kovos tęsėsi ilgiau negu kitur. Pasiprie-

Kaunas, 1941 m.
birželio 22 d.

Susprogdintas tiltas
per Nemuną

Naikina Stalino portretą

Sukilėliai laukia ginklų

Sukilėliai su uniformomis

šinimo mastas, skaičiuojant vienam gyventojui, buvo didesnis negu kitose sovietų užimtose žemėse, jam prilygo tik tai, kas vyko Ukrainoje. Savaimė kyla klausimas, iš kur atsirado ši rezistencija, kas ją vienijo.

Du momentai yra svarūs. Pirma, pasipriešinimo vadai dažnai keitėsi ir ne kartą nuvylė tautą. Žmonės buvo nepatenkinti, kai Antanas Smetona pabėgo, būta nusivylimo, kai vadovaujantys VLIK'o nariai pasitraukė į Vakarus. Bet visą laiką atsirasdavo naujų žmonių, kurie perėmė jų vietas. Antra, nors pasipriešinimo vadovų galimybės ir ryšiai buvo labai riboti, jie vis tiek sulaukė tautos pritarimo, žmonės elgėsi taip, kaip pagrindžio vadovybė norėjo. Kaip tai įvyko, kokiais būdais pasisėkė laimėti ir išlaikyti žmonių pritarimą, yra sudėtingas ir nepakankamai ištirtas klausimas.

Landsbergis teisingai pažymi, kad mažai žinome apie Laikinąją Vyriausybę ir jos veiklą, kad tų žinių yra labai mažai. Savo įvadiniam straipsnyje jis pamini kai kuriuos momentus. Pavyzdžiui, kokiais sumetimais, pagal kokią logiką buvo nutarta sugrąžinti nacionalizuotą žemę. Paviršutiniškai vertinama Laikinosios Vyriausybės veikla. Manau, kad daugelis istorikų paima į rankas LLV protokolus, ieškodami ko nors sensacingo. Nemėginama suprasti, ko siekė LLV, ką ji manė galinti ar ko negalinti nuveikti, ką protokolų žodžiai reiškia, apie ką juose rašoma. Pavyzdžiui, birželio pabaigoje LLV nutaria kurti koncentracijos stovyklą. Kai kurie istorikai, kaip Alfonsas Eidintas, argumentuoja, jog čia buvo kalbama apie VI fortą, kur netrukus prasi-dėjo masiniai žudymai. Yra ir kitų interpretacijų. Pažiūrėjus į protokolus matyti, kad numatyta, jog šitą koncentracijos stovyklą prižiūrės iš viso 21 ar 22 žmonės. Tai maža grupė žmonių, kuri negebėtų prižiūrėti VI forto. Landsbergis mano, kad nebuvo galvojama apie koncentracijos stovyklą, veikiau apie getą arba vietovę, kur žydai turėtų gyventi. Šie klausimai dar neišaiškinti ir nedaug kas jais rūpinasi. Spėliojama, kad iš nacių galėjo ateiti ir koncentracijos stovyklos terminas. Manau, kad čia neviseškai taip. Nepriklausomybės metais veikė Varnių koncentracijos stovykla. Vienas Laikinosios Vyriausybės narių, profesorius Adolfas Damušis turėjo puikią progą ten praleisti kokias tris savaites ar tris mėnesius, kai buvo baudžiamas už ateitininkų veiklą. Lietuvoje koncentracijos stovykla egzistavo, bet ji nebuvo panaši į tas, kurias naciai sukūrė.

Lietuvos Laikinajai Vyriausybei itin priekaištaujama dėl Žydų padėties nuostatų. Jei neklystu, yra Juozo Brazaičio parašas, neabejotinai autentiškas. Bet dar nesu radęs pusiau įtikimo paaiškinimo, kodėl šitas dokumentas buvo priimtas. Juk jis buvo priimtas po to, kai patys vokiečiai jau buvo paskelbę ir pradėję įgyvendinti savo taisykles. Vokiečiai irgi buvo paskelbę, kad jie perima valdžią ir įsteigia *Zivilverwaltung*’ą, tad Laikinoji Vyriausybė žinojo, kad jos veikla greit bus nutraukta. Ar buvo stengiamasi įtikti vokiečiams, laimėti jų malonę? Tačiau tuo atveju reiktų siūlyti nuostatus, kurie būtų griežtesni ir kovingesni negu pačių vokiečių. Lietuviškieji yra švelnesni. Pavyzdžiui, yra daroma išimtis žydams, kurie tarnavo nepriklausomos Lietuvos kariuomenėje, buvusiems savanoriams. Tai aiškus iššūkis naciams, kuriems viską lėmė kraujas, o ne žmogaus veiksmai – tai, ką žmogus darė. Vokietijos prezidentas Hindenburgas 1933 metais pareikalavo, kad naciai pakeistų įstatymą, kuris nebūtų leidęs žydams dirbti valstybės tarnyboje, projektą, ir įsakė padaryti išimčių žydams kariams ir jų vaikams. Manau, kad Laikinoji vyriausybė tai žinojo.

Tai tik vienas pavyzdys, rodantis, kad ir pačiais svarbiausiais klausimais rimti tyrimai nėra pradėti ir kad nėra rimtai stengiamasi suprasti Laikinosios vyriausybės narius, jų mąstymą, įsijausti į jų padėtį. Viešpatauja intelektualinė tinginystė: pervartai LLV protokolus ieškodamas vietų, kuri minimi žydai, tas ištraukas išspausdini ar įtrauki į savo pasakojimą be tinkamų komentarų ir be konteksto, juos panaudoji patvirtinti tą pasakojimą, kurį jau esi sukūręs. Gali būti, nors tai mane stebintų, kad pasitvirtintų juodžiausias scenarijus, kuriame antisemitizmas turi didelį vaidmenį. Šitoks juodasis scenarijus gali būti nuoseklesnių tyrimų išvada. Bet problema ta, kad jis priimamas kaip prielaida, kaip šventa tiesa, o po to pradedama ieškoti jį patvirtinančių faktų, užuot žiūrėjus į visumą ir tinkamai vertinus ir tuos duomenis, kurie į juodąjį scenarijų lengvai neįkomponuojami.

Viliuosi, kad Vytauto Landsbergio knyga bus paskata rimčiau pagalvoti apie sukilimą. Savo kalboje perlaidojant Juozą Brazaitį, Landsbergis pažymi, kad Brazaitis, kaip ir visi kiti Laikinosios Vyriausybės nariai, daug kuo rizikavo, jautė pareigą nelikti nuošalyje, rizikavo, o ne tik sėdėjo sudėję rankas. Juozas Brazaitis, pavyzdžiui, būtų galėjęs labai lengvai nusiplauti rankas ir sakyti, kad aš esu tik literatūros profesorius ir kam man kištis į politiką. Bet jam ir kitiems patriotams rūpėjo paskelbti ir įrodyti, kad Lietuva nėra sovietinė respublika, kad „ji jaučiasi savimi, yra savimi, ir nori būti savimi“.

Kartais kalbama, kad Laikinoji Vyriausybė, paaiškėjus, ko naciai siekia ir kad jos galios yra labai ribotos, o ypač kai prasidėjo žudymai, būtų turėjusi kaip nors protestuoti, atsistatydinti, ką nors daryti. Taip, reikėjo ką nors daryti, bet kai bandai realistiškiau įsivaizduoti, kokių veiksmų ji galėjo imtis, nerandi lengvų atsakymų. Ministras vidury Kauno nesakys, kad čia vyksta blogi dalykai. O kas būtų atsitikę, jeigu Vyriausybės nariai būtų nutarę *in corpore* atsistatydinti? Naciai jau buvo sutelkę voldemarininkus ir kitus, kurie būtų mielai atėję, perėmę valdžią ir uoliai vykdę nacių nurodymus. Tada ir Lietuvai, ir žydams, ir visiems būtų buvę gerokai blogiau. Suprantu, kad įprasta teisinti juodžiausius darbus teigiant, kad mane pakeitę asmenys būtų buvę dar piktesni. Antra vertus, kai LLV buvo kviečiama tapti patikėtinių taryba, ji atsistatydino.

Aš tikiuosi, kad šita knyga pirmiausia bus paskata truputį šviežiau, truputį kritiškiau pagalvoti apie visa tai, ką Laikinoji Vyriausybė konkrečiai darė, neskubėti su išvadomis, nesitenkinti skubia protokolų ir kitų dokumentų peržiūra, jų nuosekliau neišnagrinėjus. Antra, jei ketinama rašyti apie tą sudėtingą laikotarpį, tą suirutę bei smurto ir blogio proveržį, reikia įsivaizduoti, ką konkrečiai tie žmonės galvojo ir ką jie būtų galėję daryti, prisimenant, kad jie, skirtingai nuo mūsų, nežinojo, kad naciai netrukus nutars išžudyti visus žydus.

Kai kurie momentai yra svarbūs, pavyzdžiui, Juozo Brazaičio žodis per partizanų laidojimą. Prisiekusiam antisemitui tai būtų buvusi puikiausia proga kraugeriskai ir kietai pasisakyti. Gera proga ir liaupsinti nacius, stengtis jiems įtikti. Bet visa kalba yra lyriška, liūdna: kalbama apie žmones, kurie aukojosi ir žuvo dėl Lietuvos, ne dėl didžiojo reicho ar kovodami su „žydiškuoju bolševizmu“ ir panašiai. Minimasis idealas, „dėl kuriuo jie aukojosi – Lietuvos laisvė.“

Baigdamas savo darbą, LLV kreipėsi į generalinį komisarą Adrianą von Rentelną. Kreipimasis yra išspausdintas Kazio Škirpos „Sukilime“, taip pat ir šioje knygoje. Neatmestina galimybė, kad tekstas yra paredaguotas, tad būtų svarbu rasti kreipimosi originalą. Škirpos skelbiama-me variante, nors ir minimas ryžtas bendrauti su vokiečiais kuriant „naująją Europos tvarką“, įvairiais argumentais siekiama įrodyti, kodėl „Lietuvai turi būti suteikta nepriklausomybė“, pabrėžiama, kad „lietuvių tauta negali atsižadėti savos kultūros ugdymo savoje valstybėje“ ir „Lietuva negali būti traktuojama kitaip, kaip nepriklausoma valstybė“. Tekste nėra žydų prakeikimo arba jų sutapatavimo su komunistais. Jei autentiškas tekstas yra toks, kokį skelbė Škirpa, tie, kurie yra linkę laikyti LLV vokiečių tarnaitę, turėtų pergalvoti savo teorijas. (*Plojimai*)

V. VALIUŠAITIS. Dėkoju Kęstučiui Girniui. Pridursiu vieną mintį dėl šaltinio autentiškumo. Po diskusijos apie Juozo Brazaičio perlaidojimą internete pasklido medžiaga, aiškinanti apie tariamai „mėgėjiškas istorijos interpretacijas“. Ten cituojami Leonui Prapuoleniui priskiriami žodžiai, esą pasakyti per radiją, kuriais atšaukiama Vytauto Didžiojo privilegija žydams, žydai pasmerkami ir t. t. Kyla klausimas: ar sukilimo metu turėta laiko, sąlygų, o svarbiausia – priemonių tokį įrašą atlikti, kada kiekvieną akimirką į radijo studiją galėjo įsiveržti ginkluoti raudonarmiečiai? Vargu. Tiesa, tuo metu jau buvo techninių galimybių įrašinėti, bet procedūra buvo sudėtinga, brangi, buvo įrašinėjama į vaškines plokšteles, nuo kurių vėliau buvo daromos plastmasinių plokštelių kopijos. Sukilėliai tokiomis technologijomis vargu ar naudojos. Ir jeigu nesinaudojo, o toks įrašas vis tiek yra, tai kada jis buvo pagamintas? Kas ir kur pagamino? Kokiomis sąlygomis ir koku tikslu? Kurioje sienos pusėje? Kiek toks įrašas gali būti traktuojamas kaip šaltinis? Labai daug klausimų, į kuriuos stinga aiškesnių atsakymų.

Šiaip ar taip tie žmonės buvo protaujantys, jie atkūrė 1938 metų Konstituciją, ne XVI a. Lietuvos statutą. Kokia prasmė atšaukinėti Vytauto Didžiojo privilegijas? Kokios tai sąsajos su XX a. Lietuvos teisės dokumentais? Kovo 11-ąją apie Vytauto Didžiojo teisės aktus vargu ar kas nors galvojo. Žodžiu, dėl šaltinių taip pat yra atvirų klausimų.

Dabar noriu suteikti žodį istorikui Mindaugui Tamošaičiui, kuris yra gerai ištyrinėjęs ypač 1940-ųjų metų įvykius, 1941-ųjų sukilimo preliudiją, įsigilinęs į to meto okupuojamos Lietuvos premjero Vinco Krėvės asmenybę. Prašom.

M. TAMOŠAITIS. Pirmiausia kur problema? Šiaip niekas turbūt nesiginčys, kad 1941 m. birželio 22–23 d. reikėjo sukilti. 1941 m. birželio 14–18 d. vyko masiniai trėmimai. Atsitiko taip, kad kai kurie dar buvo negrįžę namo, slapstėsi. Ir kai sužinojo, kad Vokietija užpuolė Sovietų Sąjungą, kad vokiečiai artėja, tiesiog masiškai pradėjo džiaugtis, kad pagaliau sovietų nebus.

Vienareikšmiškai galime sakyti, kad tautos jausmas buvo begalinis ir dauguma tikrai jau žinojo, kad sovietus reikia išvyti. Dėsninga, kai paskelbus per radiją, kad yra atstatoma

**AŠ TIKIUOSI,
KAD ŠITA KNYGA
PIRMIAUSIA BUS
PASKATA TRUPUTĮ
ŠVIEŽIAU, TRU-
PUTĮ KRITIŠKIAU
PAGALVOTI APIE
VISA TAI, KĄ LAI-
KINOJI VYRIAU-
SYBĖ KONKREČIAI
DARĖ, NESKUBĖTI
SU IŠVADOMIS.**

Vokiečiai ima nelaisvėn rusus

Į nelaisvę paimti Raudonosios armijos kariai

Dezertyravę rusų kariai

nepriklausoma Lietuva, dauguma gyventojų labai palankiai sutiko šią žinią, kaip ir Juozo Ambrazevičiaus vadovaujamos vyriausybės sudarymą.

Iki 1940 metų daugelis Lietuvos gyventojų nelabai suvokė, kas tas komunizmas, ką Stalinas daro ir t. t. 1940 metais buvo liaudies Vyriausybė. Į Maskvą Lietuvai „saulę parvežti“, deja, važiavo mūsų žmonės. Aišku, tuos įvykius inspiravo Maskva. Ir vis dėlto Lietuvoje komunizma pradės suvokti po 1941 metų trėmimų. Ir tada jau Lietuvos gyventojams komunizmas ir sovietai bus kaip keiksmazodis ir jo labai bijos.

Prisiminkime 1944 metų liepos mėnesį, kada jau prasidės taip vadinamoji antroji okupacija, jos pradžią – tūkstančiai žmonių bėgs, nesvarbu kaip. Kas gyvulus vesis, kas pėsčiomis eis, visi per Rytprūsius stengsis pabėgti. Dėl sukilimo reikalingumo abejonių nekylo. Problema čia ne Juozas Brazaitis. Apie jį patį kažką blogo pasakyti turbūt netgi būtų nuodėmė. Bendrai paėmus, tai buvo iškili asmenybė, krikščionių demokratų bloko veikėjas, dėstė universitete, artimai bendravo su žymiaisiais to meto intelektualais – Antanu Maceina, Ignu Skrupskeliu ir kitais. Kaip iškili asmenybė Juozas Brazaitis dėsningai buvo numatytas Laikinojoje Vyriausybėje užimti švietimo ministro pareigas. Bet kadangi Kazio Škirpos iš Berlyno neišleido, tai Juozas Brazaitis Ministru Pirmininku tampa atsitiktinai ir tas pareigas jam tenka eiti iki Vyriausybės uždraudimo. Bet, sakyčiau, visa problema yra Kazys Škirpa, teisingiau – jo prieštaringa veikla. Beje, ir šiandien Kazio Škirpos sūnus istorikų neprileidžia prie savo tėvo sukaupto istorinių dokumentų archyvo.

1940 metais, kai lapkritį susikūrė LAF'as, Škirpa buvo jo pagrindinis iniciatorius. O kas Kazys Škirpa buvo iki to laiko? Mes žinome tik tiek, kad 1926 m. gruodį jis vienintelis bandė priešintis Antano Smetonos perversmui. Kai kariškiai atėjo jo suimti, jis iš antro aukšto išsoko, bandė organizuoti pasipriešinimą. Tą kartą jis mėgino ginti demokratiją.

Bet dabar kas įvyksta 4-ajame dešimtmetyje? 1939 metais jis tapo Lietuvos pasiuntiniu Berlyne. Dar prieš tai baigė mokslus Berlyne. Jis labai suartėjo su vokiečių politikais. Kai 1939 m. rugsėjo 1 d. prasidėjo Antrasis pasaulinis karas, Vokietija pasiūlė Lietuvai pačiai atsiimti Vilnių. Tuo metu jį valdė lenkai. Lietuvos Vyriausybė kategoriškai pasakė, kad laikosi neutraliteto ir t. t. Kazys Škirpa, būdamas ministru, Berlyne nuolat rašo įvairiausius raportus, telegramas, netgi įžeidžiančias Lietuvos valdžią, ir ragina atsiimti Vilnių.

Tuometinis užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys ir Antanas Smetona buvo labai nepatenkinti ministru, bet kažkaip jo neatšaukė. Įdomu tai, kad diplomatinuose susirašinėjimuose pats Urbšys ir kiti tuo metu Škirpą vadino germanofilu, kuris visiškai akiai pasitikėjo vokiečiais. Tiesa, Škirpa, kaip karininkas, turėjo didelį autoritetą; antra vertus, jis labai nekenė Smetonos ir turėjo tam tikrų politinių ambicijų.

Situacijai pasikeitus, 1940 m. lapkričio mėnesį Berlyne būtent Kazio Škirpos bute ir buvo įkurtas LAF'as. Kazys Škirpa – jo siela. Jis sukūrė daug šios organizacijos dokumentų (šiandien dėl įvairių priežasčių ne visi istorikams yra prieinami) ir t. t. Škirpa planavo užimti Laikinosios Vyriausybės Ministro Pirmininko pareigas.

Kalbėdami toliau apie sukilimą ir apie Vyriausybę, mes vis dėlto negalime visiškai atskirti LAF'o nuo tos Vyriausybės. Kazys Škirpa derino klausimus su vokiečiais, ir jiems tikrai gerai turėjo būti žinomi sukilimo parengiamieji darbai. Vokiečiai viską žinojo apie tai, bet vis dėlto jo neišleido. Nereikėtų stebėtis, kad Vyriausybė savo dokumentuose deklaravo savo artimus ryšius su Vokietija, kad lietuvių tauta kartu yra pasiruošusi eiti neva naujos Europos keliais. Bėda ta, kad mes nežinome, iki kur ta Vyriausybė būtų nuėjusi, nes vokiečiai iš karto nepripažino Vyriausybės. Kai nepripažino Vyriausybės, tolesnis žingsnis iš esmės nebuvo daromas. Gal ten kokių nuolaidų buvo ar dar kažko, tiesiog čia sunku pasakyti.

Tie žmonės, kurie turėjo sąsajų ar su LAF'u, ar su sukilimu, pasitraukę į Vakarus turėjo duoti parodymus apie savo veiklą praeityje. Ne išimtis ir Juozas Brazaitis, kuris bus kaltinamas prisidėjęs prie holokausto. Profesoriaus Vytauto Landsbergio pristatomoje knygoje aiškiai parodyta, kad tie dalykai tikrai nėra pamatuoti ir iš tikrųjų Lietuvos Laikinosios Vyriausybės, kuri faktiškai nevaldė Lietuvos, įtaka holokaustui yra minimali.

Kalbant bendrai, jeigu ne Kazio Škirpos figūra, kuri, sakyčiau, visiškai nėra sulaukusi rimto tyrimo, pats sukilimas ir pats Juozas Brazaitis būtų visai kitaip vertinamas. Sakyčiau, profesoriaus Vytauto Landsbergio įvadinis straipsnis, dokumentai, kur iškeliama tam tikri klausimai, galėtų būti labai puiki paskata ateities istorikams iš pagrindų peržiūrėti tiek Juozą Brazaitį, tiek Vyriausybę ir parengti išsamų apibendrintą tyrimą apie tuos įvykius. Dabar holokaustas beveik

ištyrinėtas, o su 1941 metų sukilimu, deja, mes dar vargstame. Matyt, tai tik laiko klausimas, kada istorikai pateiks savo rimtą įvertinimą. Tai būtų tiek. (*Plojimai*)

V. VALIUŠAITIS. Dėkoju Mindaugui Tamošaičiui. Jis pristatė tam tikrą kontraversinį žvilgsnį į Kazio Škirpos asmenybę. Žinoma, priežasčių galbūt yra ir daugiau, ne vien tik asmeninės ambicijos. Konfliktas ir dėl Vilniaus, ir dėl kitų dalykų, aišku, yra labai sudėtingas. Bet gal tuos ir kitus dalykus paliksime komentuoti ir interpretuoti profesorui Vytautui Landsbergiui, taip pat paprašysime pasisakyti ir apie šios knygos atsiradimo paskatas. Prašau.

V. LANDSBERGIS. Sveiki. Labai malonu matyti čia susirinkusius ir galiu kai ką pasakyti, kaip ta knygelė atsirado. Tiesa, jau sakiau šios dienos „Panoramoje“ avansu. Sakiau, kad ta knygelė atsirado neplanuota, kaip kartais vaikai atsiranda neplanuotai, nebūtinai pagal šeimos planavimo politiką. Šitą paskatino knygelę aplinkybės – tai tos kontraversijos, triukšmai, protestai ir tam tikros demagogijos dėl Juozo Ambrazevičiaus-Brazaičio pelenų pervežimo į Lietuvą ir jų palaidojimo su tam tikra valstybės ir didele Bažnyčios pagarba. Daliai inteligentų tai nepatiko. Protestuodami jie gerokai perlenkė savo lazdeles. Man tas perlenkimas nepatiko ir pamačiau labai...

Kadangi esu domėjęsis, ne tik skaitęs, bet ir kalbėjęs įvairiose konferencijose apie Birželio sukilimą nuo gana seniai, ir 70-osios metinės prieš metus buvo minimos, tai visokių minčių turėjau. Kai leidau savo tėvo atsiminimus, žinoma, labai apgailestavau, pats sau kaltę skirdamas, kad neišklausinėjau jo detalai apie Laikinosios Vyriausybės darbą. Užtat įdėjau ne visai jo plunksnai priklausančią tekstą, nors tai tekstas visos Laikinosios Vyriausybės vardu parengtas, aišku, turbūt daugiausiai Juozo Ambrazevičiaus, kurį aš pavadinau „Laikinosios Vyriausybės autobiografija“. Jis paskelbtas mano tėvo atsiminimų knygoje kaip priedas prie archyvinių dalykų, ir, kaip ir daugeliu kitų atvejų, likęs be dėmesio. Be dėmesio istorikų, tuo labiau kokių nors politologų, kurie kartais imasi istorinių temų. Ir štai pamačiau, kad yra jų tiesiog neskaityti dalykai. Net ir tai, kas buvo paskelbta sovietiniais laikais kaip tokia propagandinė politinė medžiaga „Dokumentai kaltina“ apie Laikinąją Vyriausybę. Ten irgi yra svarbių tekstų, kurie taip pat tartum nežinomi. O labai mielai skamba tai, ką naudoja kalbėtojai ir teisėjai – politiniai teisėjai, pasikliaudami tiesiog tuo, kas girdėta. Aš mačiau tai daug kartų net ir Kovo 11-osios atžvilgiu. Todėl stengdavausi ir toliau stengiuosi skelbti dokumentus vis manydamas, kad tai šiek tiek trukdys perpasakoti gandus. Neva jie ir yra istorija.

Yra parašyta, yra to laiko dokumentai. Taip pat, kaip sakau, tai liečia Kovo 11-ąją, aš paėmiau ir paskelbiau net juodraščius su Kovo 11-osios Aktu. Kas nori, tegul žiūri ir tegul nekalba tartum „visiems žinomų“ dalykų. Čia irgi yra to paties, kai iš tikrųjų ir sukilimas, ir Laikinoji Vyriausybė matoma per vieną primestą prizmę – žydų likimo prizmę. O ten buvo ir kitų žmonių tragiškas likimas, kai įžengianti vokiečių kariuomenė žudė kaimiečius pasienyje; atsimename, žinome apie Ablingos kaimą, bet ir Suvalkijoje buvo labai baisių dalykų. Jie tik dabar yra paskelbti. Aš tą knygą jau pažymėjau čia. Ji kaip tik dabar ir pasirodė, man atrodo, ne iš Istorijos instituto malonės. Gintaras Lučinskas – „Vermachto nusikaltimai Dzūkijoje“. Jau antra gerbiamojo Lučinsko knyga. Jis pats dirba, renka dokumentus, atsiminimus ir skelbia istorinę medžiagą.

Kadangi buvo konferencija, pamatėme Augustiną Idzelį, istoriką iš Vakarų, kuris kaip tik domisi, rašo Sukilimo klausimais. Man rodos, minima net ir jo knyga „Holokaustas Lietuvoje“ anglų kalba. Turbūt neišversta į lietuvių kalbą. O kam reikia mums žinoti, ką kas nors kitaip kalba, kai „ir taip viskas žinoma“? Kokios nors klišės užmestos, o net literatūros nėra žinoma. Tai aš priminiau.

Sudėjau keletą autentiškų dokumentų. Na, tas memorandumas, kaip Kęstutis sako, būtų gerai atrasti jo originalą. Tad reikia ieškoti. Aišku, jeigu Škirpos sūnus neprisileidžia... Bet jeigu memorandumas buvo nusiųstas, tai jis gali gulėti kur nors Vokietijos archyvuose, gali gulėti net su kokių nors klerkų arba politikų pastabomis, kaip jie pažiūrėjo į tokį memorandumą ir į taip valstybiškai pasisakančią, nors ir atsistatydinančią arba nušalinamą Laikinąją Vyriausybę. Ten valstybinis dokumentas. Jie norėjo palikti kaip testamentą: kas mes esame, ką mes darėme, ko siekėme ir kas galų gale turėtų būti.

Štai tokios paskatos buvo man surinkti ir paskelbti tuos dokumentus. Sakau – kaip apie Kovo 11-ąją, kaip apie Stasį Lozoraitį, kaip apie visą Lietuvos kelią į NATO. Tokių knygų esu išleidęs.

Žinoma, buvo ir supratimas, kad reikia šviesti, bent jau mąstančią visuomenę, kurios čia tiek daug matau, kuriai tai įdomu. Jos dar yra Lietuvoje. Tegul žino faktus, kaip ir kada prasidėjo

---

**KADANGI ESU
DOMĖJĘSIS, NE TIK
SKAITĖS, BET IR
KALBĖJĘS ĮVAIRIO-
SE KONFERENCIJO-
SE APIE BIRŽELIO
SUKILIMĄ NUO
GANA SENIAI, IR
70-OSIOS METI-
NĖS PRIEŠ METUS
BUVO MINIMOS,
TAI VISOKIŲ MIN-
ČIŲ TURĖJAU.**

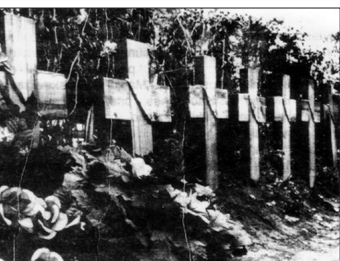

Sukilėliai su technika Kaune

Laidojami žuvę sukilėliai

Sukilėlių kapai

Lietuvos pasipriešinimas. Toks yra mano požiūris. Aš jį iškėliau į knygos viršelį, kad tai yra visos ilgosios Lietuvos rezistencijos, nežinau, ar jau pasibaigusios, bet pirmiausia Rytų galybei, pradžia; nors epizodiškai mus ir Vokietija buvo okupavusi, ten taip pat buvo kelerių metų rezistencija. Na, tapo antinacinė, lyg ir vengiant Vokietijos vardo. Taip pat kaip stengiamasi neminėti Sovietų Sąjungos. Kokia nors kitokia okupacija – bolševikų arba stalinistų. Reiktų sustatyti valstybiškai visas valstybes, kurios ką nors darė, bus tada aiški ir mūsų valstybė, o ne vien tai, kad lietuviai priešinosi naciams arba bolševikams.

Matote, čia dar tokios digresijos. Bet štai jums Lietuvos pasipriešinimo pradžia kaip labai svarbus faktas. Aš jį taip pamačiau žiūrėdamas į tą dokumentaciją, ir galų gale kažkokį atoveiksmį – kaip nepripažint, kaip suniekint, kaip išlikti prie sovietinės interpretacijos, kad sukilti buvo blogai. Lyg ir nesakoma, kad reikėjo būti ištikimiems Sovietų Sąjungai ir kovoti prieš vokiečius, besiveržiančius į Sovietų Sąjungą...

Man jau seniai kildavo klausimas, ar ta karo pradžia iš tikrųjų reiškia, kad vokiečių kariuomenė peržengė Sovietų Sąjungos sieną? Ar tuo mes jau ir pripažįstam, kad tai teisėta Sovietų Sąjungos siena? Kad per Lietuvą jie eina kaip per Sovietų Sąjungą? Būtent sukilėliai ir Laikinoji Vyriausybė turėjo labai aiškų tikslą: padaryti, kad taip nebūtų; anie įžengė ne į Sovietų Sąjungą, ką mes bandome jau 20 su viršum metų po Kovo 11-osios grąžinti į sąmonę, kad mes nebuvom Sovietų Sąjungai! Mes buvom laikinai okupuota Lietuvos valstybė. Bet tas pats ir 1940–1941 metais – vokiečiai įžengė į prieš tai sovietų okupuotą Lietuvos valstybę. Peržengė tariai – aišku, jie buvo pripažinę kaip karo sąjungininkai, jie džiaugėsi, kad su sovietais turi bendrą sieną. Šventė, kad atsirado bendra siena, kuri eina per Brestą ir Lenkiją. Buvo didelė šventė. Taip ji įvardijama – Vokietija ir Sovietų Sąjunga jau turi bendrą sieną. Bet tai – plėšikų požiūris. Mes neturime palaikyti plėšikų požiūrio, kuris, sakysim, paskui buvo pakoreguotas Lenkijos žemėse, o čia taip lyg ir lieka Sovietų Sąjungos 1941 metų siena.

Šie dalykai liečia galvosena, labai nuo seno prifarširuotą kažkokių požiūrių, tartum koks skirtumas... Atsimenu vieną įžymų Seimo narį, parlamentarą iš komunistų partijos, paskui LDDP ir t. t., kuris kartą į Seimą atėjęs sako: „O koks čia skirtumas?.. Koks čia skirtumas, ar buvom okupuoti, ar buvom sovietinė respublika...“ Suprantat... Gal kam nors ir nėra skirtumo, o aš, būdamas tam tikrame bare dėl Lietuvos nepriklausomybės, mačiau, kad tai fundamentalus dalykas. Ne tik tarp mūsų, bet ir pasaulyje. Fundamentalus dalykas: ar mes esame Sovietų Sąjungos gabalas, kuris štai sumanė atsiskirti, ar mes nesam Sovietų Sąjungos gabalas? Mes buvom užgrobtai ir mes norim, kad pasibaigtų tas užgrobimas. Mes norim būti taip, kaip priklausom, kaip jau buvom. Tai įrašyta ir Kovo 11-osios Akte, žinoma. Tačiau tu gali sau įrašyti, gali susitarti tarp savo draugų, bet kokiam dar kiekviui žmonių pačioje Lietuvoje būtų reikalinga smegenų terapija šituo klausimu...

Vėl tam tikra šviečiamoji užduotis. Kartais skaitai tuos Laikinosios Vyriausybės dokumentus, kas tada vyko ir kaip buvo dėstomi dalykai, na, ir ten vienas kitas žodis tikrai nereikalingas. Aš buvau poste, kai pasirašinėdavau valstybės dokumentus, ir ypač politinius, atsimena mano kolegos, reaguodavau iki paskutinio momento. Visada galima atrasti geriau. Bet kartais tu atrandi visai negerų, „pražiūrėtų“ arba kažkokių dar dalykų, einančių lyg automatiškai. Tai esu pasakęs įžangoj – vieną kitą žodį Ambrazevičius būtų galėjęs išbraukti prieš pasirašydamas. Bet aš žinau, kokiomis sąlygomis tai būna. Kai būna posėdis, galbūt jis dar tęsiasi, sekretorius surašė, atspausdino, ar tu gali nutraukti visus kitus reikalus, atsisėsti ir dabar kiekvieną žodį studijuoti ir galvoti, ką jis ateityje kada nors reikš. Tai nerealų. Tarp kitko, ką aš irgi bandžiau pasakyti įžangos žodyje, ta visa situacija, susijusi su Juozo Brazaičio pelenų laidojimu, ir priekaištai man parodė, kad daug apsišvietusių, inteligentiškų žmonių nemąsto realistiškai. Nemąsto to laikotarpio sąlygomis, kaip anie žmonės galvojo, galėjo galvoti ir kokius darė sprendimus, taip formuluodami tikslus. Tartum gyveno, kaip dabar, o dabar mes būtume gudresni.

Labai gerbiamas Tomas Venclova yra pasakęs: tai buvo klaida, jokių būdu nereikėjo sukilimo... Aš džiaugiuosi, kad istorikas šiandien mąsto kitaip. Bet yra mąstančių ir anaip. O kas tada? Ar mes lendam į apkasus ir kovojam Sovietų Sąjungos pusėje prieš vokiečius? Tai kas, kad mus savaitę prieš tai *nuteriojo* ir dar tą pačią dieną Rainiuose niokoja, kankina ir žudo politinius kalinius. Arba Pravieniškėse sovietai šaudo žmones, o „tarybų Lietuva“ turi įsijungti į kovą prieš nacius – prieš Vokietiją. Tai visiškai nerealūs įsivaizdavimai. Bet kaip jie lengvai mėtomi: ot, mes būtume buvę protingesni... Maždaug tokia nuostata.

Aš pasiemiau čia ir paskutinę, naujausią Lietuvos istoriją. Labai įdomus dalykas: keturi autoriai parašė, kaip jie angažuojasi, ypač profesorius Alfredas Bumblauskas, pagerintą, jau nebe „šapokinę“, nebe „klaidingą“ istoriją. Aš nematau, kad visi keturi taip galvoja, bet taip buvo anonsuota. Ten nėra labai prastų dalykų, gan neblogai parašyta ta istorija, o aš pasižiūrėjau į dalį apie Birželio sukilimą. Skyrelis glaustas, nes ką gi, visai Lietuvos istorijai – vos tokia knygelė. Bet jis gana teisingai parašytas. Tokiom sąvokom, tokiom sampratom teisingai sudedant taškus.

Sukilimas *prieš sovietus*. Aš tai manau, kad buvo sukilimas prieš Sovietų Sąjungą, o ne prieš kažką kitą. Gal čia toks sąlyginis terminas – sovietai, naciai, taip kartais lengviau kalbėti. Bet istorikai labai aiškiai daro išvadą, kad Vokietijos vyriausybė uždraudė lietuviams sudaryti bet kokią savo Vyriausybę ir skelbti atsisaukimus į tautą (iš tikrųjų tai faktas, tai reikia priminti), o štai sukilėliai pasielgė priešingai. Jau anksčiau esu sakęs ir rašęs, kad tai buvo pirmas antivokiškos rezistencijos veiksmas – pasipriešinti vokiečių įsakymui – Nedarykit! – O mes darysim! Tad mes jau rezistentai, mus gali sušaudyti iš tikrųjų tie patys vokiečiai, jeigu pasielgta ne taip, kaip jie buvo įsakę. Po to sakyti, kad čia veikė vokiečių pakalikai, „kolaborantai“ – labai tendencinga, išankstinės primastos klišės. Galų gale pajutau net tam tikrą ryšį, kaip sovietų propaganda savo ideologiniame kare ėjo prieš Lietuvos partizanus, prieš ginkluotąją rezistenciją jau lyg po karo. Visada prikaišiojo, ir dar vėliau, jau po Kovo 11-osios, kai mes paskelbėm, kad nėra vienas, kuris kovojo už Lietuvą, nėra nusikaltęs Lietuvai. Sėdėję kalėjimuose turėjo teistumus, baustumus buvę politiniai kaliniai – mes tą naikinome, nes jie nėra nusikaltę. Galbūt anai Sovietų Sąjungai, kuri pati buvo nusikaltėlių valstybė, bet jie nėra nusikaltę Lietuvai. O jiems ir tada, ir net po to smegenų plovėjų Vakaruose dėka užmesdavo, kad mes „reabilitavom karo nusikaltėlius“. Nepriklausoma Lietuva iš karto reabilitavo 30 tūkstančių karo nusikaltėlių! Nebuvo net žodžio „reabilitacija“. Bet visi pasipriešinimo dalyviai buvo bandomi pateikti kaip karo nusikaltėliai, nes jeigu tu priešiniesi Sovietų Sąjungai, tai tu – už nacius. Tokia paprasta klastotė. Bet ji buvo varoma 50 metų. Todėl, žinoma, man ir norisi matyti, kad rezistencija, kuri vėl kita forma pasireiškė 1944–1945 metais, ir po to ginkluotoji rezistencija vyko dar dešimt metų, tai iš tikrųjų buvo tęsinys šios 1941 metų rezistencijos, kuri taip pat buvo ginkluota. Prieš sovietinį okupantą, paskui kitokia forma prieš nacių okupantą. Tokie tad momentai, detalės. Bet kaip sakoma: velnias gyvena detalėse.

Ir dideli dalykai gyvena detalėse. Štai „Laikinosios Vyriausybės autobiografija“, kuri žinoma, bet ir liko nežinoma. Vienas egzempliorius išliko mano tėvo archyve, o ji buvo paskelbta ir Vakaruose, žurnale „Į laisvę“ per kelis numerius. Bet štai ta detalė. Kai buvo skelbiama 1961 metais Vakaruose, tai paskutiniai du sakiniai tapo nubraukti, matyt, paties Juozo Brazaičio. Žiūrėkite, kokia įdomybė. Paskutiniai „Laikinosios Vyriausybės autobiografijos“ sakiniai. Kada jie parašyti?

„Lietuvių tauta pradėjo naujos okupacijos vargus ir naują kovos, jau slaptos kovos, tarpsnį. Tačiau anie laisvės spinduliai jau duos drąsos, atkaklumo ir organizuotos valios kovoti ir prieš antrą okupaciją, o Laikinosios Vyriausybės žmonės įsilies į pagrindinius [galbūt pagrindinius] organus, kurie toliau vadovaus tautos egzistencinei kovai.“

Kada tai yra rašoma? 1941 metų pabaigoje, taip reikia manyti, kai Vyriausybė išsiskirstė ir nutarė, o Ambrazevičius galbūt vadovavo, surašyti visą savo veiklą su pavardėmis, institucijomis, su vokiečių visokiais įstaigų niuansais ir bendravimu: kokia kariuomenės (Vermachto) laikysena, po to Gestapo, kokios lietuvių, iš tikrųjų kolaborantų voldemarininkų ar dar ten kokių nors, intrigos prieš Laikinąją Vyriausybę, kas ką ten darė, – viskas surašyta. Bet štai tie paskutiniai sakiniai, kur sakoma, kad lietuvių tauta pradėjo naujos okupacijos vargus ir naują slaptos kovos tarpsnį – tai 1941 metų pabaiga. Slapta kova prieš naują okupantą. Tačiau anie... Tai iki čia paliko, skelbdami 1961 metais, o toliau nuėmė, nes buvo pasakyta, kad Laikinosios Vyriausybės žmonės įsilies į tuos organus, kurie vadovaus tautos rezistencinei kovai, vadinasi, jie eina į pagrindį kaip Juozas Brazaitis. Jie dabar kovos prieš nacius, nes naciai apvyklė. Naciai nepripažino, nedavė jokio šanso Lietuvai ir lietuviams. Apsisprendimas dabar toks, ir man tai atrodo reikšmingas dalykas: Laikinosios Vyriausybės politinė grupė, Juozo Ambrazevičiaus vadovaujama, aiškiai apsisprendė antinacinės koalicijos naudai. Vadinasi, orientacija jau nebe į Vokietiją, kuri, šiaip ar taip, valdo, galbūt ir karą laimės. O Lietuva tai padaro labai greitai. Pagalvokim, Italija tikrai 1944 metais atsimetė nuo Hitlerio, pasuko savo ginklą prieš Musolinį ir Hitlerį. Kada tą padarė Slovakija, kada padarė Bulgarija, Rumunija? Tik pačioje karo pabaigoje, o Lietuva pasidairė, vos pusė metų praėjo ir viskas – jokių vokiečių. Einam už demokratiją ir, žinoma, tikimės jos.

SUKILIMAS PRIEŠ SOVIETUS. AŠ TAI MANAU, KAD BUVO SUKILIMAS PRIEŠ SOVIETŲ SĄJUNGĄ, O NE PRIEŠ KĄ KĄ KITĄ.

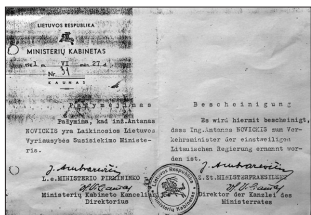

Lietuvos Laikinosios
vyriausybės posėdis

Laikinosios vyriausybės nariai
1941 m. rugpjūčio 5 d.
po protesto, kad uždrausta
Laikinosios vyriausybės veikla

J. Ambrazevičiaus 1941 m.
birželio 27 d. pasirašytas
pažymėjimas, kad Antanas
Novickis yra Susisiekimo
ministeris.

Čia paskelbtas visas tekstas iš mano tėvo archyvo, o ten buvo paskelbtas ne visas, tuo būdu suaktualinant. „Lietuvių tauta pradėjo naujos okupacijos vargus ir naują kovos tarpsnį“, tar-tum jau gerokai po karo vyksta partizaninis pasipriešinimas ir apie tai kalbama, o iš tikrųjų buvo kalbama apie kovą prieš vokiečius. Suprantate, ką reiškia datavimas ir kontekstas, ko aš labai pasigedavau visose tose kalbose apie Juozą Brazaitį, apie Laikinąją Vyriausybę ir jos vertinimus.

Yra štai dokumentas, labai keistas, gaila, kad daug garbingų žmonių pasirašė: „Atviras laiškas dėl J. Brazaičio iškilmingo perlaidojimo“. Kaip jie žiūri, kaip smerkiama, kas yra smerkiama ir kada. „Lietuvos piliečių ir kitų žmonių persekiojimai ir naikinimai“. Vadinasi, piliečiai ir kažkokie kiti žmonės. Nežinia apie ką, jei ne piliečiai; žydai buvo Lietuvos piliečiai, turbūt čia kalbama ir apie juos; „ir įvykdyta J. Brazaičio vadovaujamos Laikinosios Vyriausybės valdymo metu“. Valdymo! Vadinasi, jie valdė Lietuvą. Ir kada? Klausykite! Bet tai niekai. Aš sakau, galima priekaištauti Juozui Brazaičiui, kad jis kokio nors žodžio nepareidavęs, o čia tokie protingi žmonės skaitė ir nematė.

Žinote, galėčiau daugiau komentuoti, bet apskritai reikia eiti prie faktų, prie tikros medžiagos ir galų gale vertinti žmones kaip žmones realioje jų situacijoje. Štai naujoje istorijos knygoje, tarp kitko, yra vienas sakinytis apie Laikinosios Vyriausybės deklaruojamą antisemitizmą. Jau ko ko, o to jinau tikrai nedeklaravo. Pasitaiko žodis apie žydus, kuris galėtų būti kaip nors panašiai interpretuojamas, bet štai rašoma, kad yra „deklaruotas antisemitizmas“. Gal tai Žydų padėties nuostatų sudarymas. Jie nebuvo sudaryti tam, kad paskelbtų antisemitizmą, bet baisios antisemitinės jėgos valdymo metu, matyt, buvo kokių nors samprotavimų, kad reikia užimti poziciją. Aišku, buvo galima leisti susinaikinti. Tai irgi reikia įsivaizduoti, kodėl buvo rašomi tie Žydų padėties nuostatai, kaip Kęstutis Girnius paminėjo, lankstesni ir švelnesni, nei vokiečių jau paskelbti. Kam dar tada lįsti. Matyt, buvo kažkokie keisti samprotavimai, sumetimai. Gal iš dalies ir klastotė, nors pačioje pabaigoje yra Juozo Brazaičio parašas.

Konclagerio steigimas VII forte. Aš labai norėčiau rašiusių istorikų paklausti, iš kur jie žino apie „konclagerio steigimą VII forte“. Laikinosios Vyriausybės dokumentuose nėra tokių dalykų. Yra vieną sykį pasakyta apie koncentracijos stovyklą, negeras žodis, nors Lietuvoje jis prieš karą turėjo kitą prasmę negu Vokietijoje. Ir „pritarti“, kad būtų steigiama. Tai nereiškia, kad mes įsakome steigti ar steigiamė. Kažkas kelia tą klausimą – ir pritarti. Čia birželio pabaiga. Po to yra komendanto Jurgio Bobelio liepos 7 d. pranešimas, fiksuotas protokole, kad vokiečių patvarkymu dabar steigiama Vilijampolėje žydams getas. „Vokiečių patvarkymu“ dabar steigiama, o ne iš karto konclageris VII forte, kur vyko šaudymai. Ten iš tikrųjų vyko šaudymai dar esant Laikinajai Vyriausybei, o dalyvavo voldemarininkai ir kiti dėl savo šeimų [išvežimo] kerštingai nusiteikę kariškiai. Laikinoji Vyriausybė nieko bendra su tuo neturėjo.

Vieną sovietinę klastotę paminėsiu, kad yra Valterio Štalekerio ar Hamano dokumentai, ne, Karlo Jėgerio ar Valterio Štalekerio, kur jie sako: mes jau atėjome, jau esame ir pradėdame vykdyti žydų eksterminaciją. O sovietų Lietuvos politikai, siųsdami atstovus į vieną teisimą Vokietijoje ir liudydami apie tą momentą, sako: vokiečiai neva rašo, kad jie perėmė žydų eksterminaciją iš Laikinosios Vyriausybės. Perėmė, taigi Laikinoji Vyriausybė jau vykdė, jau šaudė. Tai politinis priešas, kuris taip daro.

Mes turime skirti dalykus ir matyti tokias klastotes. Ir to konclagerio steigimo VII forte redakcija galėjo būti pakoreguota. Žinoma, teisingai sakoma, kad Laikinoji Vyriausybė situacijos nevaldė. Bet ji kai ką padarė, ir viskas išvardyta. Sugrąžino iki [1940 m.] birželio 15 d. buvusią tvarką, atkūrė apskritis, miestų savivaldybes – grąžino Lietuvos valstybės tvarką. Visą sovietinę tvarką išmetė į šiukšlyną. Pirmom dienom, pirmais dekretais, pirmom pastangom.

Visai teisingai rašoma, kad svarbiausias sukilėlių tikslas, nepaisant tam tikrų kurtuazinių arba diplomatinių reveransų Vokietijos kariuomenei, išlaisvinančiai Lietuvą, ar net ir Hitleriui teko vienas sakinytis, bet svarbiausias sukilėlių tikslas – atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Dabar mes jau suprantame, tai dabartinėje Lietuvos istorijoje pasakyta. O pats Juozas Brazaitis yra labai gražiai ir grakščiai pažymėjęs viename savo raštų, kad visais laikais būna tam tikros formulės, kaip jis sako, konvencinės, kurias tiesiog privalu vartoti, kaip antai „šviesią komunizmo ateitį“. Žinote, yra tam tikri žanrai, tam tikras dokumentų lygmuo, kur tie dalykai įrašomi. Tai Laikinosios Vyriausybės, net labiau ne jos, kadangi jos pačios dokumentuose didelių reveransų Hitleriui nėra, bet LAF'o dokumentuose, laikraštyje „Į laisvę“ yra tokių tiradų, kurias mielai priskiria Laikinajai Vyriausybei tie, kurie nori ją blogiau parodyti. O tai, galų gale, irgi tam tikros konvencinės formulės.

Man patiko vienas istorikas ir muziejininkas, kuris užrašė šiek tiek mano tėvo atsiminimų. Jie nebuvo paskelbti, gal nepatiko kam nors, tai buvo 1993 m.; bet jis davė pavadinimą pagal mano tėvo žodžius: mes vokiečius sutikome be *Heil Hitler*. Mat Vyriausybės atstovai vyko ieškoti – kur tie vokiečiai? Gaižiūnuose stovi Raudonos armijos dalinys, gali iš Kauno padaryti Rainius keršydami už sukilimą. Todėl kai atvyks vokiečiai, bus ramiau. Kelias dienas Kaunas, pats sukilęs ir išsivadavęs, buvo baisiame pavojuje. Tad siuntė Zenoną Ivinskį, atrodo, jis buvo numatytas bendravimui su vokiečių kariuomene. Ir jie svarstė Vyriausybėje, o kaip mes juos sutiksime? Ir nutarė – be *Heil Hitler*. Nors tai būtų labai patikę, pataikavimas galėtų būti net atleistinas. Ir vis dėlto ne. Visokių būna detalių.

Noriu atkreipti jūsų dėmesį, kas turite knygutę, į viršelius. Čia mano parengti dalykai. Ir pašto ženklai atspindi istoriją. Čia vidury yra Lietuvos Vytis, paskutinis, gražus, ar tik ne Vytauto Kazimiero Jonyno projektuotas pašto ženklas, su perspausdinimu – „LTSR 1940 m. liepos 21 d.“, toks antspaudas. Taigi toliau naudojami ankstesnieji ženklai, bet jau ne Lietuva. O štai čia yra „Pošta SSSR“ su perspausdinimu „Nepriklausoma Lietuva 1941 m. birželio 23 d.“. Tą pačią dieną paštas jau Lietuvos pusėje, jis yra Lietuvos valstybėje, suprantate, ir reikia naudoti tuos ženklus. Paštas veikia, viskas turi veikti, nors vokiečių dar nėra. Paskui čia dar pabaigoje vienas liūdnai pažįstamas veikėjas [Hitleris], ir perspausdinta „Ostland“. Taip, mes buvom kadaise „Ostland“. Aš kažkur esu sakęs, gal ir šiame pačiame tekste, kad ar „Ostlandas“, ar LTSR – vis to paties velnio verti okupantų dariniai, jie nėra Lietuvos valstybė. Ačiū. (*Plojimai*)

V. VALIUŠAITIS. Ačiū, profesoriau, už išsamius komentarus. Pagal tokio pobūdžio vakaro žanrą kitas etapas turėtų būti klausimai arba komentarai iš vietų dėl jau pasakytų minčių. Tačiau aš norėčiau dar vienai minutei atkreipti jūsų dėmesį ir sureaguoti į porą profesoriaus paminėtų faktų ir kai ką pacituoti iš šios knygelės.

Matau, kad Ronaldas Račinskas, Tarptautinės nacių ir sovietų nusikaltimams tirti komisijos vykdytysis direktorius, kuris visą laiką klausėsi pasisakymų, jau išėjo. Neseniai Seime jis buvo suorganizavęs idomią konferenciją apie okupaciją patirtis. Ir ten buvo parodytas jauno latvių režisieriaus Edvino Šnorės filmas „Sovietų pasaka“ [= „Pasakojimas apie sovietus“]. Tarp kitko, sukurtas Europos Parlamento užsakymu ir labai gerai įvertintas. Kas nematėte to filmo, galite pažiūrėti, internete jis yra laisvai prieinamas, vadinasi „The Soviet story“. Ten cituojamas ir rodomas vienas dokumentas, kurio mūsų istorikų dalykinėje apyvartoje nepastebėjau. Tai 1938 m. lapkričio 11 d. Gestapo ir NKVD bendradarbiavimo ir kovos prieš bendrus priešus sutartis. Sutartis slapta. Ji pasirašyta, kaip matote, dar toli iki Molotovo–Ribentropo pakto. Tai baisi sutartis. Savotiškas sąmokslas prieš žmoniją. Ir sąmokslas prieš, kaip ten įvardijama, tarptautinį sionizmą, finansinį išsigalėjimą ir t. t. Galima prisiminti Stalino 1938 m. valymo kampanijas Sovietų Sąjungoje ir kitus dalykus. Tada išryškėja tam tikros paralelės ir bendros iniciatyvos su nacių režimu. Žinoma, čia reikia tyrimų, bet apie tai Lietuvoje irgi kol kas nekalbama.

Ir kaip tik štai šitame dokumente, kuris knygoje įdėtas kaip Laikinosios Vyriausybės autobiografija, rašoma: „Tuojau po to paskutinėmis dienomis prieš pat Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karą NKVD Vilniuje suėmė lietuvių konspiracijos karinio ir politinio skyriaus viršininkus“. Kalbama apie Vilniaus LAF'o štabo narius, įskaitant numatytąjį vidaus reikalų ministrą Vladą Nasevičių, kitus. „Ir tam skaudžiam įvykiui kaip tik paskui buvo gautas patikrinimas, aiškinimas, kad tai buvęs Gestapo įdavimas.“ Dabar, žinant tą Gestapo ir NKVD bendradarbiavimo sutartį, tas ryšys labai akivaizdus, kadangi sukilimas nebuvo naudingas nei sovietams, nei vokiečiams.

Kitas dalykas, toje pačioje Laikinosios Vyriausybės autobiografijoje minimas klaipėdietis SD pareigūnas Kurmis, kuris kontroliavo tą visą voldemarininkų flangą.

V. LANDSBERGIS. Kurmies.

V. VALIUŠAITIS. Taip, jo pavardė buvo rašoma vokiškai Kurmies, bet tariama Kurmis. Lietuvių kilmės žmogus, kilimo iš Klaipėdos krašto. Bet buvo gestapininkas. Ir kai buvo susekta ir išaiškinti garsioji Klaipėdos vokietininkų, vadinamoji Neumanno–Sasso byla, kai 1935 m. Kaune įvyko pirmasis Europoje nacių teismas, paaiškėjo, kad Kurmis buvo vienas iš pagrindinių organizatorių. Jis buvo nuteistas mirties bausme. Bet Lietuvai buvo daromas didžiulis diplomatinis spaudimas. Anglai, prancūzai spaudė Lietuvą paleisti nacių smogikus. Ir juos paleido. O tada 1941 m. jie grįžo į Lietuvą jau kaip nacių slaptosios policijos pareigūnai ir organizavo čia žmonių kurstymą ir represijas. Tačiau šitos figūros istorijoje irgi kažkaip keistai ištirpsta.

Ar norėtų kas nors ko nors paklausti?

Lietuvos pašto ženklas
1940.07.21 pažymėtas
LTSR spaudu

TSRS pašto ženklas 1941.06.23
pažymėtas Nepriklausomos
Lietuvos spaudu

Prašom, profesorius Kęstutis Skrupskelis.

K. SKRUPSKELIS. Jeigu galiu, kelios pastabos dėl minėto Lietuvos Laikiniosios Vyriausybės nutarimo apie koncentracijos stovyklą žydams. Tikriausiai buvo kalbama apie tai, kas po karo vadinta filtravimo stovykla. Lietuvoje tuo metu buvo daug žmonių, kurie klajojo, ir niekas nežinojo, kas jie yra. Yra dokumentų, kad Laikiniosios Vyriausybės buvo atsiklausta ir provincijos: „Sulaikėme būrį žmonių, nežinome kas jie yra, ką su jais daryti?“ Jie turėjo į tuos reikalus atsakyti.

Buvo pastaba dėl Kazio Škirpos ir jo noro atgaivinti išeivijoje Laikinąją Vyriausybę. Yra Juozo Brazaičio atsakymas jam. Labai aiškiai parodo Juozo Brazaičio charakterį. Tai vienas švelniausių tekstų, kuriuos esu skaitęs. Žmogus sako kitam: žmogau, nežinau, apie ką tu šneki. Bet kaip gražiai viskas išdėstyta, mandagiai. Jokio įžeidinėjimo. Nuostabus talentas.

O dėl Žydų padėties nuostatų, deja, ką man sakė – neatsimenu. Man Juozas Brazaitis maždaug 1960 m. aiškino daug tų dalykų, bet neužsirašiau. Kiek atsimenu, jis pabrėžė, kad tai turi ryšį su Lietuvos perėjimu iš vokiečių karinės valdžios į civilinę administracinę, kuris atsitiko porą dienų prieš LLV pradėjus svarstyti Žydų padėties nuostatus. Jie kažką bandė išsiaiškinti, kas bus su civiline administracija.

V. VALIUŠAITIS. Ačiū. Ar būtų daugiau klausimų? Matau signatarą Romualdą Ozolą. Jis temą gerai pažįsta.

R. OZOLAS. Labai įdomus aptarimas, mąstymas. Su malonumu klausausi.

V. LANDSBERGIS. Aš tada noriu pasakyti dar porą dalykų. Maniau, gal kas paklaus, bet ne.

Apie Laikiniosios Vyriausybės aktus. Čia lyg ir [posėdžių] protokolai, apie ką kalbėta. Bet juose yra arba priedai, arba nutarimai. Tie nutarimai eina kaip įstatymai. Nėra ištirta istoriškai ir atsakingai, kiek tie įstatymai buvo įgyvendinami, iki kokio masto. Nes ir juos skleisti, paskelbti Lietuvai buvo neleidžiama. Bet atrasdavo būdų, kaip perduoti į apskritis, o savivaldos lygmuo funkcionavo. Laikinoji Vyriausybė atkūrė buvusią Lietuvos administracinę savivaldą, ir vokiečiai jos nebepanaikino, kam jiems sukti galvą, tegul būna. Ir tai buvo nebe sovietinės įstaigos, o Lietuvos įstaigos.

Tad štai tie įstatyminiai formulavimai. Aš manau, jeigu mes juos būtume žinoję ar ir pergalvoję iš anksto prieš Kovo 11-ąją, mes kai ką gal būtume dar protingiau formulavę. Nes Laikinoji Vyriausybė nebuvo tik ministrai ir viceministrai. Buvo ministerijų aparatai ir buvo patarėjai. Teisininkai patarėjai. Kiekviena ministerija faktiškai buvo Lietuvos intelekto žiedas. Visi rėmė Laikinąją Vyriausybę ir savo valstybę. Tarp kažkurių politinių patarėjų buvo ir Steponas Kairys, socialdemokratas, Vasario 16-osios Akto signataras, jau pagyvenęs žmogus ir paskui pirmas VLIK'o pirmininkas. Teisingumo ministerija turėjo patarėjų korpusą, jam vadovavo profesorius Tadas Petkevičius. Jie formulavo dalykus, pavyzdžiui, dėl žemės ir kito nacionalizuoto turto. „Sovietų Rusijos okupacinės Vyriausybės atimtos žemės ir nacionalizuoti kiti turtai bus grąžinami“. Čia yra įstatyminis aktas. Bet okupacinės Vyriausybės – tai būtent Sovietų Rusijos. (Rusija buvo aiškesnis dalykas. Sovietų Sąjunga – *monas*). „Okupacinės Vyriausybės atimtos žemės“ bus grąžinamos. Žydams ir rusams priklausę nacionalizuoti turtai lieka neginčijama Lietuvos valstybės nuosavybė. Tai ligi šiol interpretuojama kaip negeras antisemitinis požiūris, net iki tokio iškraipymo, neva Laikinoji Vyriausybė atėmė, nacionalizavo žydų turtą. Iš tikrųjų čia kalbama apie tai, kas jau sovietų nacionalizuota. Sovietai nacionalizavo ir žydų, matyt, ir rusų, kurie turėjo žemių, namų, – buvo turtingų rusų, – bet dabarties sąlygomis tie nacionalizuoti turtai lieka Lietuvos valstybei.

Kai atėjo sovietai, tai kartu su Lietuvos inkorporavimu į Sovietų Sąjungą tą pačią liepos 21 d. buvo priimti aktai, kad visa žemė priklauso valstybei, vadinasi, sovietų valstybei. Sovietų Sąjungai visą Lietuvos žemę vienu šiuo fiktyviu neva balsavimu tarsi dovanėlę atiduoda vadinamasis Liaudies seimas. O dabar, kada jau žinomi Vokietijos planai paimti ir kolonizuoti, dalinti tas žemes saviškiams, čia vis dėlto uždedama ranka, kad tai Lietuvos valstybės nuosavybė. Paskui vokiečiai pripažins ar ne, bet tuo metu ką nors galima daryti. Nuostata Sovietų Rusijos okupacijos metu atimtoms žemėms. Dar aš galvoju, ką reiškia okupacinė vyriausybė? Ar „LTSR vyriausybė“ jau pavadinta kaip okupacinė, ar Maskvoje sėdinti Stalino, kuri jokių specialių aktų nepriėmė, tuomet klapčiukai vietoje vykdė žemės nacionalizaciją. Tai čia truputį aiškiau pasakyta, kad okupacijos metu atėmė žemes, bet būtent Sovietų Rusijos okupacijos metu.

O dar kas man ypač įdomu, ir mes tuo keliu taip aiškiai nenuėjome kurdami Kovo 11-osios Lietuvą. „Įsiteisėję tarybinių teismų sprendimai ir kitokie nutarimai atitinkamai šaliai ar prokurorui prašant turi būti teismo peržiūrimi“. Kiek mes turėjome nelaimingų atsitikimų,

LAIKINOJI VY-
RIAUSYBĖ ATKŪRĖ
BUVUSIĄ LIETU-
VOS ADMINISTRA-
CINĘ SAVIVALDĄ,
IR VOKIEČIAI JOS
NEBEPANAIKINO,
KAM JIEMS SUK-
TI GALVĄ, TEGUL
BŪNA. IR TAI BUVO
NEBE SOVIETINĖS
ĮSTAIGOS, O LIE-
TUVOS ĮSTAIGOS.

kai atkurtosios Lietuvos teismai pasiklioė tuo, kad yra NKVD troikų ar kokių nors tribunolų sprendimai, ir štai ten nustatyta kaltė, žmonės nuteisti. kažkas dabar sprendžia, ar reabilituoti, ar ne. „Reabilituoti“, nors tokios sąvokos pas mus net nebuvo. O čia pasakyta, „turi būti teismo peržiūrėta“. Jeigu yra įtarimas, kad žmogus nusikalto, ir tas sprendimas jau įsiteisėjęs, netgi taip savotiškai, sovietinis, bet jau įsiteisėjęs, tai tokie turi būti teismo peržiūrėti. Iš naujo į teismą ir derinami su veikiančiais Lietuvos įstatymais, o ne pagal okupanto įstatymus padaryti. Suprantate? Aiškus galvojimas, tikras teisinis demokratinis galvojimas, kurio mums kartais ir pritrūkdavo. Ir išties labai paprasta, kad neįsiteisėję sovietinių teismų sprendimai laikomi nesamais, apie juos iš viso nėra ko kalbėti. O dėl tų, kadangi yra ir civilinių, dėl turto ir panašūs, jeigu kas nors ginčija, tai teismas, normalus teismas, pagal Lietuvos įstatymus turi iš naujo svarstyti.

Labai nuoseklu ir labai gražu, jeigu būtų buvę galima – tada [1990 m.] arba ir vėliau – nuo pat pradžių taip kurti valstybę. Ir visai paprasta formulė – panaikinti tuos ir tuos ir tuos, o grąžinti veikti visus įstatymus ir kodeksus, veikusius iki 1940 m. birželio 15 d. Grįžta Lietuva, ta pati. Labai paprasta ir aišku tada buvo, 1941-aisiais. Aišku, dar po 50 metų tai jau nebuvo taip paprasta, būtų daug ko daryti, bet principas čia matomas labai aiškiai.

V. VALIUŠAITIS. Ar dar yra klausimų? Prašom prisistatyti.

A. SKAISTYS. Norėjau užduoti klausimą, kuris kaip tik susijęs su šių laikų įstatymais. 2000 metų vasarą buvo bandymas Laikinosios Vyriausybės atsišaukimą paversti Lietuvos teisės aktu. Tas įstatymas Seime perėjo visas svarstymo ir priėmimo stadijas ir po kilusio ažiotažo spaudoje ir gerbiamojo Valdo Adamkaus nepasirašymo buvo pripažintas nepriimtu teisės aktu. Jau praėjo 12 metų nuo to pirmojo bandymo. Per tą laikotarpį 1949 m. vasario 16 d. partizanų deklaracija buvo pripažinta teisės aktu. Ar nebūtų laikas šiam ar kitam Seimui grįžti prie to klausimo ir dar kartą pabandyti įteisinti aną atsišaukimą?

V. LANDSBERGIS. Galiu pasakyti savo matymą ir nuomonę. Kadangi ir tada buvau netoli to įstatymo, ne tiek prie jo rengimo, kiek prie sustabdymo arba atšaukimo... Buvo labai sudėtinga situacija ne tik dėl politinio skandalo, spaudimo iš daugelio pasaulio šalių ir įtakingų organizacijų. Susidūrę su pagalbos stoka iš Prezidento pusės, mes turėjome persiversti per galvą. Ta proga ir aš, žinoma, buvau kaltas, kad neįsigilinau anksčiau. Rengė patikimi žmonės ir teisininkai, geriausi Seimo teisininkai, visi komitetai ir t. t. Dalykas ėjo pro šalį, todėl kad vadinamasis Lietuvos Laikinosios Vyriausybės (taip istoriografijoje, rodos, dabar jau neberašoma, Jūsų knygoje teisingai parašyta, kad tai Leono Prapuolenio paskelbtas pareiškimas) tekstas buvo traktuojamas kaip Laikinosios Vyriausybės aktas, skelbiantis atkurtą Nepriklausomą Lietuvos valstybę. Dar nebuvo susirinkusi Laikinoji Vyriausybė, dar tik jos sudėtis buvo per radiją skelbiama. O Prapuolėnis jau skaitė Laikinosios Vyriausybės vardu šitokį dokumentą. Jis buvo galbūt psichologinio karo veikėjas arba jautė, kad reikia duoti tautai drąsos, pasitikėjimo, pakviesti į sukilimą. Sėkmingai pakvietė į sukilimą, sėkmingai įvykdė operaciją užimti Kauno radiofoną, – svarbiausias dalykas. Na, taip ir mums [1991 m.] norėjo užimti televiziją, televizijos bokštą – svarbiausias objektas, pirmas darant perversmą arba atversmą, kaip anie sukilėliai darė.

Iš tikrųjų labai sunku laikyti jį valstybės aktu. Tai sukilėlių ideologinio štabo viršininko atsišaukimo forma parašytas provizorinis dokumentas. Jį prilyginti, kaip kai kas drąsiai lygindavo arba su Vasario 16-osios Aktu, kai buvo išrinktų žmonių kolektyvas, turintis įgaliojimą, tuo labiau su Kovo 11-osios Aktu, kurį priėmė tautos išrinkti, oficialiai išrinkti atstovai – neteisinga. Sukilėliai nebuvo išrinkti. Juos parėmė žmonės, *post factum* juos tikrai parėmė, bet pasakyti, kad Laikinoji Vyriausybė yra atstovybė, kuri [įgaliojimą] daro valstybinį sprendimą, būtų pritemptas daiktas. Man atrodo, nebandykime ten dar sykį sugrįžti, nes to ir nebūtinai reikia. Sukilimas ir be to labai įžymus, garbingas savo intencijomis, savo pastangomis, sudėtomis aukomis. O mažą, kad ir gera valia padaryta sukybė – jau nebūtų gerai.

V. VALIUŠAITIS. Ačiū. Ar daugiau yra klausimų?

Mes jau daugiau kaip pusantros valandos posėdžiaujame, geras laikas pabaigti. Jeigu klausimų daugiau nėra, tai noriu padėkoti profesorius Vytautui Landsbergiui, prelegentams ir visiems susirinkusiems. Ačiū. (*Plojimai*)

BRONISLOVAS GENZELIS

Profesorius, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras

LAISVĖ IR POLITIKA

Politinių idėjų poreikis ir jų realizavimas XX amžiaus Lietuvos politinėje erdvėje

Pranešimas skaitytas 2012 m. rugsėjo 25 d. Varšuvoje XIV tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Europejczyk twórcą cywilizacji rozwojem i postępu“.

Analizuojant šią problemą, akivaizdi idėjų sąsąuka, atitinkamų idėjų tam tikrame istorijos tarpsnyje poreikis (vidinis ir išorinis). Tai ryšku ir aptariant ir XX amžiaus Lietuvą. Antra vertus, politinių peripetijų analizė parodo, kaip šalies politinę struktūrą veikia pragmatiniai faktoriai, o jų ignoravimas gali trukdyti siekti pagrindinio tikslo. XX amžius Lietuvai nevienareikšmis: ji atkūrė savo valstybę, tačiau vos tris dešimtmečius tesinaudojo nepriklausomos valstybės statusu. Lietuva buvo veikiamą įvairių išorinių dirgiklių – tiek pozityvių, tiek negatyvių.

XIX amžiuje Europoje formavosi dvi vedamosios idėjos – tautinės valstybės idėja ir demokratinės valstybės idėja. Jos ypač buvo patrauklios pavergtose tautose, nors nebuvo atmetamas ir monarchizmas. Šiomis idėjomis domėjosi ir Lietuvos tautinio atgimimo vedliai. Kai kurie iš jų betarpiškai palaikė ryšius su kitų šalių Atgimimo ideologais. Antai, Jonas Basanavičius iki savo aktyvaus dalyvavimo lietuvių tautiniame atgimime gyveno Bulgarijoje, kur buvo net renkamas į vietos savivaldą, pelnė tos valstybės apdovanojimų. Vėliau jis apsigyveno Prahoje, iš kur lengviau pasiekiamą Lietuvą. Stebėti tautinio Atgimimo procesai Pietryčių ir Centro Europoje. Jie įtakoję ir Lietuvą, vyko esminiai pokyčiai lietuvių mąstysenoje.

Jeigu iki XX amžiaus Lietuvoje dominavo bendro veikimo su Lenkija idėja, tai XIX–XX amžių riboje vyksta skalda – mūsų krašte bendros su Lenkija valstybės idėja palaipsniui atmetama. Nors ją dar palaikė ženkliai sulenkėjusios Lietuvos dvarininkijos dalis, ji buvo nepriimtina iš valstiečių kilusiai inteligentijai ir šių procesų veikiamai atlietuvėjusiai bajorijai, siekusiai turėti savo valstybę.

Kokia ji turėjo būti?

Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse aptarinėta būsimos valstybės politinė sandara – valstybės ribos, socialinė struktūra, jos būvis, būsimos valstybės galimos valdymo formos. Čia nuomonės išsiskyrė: Jurgiui Zauerveinui, Juozui Miliauskui, Antanui Smetonai būtų buvusi priimtina ir monarchija, neatmetant ir absoliučios. Pasak jų, pretendentai į karaliaus sostą galėtų būti garsių Lietuvos didikų atžalos arba atsikviestas koks užsienio monarcho giminaitis. Šia koncepcija vadovautasi kai kuriose naujai atsikuriamose valstybėse (Bulgarijoje, Graikijoje, Serbijoje, Norvegijoje). Tačiau šis požiūris buvo nepriimtinas daugumai lietuvių tautinio Atgimimo ideologų.

Juozas Adomaitis, Jonas Biliūnas, Mykolas Biržiška, Jonas Šliūpas, Povilas Višinskis, Steponas Kairys buvo nuoseklūs demokratinės respublikos šalininkai. Jie įtikinėjo, kad visi šalies piliečiai turi būti lygūs prieš įstatymus, kad kraštą turi valdyti jų išrinkti asmenys. Tuomet nebūtų socialinės atskirties ir piliečiai pasikliautų savimi, jaustųsi savo šalies šeimininkais. Šiuo požiūriu jie buvo artimi socialistinei minčiai, tik niekas iš jų nepropagavo „proletariato diktatūros“.

Bene ryškiausiai demokratinės valstybės koncepciją išdėstė P. Višinskis brošiūrose „Žmogaus tiesos“ (1905) ir „Kas yra Konstitucija?“ (1906). Jis buvo tikras, kad išsivadavus iš Rusijos imperijos gniaužtų Lietuvoje įsitvirtins demokratinė santvarka. Jo suformuluotas nuosekliausias demokratinės respublikos modelis tuomet tarp Lietuvos inteligentijos turėjo daugiausia šalininkų.

Kitas klausimas: kokiuose rėmuose atkurti Valstybę? Svarstyti įvairūs galimi variantai: etnografinė Lietuva, istorinė Lietuva (įjungiant į ją Baltarusiją), susieta konfederaciniais ryšiais su kuria nors kaimyne. Vieni istorinę Lietuvą suvokė kaip atskirą valstybę (Saliamonas Banaitis,

Vincas Mickevičius-Kapsukas), kiti – konfederacijoje su Lenkija (Mykolas Riomeris). Šmėsčiojo ir Lietuvos su Latvija respublikos idėja. Lietuvoje ją propagavo Jonas Šliūpas, Latvijoje – Janis Rainis, jo žmona poetė Aspazija (Elza Rozenberga). Tuo klausimu rašytos net studijos – siekta pagrįsti tokios valstybės galimybę istoriniais ir kalbiniais argumentais.

Visos tos koncepcijos turėjo tiek šalininkų, tiek kritikų. Dominavo etnografinės Lietuvos idėja, tai yra matymas valstybės, kurioje gyventojų daugumą sudarytų lietuviai. Nuosekliausi šios idėjos propaguotojai buvo kairiųjų ideologai Povilas Višinskis, Jonas Vileišis, Jonas Šliūpas, Steponas Kairys. Pastarųjų nuomone, tik tokia tautinė valstybė gali būti demokratinė respublika, mat istorinėje Lietuvoje lietuviai būtų mažumoje (dauguma neišvengiamai įtakotų mažumą, ir lietuviai kaip tauta nyktų, todėl tai nebūtų lietuvių valstybė); o jei lietuviai siektų kraštą sulie-tuvinti, valstybė taptų autokratinė, nes valdžia priklausytų lietuvių mažumai. Tada dauguma (nelietuviai) teisėtai kovotų už savo teises, valstybėje vyrautų nuolatinė įtampa, todėl joje ir patys lietuviai nebūtų laisvi (būtų kaustomi baimės dėl savo egzistencijos).

Etnografinės Lietuvos idėja aiškiai susiformavo Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse. Kitos idėjos lietuvių inteligentijoje šalininkų beveik neturėjo. Neaiškos buvo tik etnografinės Lie-tuvos sienos. Manyta, kad Lietuvai turėtų priklausyti dalis Rytų Prūsijos, žinoma, Klaipėdos kraštas, tačiau nepretenduota į rytinę Baltarusiją. Šią idėją ir bandyta realizuoti.

Apie Lietuvos valstybės susiejimą kokiais nors saitais su Vokietija ar su Rusija, tegu demo-kratine, nemąstyta. Tačiau įvykiai pareikalavo ir šių alternatyvų įvertinimo.

1918 m. vasario 16 d., paskelbus Nepriklausomybės atkūrimo aktą vokiečių dar okupuotoje Lietuvoje, Vokietija pripažinti Lietuvos nepriklausomybės neskubėjo, nes turėjo savų planų. Kai kuriems Nepriklausomybės Akto signatarams atrodė, kad nepriklausomybės siekis galimas įgyvendinti tik su Vokietijos pritarimu. Tokių nuotaikų atsirado ir tarp karą palaiminančios Vokietijos politikų. Jie suvokė, kad aneksuoti Lietuvos nėra jokių galimybių, todėl jiems būtų priimtina unijiniais saitais su Vokietija surišta Lietuva. Šią mintį žadino ir Lietuvos karalystės sukūrimo idėja, pakviečiant į sostą ką nors iš Vokietijos princų. Vestos net derybos vokiečių princą Vilhelmą von Urachą pasikviesti Lietuvos karaliumi Mindaugu II. Dar jam neatvykus į Lietuvą šios idėjos atsisakyta dėl dviejų motyvų: pirma, šiai idėjai griežtai pasipriešino de-mokratiškai nusiteikusi visuomenės dalis; antra, po 1918 metų lapkričio revoliucijos Vokietija tampa respublika, todėl vokiečių princo įkurdinimas Lietuvos soste būtų nonsensas. Tuo pačiu atsisakoma bet kokios minties Lietuvą susieti konfederaciniais ryšiais su Vokietija.

Iš principo atsisakoma ir LDK idėjos. Ji tik šmėstelėjo bolševikų bandyme sukurti Litbelą – Lietuvos ir Baltarusijos respubliką. Tai – iš vienos pusės LDK mąstysenos pėdsakai, iš kitos pusės – naujai besiformuojančio „proletarinio internacionalizmo“ požiūris, formuojamas Ru-sijos imperinio mąstymo. Šis modelis buvo nepriimtinas Lietuvos daugumai. Jo nepalaidė net ankstesnieji istorinės Lietuvos atkūrimo šalininkai: į Litbelą žvelgta kaip į priešišką Lietuvai jėgų veikimą. Todėl liko viena – atkurti Lietuvą jos etnografinėse ribose.

Kokia Lietuvoje turi būti valstybinė sankloda, Nepriklausomybės Aktas delegavo nustatyti Steigiamajam Seimui, nes jam negalės daryti įtakos jokios išorinės jėgos. 1920 metais susirinkęs Steigiamasis Seimas garbingai įvykdė savo prievoles: 1922 m. Seimas priėmė Lietuvos Respu-blikos Konstituciją, kuri užtikrino visiems piliečiams, nepriklausomai nuo tautybės ir religijos, lygias teises, visų valdžios institucijų renkamumą, Seimo viršenybę. Lietuva tapo demokratinė parlamentinė respublika. Lietuvoje buvo ne tik pripažinta moterų lygybė – Steigiamąjį Seimą atidarė ir jam pirmininkavo Gabrielė Petkevičaitė. To meto Europai tai buvo neregėta.

Priėmus Konstituciją vykdytos socialinės reformos, kurių tikslas buvo ne tik formaliai pri-pažinti visų piliečių lygybę, bet ir sudaryti jai sąlygas. 1922 metais įvykdyta žemės reforma, pagal kurią valstybės žinion paimtos dvarų žemės, jų savininkams paliekant ne daugiau kaip 80 ha., likusias išdalinant bežemiams ir mažžemiams valstiečiams. Tos reformos kardinaliai pakeitė Lietuvos gyvenseną: kaimiečiai tapo žemės savininkais, jie pasijuto gautos nuosavybės šeimininkais, kurią reikia ginti.

Tačiau kraštas nebuvo pilnai subrendęs demokratijai. Nepakankamai suvokta, kad valstybė be piliečių atsakomybės tampa sunkiai valdoma. Kai kam demokratija asocijavosi su anarchija, nors apie ją tautą bandė įspėti Lietuvos demokratai P. Višinskis, J. Vileišis, J. Šliūpas dar nepri-klausomybės priešaušryje.

Polinkis į chaosą atvėrė duris autoritariniam mąstymui. Jis plėtojosi ir kaimynėse šalyse. 1926 m. gegužės 12–14 dienomis Lenkijoje įvyko karinis perversmas, įsigalėjo autoritarinis režimas. Jis paveikė ir Lietuvą.

1926 m. gruodžio 16 d. Lietuvoje įvyko karinis perversmas, paleistas Seimas, netrukus sustabdytas ir Konstitucijos galiojimas. Prezidentu paskelbtas Antanas Smetona. Lietuva virto autokratinė valstybė. Pristabdytos socialinės reformos. Kraštas pradėtas valdyti paskirto Prezidento dekretais. Tai destabilizavo valstybę.

Plačiuose gyventojų sluoksniuose ir toliau buvo gyvybingas 1922 m. suformuotas valstybės modelis. Inteligentija domėjosi, kas vyksta Vakarų Europoje, kokios ten kyla politinės koncepcijos. Daliai inteligentijos patraukli buvo organinės valstybės idėja (Pranas Dielinkaitis, Juozas Keliuotis, Zenonas Ivinskis, Antanas Maceina).

1938 m. Respublikos Prezidento dekretu buvo paskelbta naujoji Konstitucija. Joje nebebuvo termino *demokratinė*. Nors tekste tiesiogiai ir nebuvo pasakyta, kontekstas aiškiai bylojo – Lietuva yra autoritarinė valstybė. Ji žeidžia piliečių laisvę.

Be to, Konstitucija nebuvo legitiimi – ji buvo parengta Prezidento komisijos, Prezidento patvirtinta ir paskelbta, bet piliečių neapčiuota. Todėl Konstitucija neišsprendė krašte pribrendusių problemų. Valstybė nebuvo psichologiškai pasirengusi atremti užsienio invazijos, kaip tai ir atsitiko 1940 ir 1941 metais. Net bolševikai Lietuvos valstybės aneksiją įteisino pasinaudodami ta Konstitucija. Energingiausiai okupantams priešinosi valstiečiai. Jie gynė savo žemę, kuri jiems asocijavosi su 1922 metų Lietuvos Respublikos Konstitucija.

Valdantieji nepajėgė organizuoti pasipriešinimo tiek bolševikų, tiek nacių okupacijoms. Jį organizavo partijos, po 1926 metų perversmo veikusios nelegaliai. Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK'o) pirmininku buvo išrinktas socialdemokratų partijos pirmininkas Steponas Kairys, vėliau šiame poste jį pakeitė 1922 metų reformų autorius krikščionis demokratas Mykolas Krupavičius. VLIK'o nuomone, atkurtoji Lietuvos valstybė turi remtis 1922 metų Konstitucija.

1946 m. balandžio 23 d. įvykęs pirmasis Lietuvos partizanų vadų suvažiavimas nutarė, kad atkurtoje valstybėje „santvarka – demokratinė, valdymas – per Seimą ir vyriausybę, kurią sudaro lygiu proporcinu pagal partijų sąrašus slaptu balsavimu išrinktas Seimas“^{*}. Šią nuostatą patvirtino ir 1949 m. vasario 16 d. Lietuvos laisvės kovotojų sąjūdžio Taryba. Taigi mąstyta tik apie demokratinės valstybės atkūrimą. Nepavyko aptikti dokumentų, kurie bylotų, kad pasipriešinimo judėjime būta autoritarinės valstybės šalininkų. Lietuviai tada jau akivaizdžiai suvokė, kas yra autoritarizmas.

Nuo 1940 metų Lietuva gyveno primestoje jai autoritarinėje valstybėje, kuri netenkino abso-
liučios jos gyventojų daugumos, todėl jie tarsi pro rakto skylutę stebėjo, kas vyksta išoriniame pasaulyje, domėjosi tenykštėmis idėjomis.

Gyvą atgarsį Lietuvoje turėjo 1956 metų sukilimas Vengrijoje. 1968 metais Lietuvoje dar karščiau domėtasi įvykiais Čekoslovakijoje ir Lenkijoje. Jie paliko tam tikrus pėdsakus Lietuvos gyventojų mąstysenoje. Dalis Lietuvos inteligentijos domėjosi eurokomunizmu visų pirma kaip alternatyva primestajai ideologijai. Šias idėjas legalioje spaudoje mėgino propaguoti Jonas Repšys, tačiau išsamiausiai jas dėstė pagrindinė leidžiamame žurnale „Perspektyvos“ (1979–1981) Liudas Dambrauskas ir Gintautas Iešmantas. Šias idėjas valdantieji laikė itin pavojingomis, nes joks kitas nelegalaus ledinio leidėjas nebuvo taip griežtai nubaustas, kaip šio.

Lietuvos visuomenė buvo pasirengusi demokratinėms permainingoms. Ji atmetė tiek savą, tiek primestą autoritarizmą. Prasidėjus Tarybų Sąjungos imperijos griūčiai Lietuva viena iš pirmųjų pasinaudojo atsivėrusiomis galimybėmis. Ji pirmoji pasitraukė iš imperijos, tiksliai naudodamasi imperijoje veikiančiais įstatymais. Tokiam akibrokštui nebuvo pasirengusi pati imperija – Nepriklausomybę paskelbė Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, išrinkta pagal TSRS galiojusius įstatymus, išbraukdama iš savo pavadinimo „TS“ (tarybų socialistinė).

1990 m. kovo 11 d. buvo paskelbtas Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo Aktas ir imta rengti Lietuvos Respublikos Konstituciją, kuri 1992 m. spalio 25 d. visuotiniame referendume buvo priimta. Jos rengėjai naudojo VFR ir Austrijos Respublikos konstitucinių teismų specialistų konsultacijomis bei 1922 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos pagrindinėmis nuostatomis. Taip Lietuva įsitvirtino demokratinėse valstybių tarpe.

Išanalizavus politinių idėjų poreikį ir jų realizavimą XX amžiaus Lietuvoje, akivaizdu, kad kaimyninių šalių politinis gyvenimas veikia kaimynes, kad sukurti demokratinę politinę sistemą negalima be piliečių atsakomybės už savo veiksmus, kad vienoje šalyje sunkiai įmanomas demokratinės sistemos buvimas, kai aplinkui siaučia autoritarizmas. Ir atvirkščiai – vargiai galimas autoritarizmas ir diktatorių siautėjimas, kai aplinkui įsišaknija demokratiniai režimai.

* Gaškaitė-Žemaitienė N. Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio strategija. Genocidas ir rezistencija, 1999, 1(5), p.28.

PRISTATYMAI

LIETUVOS IDĖJOS

LIETUVOS POLITINĖS MINTIES ANTOLOGIJA. I. *Lietuvos politinė mintis. 1918–1940. Vilniaus universiteto leidykla. Vilnius. 2012. 592 p.*

Vilniaus universiteto tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto mokslininkų parengta (sudarytojai – Justinas Dementavičius, dr. Kęstutis Girnius, dr. Algimantas Jankauskas, prof. Alvydas Jokubaitis, prof. Vytautas Radžvilas) antologija – pirmoji tritomo knyga. Kitus du tomos antologijos rengėjai yra užsimoję išleisti iki 2013 metų pabaigos. Antrasis tomas bus skirtas išeivijos politinei minčiai, trečiasis – okupacijos laikotarpiui. Jau vienas pats pirmasis tomas yra neįkainojamos vertės veikalas, pirmąsyk pateikiantis sisteminę intensyviausio Lietuvos intelekto plėtotės meto politinio mintijimo apžvalgą.

Nepaprastai įdomus šis metas, vieną vadinamas Pirmąja Respublika, kitą – tarpukariu (tąsyk gal ir reikėtų rašyti: Tarpukaris?), bet visų pripažįstamas esant modernios naujųjų laikų Lietuvos valstybės kūrimo metais. Tai dviejų didžiųjų ideologijų – komunizmo ir nacionalsocializmo, arba bolševizmo ir nacizmo, – įsiviešpatavimo ir siautėjimo pasaulyje metas, kuris baigiasi jų susidūrimu ir itin liūdnomis pasekmėmis ne tik Lietuvai.

Antologijoje fiksuota mąstymų rintis iš pirmo žvilgsnio gali sudaryti įspūdį, kad Lietuva pasaulyje – ramus žalias kiemas su chrestomatiniais rytmetinių skaitinių puslapiais sodo paunksmėje. Iš dalies taip ir yra: mokydamasi savarankiško gyvenimo, Lietuva sau dėsto pasauliui jau žinomas tiesas, perdirbdama jas lietuviškai saviugdai. Bene tipiškiausiai šią tendenciją reprezentuoja Mykolas Riomeris, klodamas teisinės mąstysenos pamatus, ir Stasys Šalkauskis, kuris sukuria tautinio intelekto ugdymo sistemą. Jie tašo kertinius pamatų akmenis, turinčius atlaikyti visus valstybės proto gyveno supratimo pokyčius.

Labai įdomu: iki maždaug 1930 metų lietuviškieji politiniai mąstymai yra partiniai mąstymai. To meto intelektualai ilgai vaduojasi dažnai gynomis pasaulio ideologijų transkripcijomis. Intelektinio originalumo čia vargu bau tikėtų ieškoti, nebent standartų taikymo savitumų.

Padėtis ima sparčiai keistis ketvirtajame dešimtmetyje, kai grįžta Vakarų universitetus lankęs jaunimas. Apšvietos iki akultūriško individo apkarpytą žmogų pamatę kaip personalumą, kaip asmenį ir asmenybę, jaunieji sparčiai gaivina politinį mintijimą, turtindami jį lietuviškoje dirvoje slypėjusiu žmoniškumu, kuris leidžia įveikinti ideologinius stereotipus ir mąstyti apie tai, kas tikrai jungia žmones – apie dvasiją, kultūrą, bendrabūvio organizavimo prigimtinis, natūraliuosius pradmenis. Todėl bendrybės gali nebenaikinti atskirųjų. Tai kelias į tikrąją politinės minties laisvę – į konkrečios nepriklausomos valstybės žmonių laisvių ir atsakomybių apmąstymą. Tai kelias į tokius politinius dokumentus, kaip *Į organiškiosios valstybės kūrybą* – brandžiausią lietuvių politinę deklaraciją.

Antologija politinę Lietuvos mintį pateikia sugrupuotą į penketą skyrių: „Asmuo ir politika“, „Tauta ir nacionalizmas“, „Valstybė ir jos santvarka“, „Ideologijos ir jų kritika“, „Politinės programos ir deklaracijos“. Kiekviename skyriuje stengiamasi pristatyti svarbiausius katalikų, tautininkų, valstiečių liaudininkų ir kairiųjų mąstytojų tekstus. Autoriai pristatomi biogramomis ir veikalų bei tyrimų nuorodomis. Antologijoje yra informatyvus įvadas ir asmenvardžių rodyklė. Tekstų visuma atskleidžia gražią to meto lietuviškųjų politinių idėjų panoramą.

Beveik dviejų dešimtmečių prireikė Lietuvai, kad sukurtų originalius iki ideologijų pakylančius valstybės projektus. Bandyti įgyvendinti juos geopolitika nebedavė laiko. Tačiau tekstai, pateikti pirmajame *Lietuvos politinės minties antologijos* tome, aktualizuoti šiandieninės Lietuvos idėjinės sausras metu, galbūt prisidės prie bandymų įveikti šiuolaikinį Lietuvos valstybės supartinimą ir išeiti į aiškesnį mūsų tautos priedermių globalizmo epochoje supratimą?